

Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα της Κρίσης

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα της Κρίσης

Πρακτικά Πρώτης Επιστημονικής Συνάντησης Έκτακτων Αρχαιολόγων

Επιμέλεια Πρακτικών:

Δημήτρης Κλουκίνας, Τάσος Μπεκιάρης, Παναγιώτης Δαμούλος

Οργανωτική Επιτροπή:

Δημήτρης Κλουκίνας, Τάσος Μπεκιάρης, Τάσος Σταυρόπουλος,
Παναγιώτης Δαμούλος, Θεόδωρος Γεωργόπουλος,
Λαμπρινή Παπαγγελοπούλου, Ρίτα Χατζή

Μακέτα εξωφύλλου & οπισθοφύλλου:

Σωστική Ανασκαφή στα Νεολιθικά «Τρίτα» Κορομηλιάς,
copyright: Εφορεία Αρχαιοτήτων Καστοριάς/φωτό και σχεδιασμός: Τάσος
Μπεκιάρης

© 2023, ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

ISBN: 978-618-86702-0-4

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Προκλήσεις και Προοπτικές

**ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ**

ΑΘΗΝΑ 2023

Περιεχόμενα

Χαιρετισμός Δ. Κουφοβασίλη, προέδρου ΣΕΚΑ	i
Εισαγωγικό σημείωμα επιμελητών	iii
Έκτακτοι Αρχαιολόγοι. Οι άορατοι της ελληνικής αρχαιολογίας <i>Γιάννης Σταυριδόπουλος</i>	1
Λειτουργήματα, επάγγελμα ή κάτι άλλο; Μερικές σκέψεις πάνω στην εργασιακή υπόσταση των μη μόνιμων αρχαιολόγων στην Ελλάδα <i>Χρήστος Ν. Μηλιώνης</i>	19
Νοσηματοδοτήσεις της έκτακτης συνθήκης των συμβασιούχων αρχαιολόγων και χειραφετικές επιλογές: το οικείο αίτημα της ενσωμάτωσης και η σχέση του με τις πρακτικές ελέγχου <i>Κλέα Δαραβίγκα</i>	30
Σκιαγραφώντας την ανεργία στον κλάδο των αρχαιολόγων. Μία πρώτη προσέγγιση <i>Δημήτρης Κλουκίνας</i>	43
Εργασιακή εξάντληση και επαγγελματική ικανοποίηση στους αρχαιολόγους του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα <i>Μαρία Ζαγκλαρά</i>	57
Από τον Gucci στον Dior. Αμφιλεγόμενες χρήσεις των μνημείων σε αστικά τοπία <i>Όλγα Σακαλή και Δημήτρης Παπούδας</i>	74
Αρχαιολογικοί χώροι εντός αστικού τοπίου. Η περίπτωση της αρχαίας Κισάμου <i>Εμμανουήλ Παπουτσάκης</i>	85
Το υποέργο της αυτεπιστασίας στα πλαίσια του παράκτιου έργου «Αυτόνομη περιήγηση και ταυτόχρονη ξενάγηση πάνω από τη βυθισμένη πολιτεία της Επιδάου» <i>Μαρία Ασλανίδου και Ευθυμία Ακριβοπούλου</i>	106
Αρχαιολογική επίβλεψη της εργολαβίας ΟΤΕ στη βορειο-ανατολική και νότια Αττική, 2016-2022 <i>Έβρου Βασιλική, Παναγιώτης Μαθιού, Αντωνία Ραλλάτου και Λαμπρινή Χιώτη</i>	121
Συνιστά η αρχαιολογία επιστήμη; Η αρχαιολογία και η κρίση των κοινωνικών επιστημών <i>Παναγιώτης Αλεπούς</i>	127
Περιλήψεις Ανακοινώσεων	134

Χαιρετισμός Δ. Κουφοβασίλη, προέδρου ΣΕΚΑ

Αγαπητοί συνάδελφοι,

εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου του ΣΕΚΑ, σας καλωσορίζουμε στην 1η Επιστημονική Συνάντηση Εκτάκτων Αρχαιολόγων.

Από την πλευρά του ΣΕΚΑ, βασικός σκοπός της 1ης Επιστημονικής Συνάντησης είναι η προβολή του επιστημονικού κομματιού της ταυτότητας των εκτάκτων αρχαιολόγων. Ιδρυμένος το 1996, ο Σύλλογός μας επιχειρεί για πρώτη φορά μια τέτοιου είδους Συνάντηση. Έχοντας διαβάσει τις αναρτημένες περιλήψεις των 16 ανακοινώσεων που θα παρουσιαστούν σήμερα, πιστεύουμε πως αυτές καλύπτουν ένα εύρος προβληματισμού και ταυτόχρονα προσφέρουν έναν πλούτο παραστάσεων, επιχειρώντας να δώσουν τη δική τους οπτική ή και απάντηση στο κάλεσμα του τίτλου της Συνάντησης: «Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα της Κρίσης – προκλήσεις και προοπτικές».

Θεωρούμε ότι η Επιστημονική Συνάντηση αντανακλά κάποια βήματα γενικής ωρίμανσης που έχουμε πραγματοποιήσει ως ΣΕΚΑ την τελευταία περίοδο. Δεν είναι τυχαίο ότι μόλις 10 ημέρες πριν, ο Σύλλογός μας υπέγραφε Συλλογική Σύμβαση Εργασίας, επαναφέροντας μια ομοιοεπαγγελματική σύμβαση που είχε 11 ολόκληρα χρόνια να ανανεώσει την υπογραφή της. Κομμάτι της ανάπτυξής μας, είναι και η σημερινή Επιστημονική Συνάντηση, η οποία στο παρελθόν έχει αποτελέσει πρόταση και αίτημα που έχει εκφραστεί στις Γενικές Συνελεύσεις μας, ωστόσο απαιτήθηκε η ενδυνάμωση του Συλλόγου από πολλές πλευρές, και όχι μόνο επιστημονικά, προκειμένου να μπορέσουμε σήμερα να είμαστε εδώ.

Από την πλευρά του ΣΕΚΑ θέλουμε καταρχάς να ευχαριστήσουμε τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής, τον Θεόδωρο Γεωργόπουλο, τον Παναγιώτη Δαμούλο, τον Τάσο Μπεκιάρη, την Λαμπρινή Παπαγελοπούλου, τον Τάσο Σταυρόπουλο και τη Ρίτα Χατζή, οι οποίοι, υπό τον συντονισμό και την οργανωτική εποπτεία του Δημήτρη Κλουκίνα, μάς επιτρέπουν σήμερα να υλοποιούμε την 1η Επιστημονική Συνάντηση των Εκτάκτων Αρχαιολόγων.

Θέλουμε επίσης να ευχαριστήσουμε τον Μιχαήλ Ζερβό, πρόεδρο του Πανελληνίου Σωματείου Εκτάκτου Προσωπικού του ΥΠΠΟ (ΠΣΕΠ ΥΠΠΟ), και την Δέσποινα Κουτσούμπα, πρόεδρο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων (ΣΕΑ), οι οποίοι μας τιμούν με την παρουσία τους και θα απευθύνουν χαιρετισμό εκ μέρους των σωματείων τους.

Το προηγούμενο διάστημα, στο έδαφος των πολλών και σημαντικών προβλημάτων που γνώρισε ο Πολιτισμός, βρεθήκαμε πιο κοντά με πολλά σωματεία του Πολιτισμού, ωστόσο θεωρούμε πλέον συγγενικά μας το ΠΣΕΠ ΥΠΠΟ και τον ΣΕΑ.

Καταθέσαμε, και θα συνεχίζουμε να καταθέτουμε, από κοινού με πολλά σωματεία του Πολιτισμού, και μαζί με πολλούς ακόμη αλληλέγγυους συλλόγους και συλλογικότητες, τη συμβολή μας ενάντια στον περιορισμό σε μεγάλες κατηγορίες δικαιούχων της ελεύθερης πρόσβασης σε Μουσεία και Αρχαιολογικούς χώρους, ενάντια στη μετατροπή 5 εμβληματικών Μουσείων της χώρας σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, ενάντια στον μακροχρόνιο δανεισμό (διάρκειας μισού αιώνα!) αρχαιοτήτων σε μουσεία του εξωτερικού, ενάντια σε νομοθετικές ρυθμίσεις που χτυπούν ακόμη περισσότερο τα δικαιώματα των ΙΔΟΧ εργαζομένων. Κάπου είχαμε χειροπιαστή νίκη και δικαίωση των αιτημάτων μας, κάπου όχι. Όμως, σε κάθε περίπτωση, δεν θεωρούμε πως μείναμε βουβοί ή άπραγοι.

Την τελευταία περίοδο βρεθήκαμε μπροστά σε εμβληματικές καταστροφές σε βάρος αρχαίων μνημείων διεθνούς ακτινοβολίας: από το λαμπάδιασμα της Ακρόπολης των Μυκηνών μέχρι το τσιμεντάρισμα της Ακρόπολης των Αθηνών, και από τον τεμαχισμό των βυζαντινών αρχαιοτήτων στον σταθμό Βενιζέλου του Μετρό Θεσσαλονίκης, μέχρι το κυριολεκτικό γάζωμα όλης της επικράτειας με τοποθετήσεις ανεμογεννητριών, από τον Ισθμό Ιεράπετρας μέχρι την Καρυστία, και από το Λυκαίον Όρος μέχρι την Κοιλιάδα των Μουσών, κι ακόμη παραπέρα. Θεωρούμε πως, παίρνοντας μέρος σε πολλούς αγώνες ενάντια στην καταστροφή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, δεν απαντήσαμε μόνο «συνδικαλιστικά» στα προβλήματα που αντιμετωπίσαμε, αλλά προσπαθήσαμε να υπερασπιστούμε και να υπηρετήσουμε τη βαθύτερη ουσία της επιστημονικής και ανθρωπιστικής αποστολής μας.

Δίνοντας τον λόγο, πρώτα στους προέδρους των ΠΣΕΠ ΥΠΠΟ και ΣΕΑ, για έναν σύντομο χαιρετισμό, και έπειτα στους 24 συναδέλφους οι οποίοι θα παρουσιάσουν τις 16 σημερινές ανακοινώσεις, θέλουμε τέλος να ευχαριστήσουμε και όλους εσάς, που είτε με τη ζωντανή παρουσία σας σήμερα εδώ στην Τεχνόπολη, είτε μέσω της προσφερόμενης ψηφιακής πλατφόρμας, ενισχύετε με την συμμετοχή σας την προσπάθειά μας αυτή.

Εισαγωγικό σημείωμα επιμελητών

*Δημήτρης Κλουκίνας
Παναγιώτης Δαμούλος
Τάσος Μπεκιάρης*

Ο τόμος αυτός αποτελεί το επιστέγασμα μίας προσπάθειας που ξεκίνησε πριν από τρία περίπου έτη και υλοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2021 με την επιτυχή διοργάνωση της Πρώτης Επιστημονικής Συνάντησης του Συλλόγου Έκτακτων Αρχαιολόγων. Περιλαμβάνει δέκα από τις συμβολές που παρουσιάστηκαν στην εν λόγω συνάντηση, καθώς και τις περιλήψεις έξι ακόμη ανακοινώσεων.

Ας σημειωθεί ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που διατυπώθηκαν εντός του Συλλόγου προτάσεις για την διοργάνωση μίας αντίστοιχου περιεχομένου ημερίδας. Είναι, ωστόσο, πιθανό ότι η εμπειρία της υγειονομικής κρίσης και του χωρικού αποκλεισμού λειτούργησε αυτή τη φορά καταλυτικά για την υλοποίηση μίας τέτοιας συνάντησης μεταξύ συναδέλφων που μοιράζονται κοινά προβλήματα και προσδοκίες σχετικά με το εργασιακό τους περιβάλλον και την επιστημονική τους υπόσταση. Για το λόγο αυτό, πρόθεση της Οργανωτικής Επιτροπής υπήρξε η διεξαγωγή της συνάντησης με υβριδική μορφή, προκειμένου να αξιοποιηθούν τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν τα ψηφιακά μέσα, αλλά και να δοθεί η ευκαιρία μίας διαζώσης συνάντησης των μελών. Τελικά επιλέχθηκε ο φιλόξενος χώρος της Τεχνόπολης Αθηνών στο παλαιό εργοστάσιο φωταερίου (Γκάζι), που παρείχε την απαραίτητη υποδομή.

Η ιδέα διοργάνωσης μίας επιστημονικής συνάντησης των έκτακτων αρχαιολόγων εντάχθηκε εξ αρχής σε μία ευρύτερη σειρά δράσεων που προτάθηκαν στο ΔΣ του Συλλόγου με στόχο να προβληθεί το επιστημονικό και ερευνητικό έργο των μελών του, να ενισχυθεί ο μεταξύ τους διάλογος και να δοθεί βήμα για να εκφραστούν οι πολύπλευρες οπτικές τους. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, στην πρόσκληση που ακολούθησε δόθηκε προτεραιότητα στις οπτικές και στα ερευνητικά ενδιαφέροντα των συμβασιούχων αρχαιολόγων, ιδιαίτερα των μελών και των δυνητικών μελών του Συλλόγου. Η πρόθεση ήταν να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή όσων περισσότερων μελών, ανεξάρτητα από το αν οι απόψεις τους συμφωνούν με τις διατυπωμένες θέσεις του Συλλόγου.

Γιατί, όμως, κρίθηκε και παραμένει αναγκαίο να δίνεται ένα τέτοιο δημόσιο βήμα; Ας αναφερθεί, καταρχάς, ότι σε μία κοινωνία στην οποία η εργασία, ιδιαίτερα η πνευματική και επιστημονική, κρίνεται πρωτίστως από τη θεσμική θέση (εν προκειμένω την ακαδημαϊκή ή δημοσιοϋπαλληλική) του/της συγγραφέα ή ομιλητή/ήτριας, είναι σχεδόν ακατόρθωτο να εισέλθουν στον επιστημονικό διάλογο και να αξιοποιηθούν οι όποιες διορατικές ιδέες των επισφαλώς εργαζόμενων και συχνά περιπλανόμενων επιστημόνων. Σύμφωνα με τον ανθρω-

πολόγο David Graeber,¹ η κοινωνική αξία ως ο τρόπος που οι εκάστοτε φορείς «αναπαριστούν στον εαυτό τους τη σπουδαιότητα των πράξεών τους ως μέρος ενός ευρύτερου συνόλου» πραγματώνεται, κατά κύριο λόγο, στο δημόσιο πεδίο. Με αυτό το σκεπτικό, η εν πολλοίς επιβεβλημένη αφάνεια των έκτακτων αρχαιολόγων στο δημόσιο χώρο και λόγω ισοδυναμεί με την υποβάθμιση της αξίας τους στην παραγωγή του επιστημονικού έργου. Είναι, επομένως, κρίσιμο το συλλογικό όργανό τους, πέρα από την καθοριστικής σημασίας συνδικαλιστική του δράση, να αναστρέψει τις συνθήκες εξοβελισμού των μελών του και να προσφέρει ισότιμες δυνατότητες δημόσιου λόγου και διαλόγου.

Και γιατί είναι χρήσιμες οι οπτικές των συμβασιούχων αρχαιολόγων; Θα αρκούσε, ενδεχομένως, μία αναφορά στα πολλαπλά και υψηλής εξειδίκευσης προσόντα τους, παρότι αυτά αποτελούν εν μέρει το αποτέλεσμα μίας κακώς εννοούμενης προσοντοθηρίας που επιτείνει τις αφετηριακές ανισότητες μεταξύ των εργαζόμενων. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να σταθεί κανείς στις ίδιες τις συνθήκες εκτόπισης των συμβασιούχων αρχαιολόγων, τόσο της κυριολεκτικής τους εκτόπισης στον γεωγραφικό χώρο, όσο και της μεταφορικής, στην περίπτωση του αποκλεισμού τους από την ίδια την επιστημονική και πνευματική τους εργασία. Ο εκτοπισμός αυτός μπορεί να γεννήσει νέες ιδέες, ενίοτε εικονοκλαστικές και ικανές να αποδομήσουν ή να αναδομήσουν στρεβλές αντιλήψεις και συνθήκες. Οι ‘περιπλανώμενοι’ αρχαιολόγοι μπορούν να αντιστρέψουν ως ένα βαθμό την εσωστρέφεια που παρουσιάζουν συχνά οι κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων. Κατά τη διάρκεια των μετακινήσεών τους, και παράλληλα με την καθεαυτό εργασία τους, μεταφέρουν εμπειρίες, επικοινωνούν γνώσεις, συνδιαλέγονται και διεξάγουν την δική τους έρευνα πεδίου, «εθνογραφώντας» τρόπον τινά τον κλάδο τους.² Πέρα, όμως, από το γεγονός αυτό, οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι πεδίου έρχονται σε απευθείας επαφή με τις τοπικές κοινωνίες και το ευρύ κοινό κατά τη διάρκεια άσκησης των καθηκόντων τους. Αναπτύσσουν εξαιτίας αυτή της επαφής διορατικές ματιές σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο, τις συνθήκες άσκησης του αρχαιολογικού έργου, τις δημόσιες προεκτάσεις του, καθώς και τις αντιλήψεις που επικρατούν γύρω από αυτό.

Όσον αφορά το γενικό πλαίσιο της συζήτησης, ο κύριος στόχος της συνάντησης ήταν να επικεντρωθεί στην παρουσίαση των συνθηκών και των προκλήσεων που έχει θέσει στο αρχαιολογικό έργο η εμπειρία της οικονομικής και πρόσφατης υγειονομικής κρίσης. Παράλληλα, στόχος υπήρξε να αναδειχθούν οι προοπτικές που διανοίγονται σε σχέση με τις επαγγελματικές δυνατότητες και την ανάδειξη του αρχαιολογικού παρελθόντος. Προκειμένου αυτό να επιτευχθεί, έγινε μία προσπάθεια να παρουσιαστούν μελέτες, να διατυπωθούν προτάσεις και μέτρα πολιτικής και να προσεγγιστεί με κριτικό βλέμμα το γενικότερο πλαίσιο

---

¹ Graeber 2009, 164.

² Βλ. και Jablonka 2017, 11-12 για μία σχετική συζήτηση στο πεδίο της ιστορίας.

άσκησης και ανάδειξης του αρχαιολογικού έργου. Απώτερος σκοπός ήταν να υπογραμμιστεί ο πολυσχιδής ρόλος των συμβασιούχων αρχαιολόγων στην εκτέλεση του αρχαιολογικού έργου, στην προώθηση της επιστημονικής έρευνας και στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπλέον, να αξιοποιηθούν οι οπτικές του νεοφυούς και έμπειρου ανθρώπινου δυναμικού στον επαναπροσδιορισμό του υφιστάμενου νομοθετικού, θεσμικού και επιστημονικού πλαισίου, και στη διεύρυνση των πεδίων δράσεων, σε συνδυασμό με τα σύγχρονα εργαλεία αρχαιολογικής πρακτικής και διάχυσης του επιστημονικού έργου.

Όπως ήταν εν πολλοίς αναμενόμενο, δύο ήταν τα θέματα προς συζήτηση που προτάθηκαν από την Οργανωτική Επιτροπή και συγκέντρωσαν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ένας ικανός αριθμός ανακοινώσεων περιστράφηκε γύρω από την εργασιακή πραγματικότητα, με αναφορά και στη διεθνή συνθήκη, του αρχαιολογικού επαγγέλματος, τη θεσμική οργάνωση και τις παθογένειες του κλάδου στην Ελλάδα, τη θέση των αρχαιολόγων και της αρχαιολογίας στη σύγχρονη αγορά εργασίας, και τις δυνατότητες υπέρβασης των δυσχερειών. Μία άλλη ομάδα ανακοινώσεων επικεντρώθηκε στις πολιτικές προβολής και ανάδειξης του αρχαιολογικού παρελθόντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη πρόσβαση των «μη ειδικών» στην αρχαιολογική πληροφορία, καθώς και στη σχέση μεταξύ αρχαιολόγων πεδίου και τοπικών κοινωνιών.

Η πρώτη ομάδα ανακοινώσεων που παρουσιάζεται στον παρόντα τόμο, συνομιλεί σε μεγάλο βαθμό, καθώς επικεντρώνεται στην εργασιακή πραγματικότητα και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι συμβασιούχοι (και όχι μόνο) αρχαιολόγοι σήμερα. Στο κείμενό του, ο Γιάννης Σταυριδόπουλος περιγράφει τις συνθήκες άσκησης του σωστικού ανασκαφικού έργου στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, προκειμένου να αναδείξει τους μηχανισμούς που καθιστούν τους έκτακτους αρχαιολόγους 'άορατους' (βλ. Everill 2009), τόσο ως προς την εργασιακή τους ιδιότητα, όσο και στην παραγωγή της γνώσης. Ο Χρήστος Μηλιώνης αναφέρεται στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η σωστική αρχαιολογία στην Ελλάδα, και εξετάζει τις δυνατότητες συνύπαρξης του αρχαιολογικού επαγγέλματος-*λειτουργήματος* με την ιδιωτική αναπτυξιακή δραστηριότητα. Η μελέτη της Κλέας Δαραβίγκα αναζητά τις χειραφετικές επιλογές των συμβασιούχων αρχαιολόγων και νέους τρόπους διεκδίκησης, που συνδέονται, μεταξύ άλλων, με τον κοινωνικό ρόλο της αρχαιολογικής διαδικασίας και την αντίσταση στην επιστημονική αποξένωση.

Στις συμβολές που ακολουθούν, εξετάζονται τα φαινόμενα της ανεργίας και της εργασιακής εξάντλησης στον κλάδο των αρχαιολόγων. Ο Δημήτρης Κλουκίνας αναφέρεται στις ποικίλες προεκτάσεις του φαινομένου της ανεργίας και της επισφαλούς απασχόλησης, καθώς και στο ισχύον πλαίσιο αντιμετώπισης, ενώ η Μαρία Ζαγκλαρά παρουσιάζει τα αποτελέσματα της έρευνάς της σε σχέση με την επαγγελματική ικανοποίηση και την εργασιακή εξάντληση

(burnout) των αρχαιολόγων που απασχολούνται στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα.

Το κείμενο της Όλγας Σακαλή και του Δημήτρη Παπούδα προσεγγίζει κριτικά τις αμφιλεγόμενες εκείνες πολιτικές πολιτιστικής διαχείρισης που επιχειρούν να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις για οικονομική και εμπορική «αξιοποίηση» του μνημειακού αποθέματος. Ακολουθεί το κείμενο του Εμμανουήλ Παπουτσάκη που επικεντρώνεται στο πολυσύνθετο ζήτημα της συνύπαρξης αρχαιολογικών χώρων και αστικού τοπίου και στις διεπιστημονικές του προεκτάσεις, χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης την αρχαία Κίσαμο.

Η συμβολή της Μαρίας Ασλανίδου και της Ευθυμίας Ακριβοπούλου περιγράφει τις εργασίες που έχουν πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του έργου για τη συντήρηση, αποτύπωση και ανάδειξη της “βυθισμένης πολιτείας” της Επιδαύρου, με έμφαση στους παράγοντες που επηρεάζουν τη διατήρηση του μνημείου και στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το περιβάλλον εργασίας. Στο κείμενο της Βασιλικής Ίβρου, του Παναγιώτη Μαθιού, της Αντωνίας Ραλλάτου και της Λαμπρινής Χιώτη περιγράφονται οι συνθήκες και η σειρά εργασιών που περιλαμβάνει μία αρχαιολογική επίβλεψη εργολαβίας του ΟΤΕ στη βορειοανατολική και νότια Αττική. Οι γραπτές συμβολές ολοκληρώνονται με το κείμενο του Παναγιώτη Αλεπού, στο οποίο διατυπώνονται γενικότεροι συλλογισμοί σχετικά με τον χαρακτήρα της αρχαιολογικής επιστήμης, τους θεωρητικούς της προσανατολισμούς και τη σχέση της με τις κοινωνικές επιστήμες.

Οι έξι ανακοινώσεις που παρουσιάζονται εδώ με τη μορφή περιλήψεων εμπλούτισαν σημαντικά τη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της επιστημονικής συνάντησης. Στα θέματα που αναπτύχθηκαν, περιλαμβάνονται η αναδρομή στις διαφορετικού τύπου συμβάσεις που καθόρισαν την άσκηση της σωστικής αρχαιολογίας από το 1992 έως σήμερα (Δ. Κοντογιώργος), η εργασιακή πραγματικότητα που βιώνουν οι ελληνίδες αρχαιολόγοι σε σχέση και με το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο (Ρ. Χατζή, Μ. Αρβανιτάκη, Α. Παπαθανασίου, Ν. Χουστουλάκη) και οι σοβαρές παθογένειες που επικρατούν ως προς τις εργασιακές συνθήκες και τον τρόπο πρόσληψης προσωπικού (Α. Μαυρίδου). Δύο από τις ανακοινώσεις (Κ. Βουδούρης και Μ.-Ν. Κουτσούκου) περιστράφηκαν γύρω από τη σχέση της σωστικής αρχαιολογίας πεδίου και των τοπικών κοινωνιών, ενώ μία συμβολή (Ε. Μικρομάστορα) παρουσίασε μεθόδους οικειοποίησης του μουσειακού περιβάλλοντος και του αρχαιολογικού χώρου από επισκέπτες με μαθησιακές δυσκολίες.

Κλείνοντας αυτό το εισαγωγικό σημείωμα, ευχαριστούμε θερμά το ΔΣ του Συλλόγου Έκτακτων Αρχαιολόγων για την αμέριστη υποστήριξη και ενίσχυση του εγχειρήματος. Ευελπιστούμε η προσπάθεια που ξεκίνησε με τη διοργάνωση

της πρώτης αυτής συνάντησης να συνεχιστεί μέσα από αντίστοιχες δράσεις που θα προταθούν και θα υλοποιηθούν από τα ίδια τα μέλη του Συλλόγου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Everill, P. 2009. *The Invisible Diggers: A Study of British Commercial Archaeology* (Heritage Research Series 1). Oxford: Oxbow.

Graeber, D. 2009. *Στις απαρχές του σύγχρονου αδιεξόδου. Σκέψεις για την ιεραρχία, την κατανάλωση, τον φετιχισμό, την αξία, τους τρόπους παραγωγής*. Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες.

Jablonka, I. 2017. *Η Ιστορία είναι μία σύγχρονη λογοτεχνία. Μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Πόλις.

Έκτακτοι Αρχαιολόγοι

Οι αόρατοι της ελληνικής αρχαιολογίας

Γιάννης Σταυριδόπουλος

Τον όρο «αόρατη εργασία»¹ εισήγαγε στις κοινωνικές επιστήμες, το 1987, η κοινωνιολόγος Arlene Karlan Daniels, στο ομώνυμο άρθρο της *Invisible Work*, για να περιγράψει ορισμένα είδη γυναικείας απλήρωτης εργασίας. Το άρθρο αναφερόταν ειδικότερα στις δουλειές του σπιτιού, την φροντίδα των παιδιών αλλά και εθελοντικές εργασίες για την κοινότητα, οι οποίες δεν θεωρούνταν κανονική εργασία γιατί δεν ήταν αμειβόμενες.² Στη συνέχεια, ο όρος χρησιμοποιήθηκε και για έμμισθες εργασίες γυναικών, όπως οικιακές βοηθοί, καθαρίστριες, φροντίδα ηλικιωμένων κ.λπ. Από τότε μέχρι σήμερα η έννοια της αόρατης εργασίας διευρύνθηκε και έπαψε να έχει αποκλειστικά έμφυλα χαρακτηριστικά. Χρησιμοποιείται ευρέως στις κοινωνικές επιστήμες και περιλαμβάνει μεγάλο εύρος εργασιών όπως τη μαύρη εργασία, την παράνομη, την εργασία από το σπίτι, την υποαμειβόμενη ή χωρίς αμοιβή ψηφιακή εργασία, τους διανομείς φαγητού κ.ά.³ Είναι ένας όρος γενικός που περιλαμβάνει διάφορα είδη υποαμειβόμενης, ανασφάλιστης και επισφαλούς εργασίας με περιορισμένα ή χωρίς καθόλου δικαιώματα, χωρίς νομική ή συνδικαλιστική κάλυψη, χωρίς κοινωνική αναγνώριση. Στις εργασίες αυτές οι εργαζόμενοι είναι αόρατοι είτε μεταφορικά, λόγω της κοινωνικής απαξίωσης της εργασίας τους, είτε κυριολεκτικά ως φυσικές παρουσίες όπως για παράδειγμα στις διάφορες τηλεφωνικές και διαδικτυακές γραμμές βοήθειας. Αόρατες ωστόσο με αυτή την έννοια μπορεί να είναι και ομάδες κοινωνικά αποκλεισμένων, άνθρωποι που περνούν απρατήρητοι από το κοινωνικό σύνολο όπως για παράδειγμα οι άστεγοι, οι άνθρωποι των φαναριών και οι πλανόδιοι συλλέκτες μετάλλων. Οι προϋποθέσεις για να χαρακτηριστεί μια μορφή εργασίας αόρατη δεν είναι συγκεκριμένες. Μπορεί να είναι ένα ή συνδυασμός των χαρακτηριστικών που αναφέρθηκαν. Η Hatton την ορίζει ως «την εργασία η οποία είναι οικονομικά υποτιμημένη μέσα από πολιτισμικές, νομικές και/ή χωρικές δυναμικές».⁴

Στην αρχαιολογία, τον όρο εισήγαγε το 2009 ο Paul Everill στο βιβλίο του *Invisible Diggers. A study of British Commercial Archaeology*. Πρόκειται για μια ποσοτική έρευνα που βασίστηκε σε συνεντεύξεις που πήρε ο συγγραφέας από έκτακτους αρχαιολόγους στη Μεγάλη Βρετανία σε συνδυασμό με συμμετοχική

---

¹ Για την αόρατη εργασία βλ. ενδεικτικά Crain κ.ά. 2016, Bangham και Karlan 2016.

² Daniels 1987, 403.

³ Hatton 2017, 336-7.

⁴ Hatton 2017, 345.

παρατήρηση και αποστολή ερωτηματολογίων μέσω διαδικτύου.⁵ Όπως ο ίδιος το περιγράφει, αποτελεί μια εκ των έσω εικόνα ενός παραμελημένου πεδίου της αρχαιολογικής πρακτικής που στη Μεγάλη Βρετανία καθιερώθηκε με την ονομασία Εμπορική Αρχαιολογία (Commercial Archaeology) και αφορά τις σωστικές ανασκαφές.⁶ Συνώνυμοι είναι επίσης οι όροι Προληπτική Αρχαιολογία (Preventive archaeology), Αρχαιολογία των Συμβάσεων (Contract Archaeology) και Αρχαιολογία Χρηματοδοτούμενη ή Καθοδηγούμενη από Επενδυτές (Developer-funded Archaeology ή Developer-led Archaeology). Ο τελευταίος τίτλος είναι δηλωτικός του βαθμού που έχει εισχωρήσει ο ιδιωτικός τομέας και οι κανόνες της ελεύθερης αγοράς στην αρχαιολογία της Μεγάλης Βρετανίας. Στη Βρετανία επίσης, ορισμένοι αρχαιολόγοι που εργάζονται στην εμπορική αρχαιολογία αυτοπροσδιορίζονται και ως «επαγγελματίες» αρχαιολόγοι (professional archaeologists) σε αντιδιαστολή με τους ερευνητές και τους αρχαιολόγους των πανεπιστημίων.

Η λέξη «diggers» είναι το προσωνύμιο που χρησιμοποιούν υποτιμητικά και ειρωνικά μεταξύ τους οι έκτακτοι αρχαιολόγοι στη Μεγάλη Βρετανία και σημειολογικά είναι ενδεικτικός του τρόπου που οι έκτακτοι στη χώρα βιώνουν και νοηματοδοτούν την υποκειμενικότητά τους, αυτοπροσδιοριζόμενοι ως «σκαφτιάδες». Ο αυτοσαρκασμός αυτός υποδηλώνει χαμηλή αυτοεκτίμηση και αμφισβήτηση από τους ίδιους της επιστημονικής τους υπόστασης.

Διαβάζοντας στην έρευνα τις συνεντεύξεις ένας εξοικειωμένος με το χώρο αναγνώστης αντιλαμβάνεται, ότι μεταξύ των έκτακτων της Βρετανίας και της Ελλάδας υπάρχουν πολλές ομοιότητες όσον αφορά τις εργασιακές συνθήκες, τον τρόπο ζωής καθώς και τις ψυχολογικές διεργασίες που βιώνουν. Είναι όμως γεγονός ότι το βρετανικό μοντέλο υλοποίησης των σωστικών ανασκαφών παρουσιάζει διαφορές με το ελληνικό με σημαντικότερη τον αμιγώς ιδιωτικό του χαρακτήρα. Στη Βρετανία, οι σωστικές ανασκαφές σπανίως χρηματοδοτούνται από το κράτος και από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 λειτουργούν με όρους καπιταλιστικούς και έχουν περάσει στα χέρια ιδιωτών. Λίγο πριν το τέλος του 20ού αιώνα, το 90% των ανασκαφών στη Μεγάλη Βρετανία διενεργούνταν σε εμπορική βάση.⁷ Στη χώρα υπάρχουν αρχαιολογικές εταιρείες οι οποίες απασχολούν αρχαιολόγους και άλλες απαραίτητες σε μια ανασκαφή ειδικότητες και αναλαμβάνουν εργολαβικά τα ανασκαφικά έργα.⁸ Οι εταιρίες αυτές για να είναι ανταγωνιστικές αναγκάζονται να κάνουν εκπτώσεις στην ποιότητα της δουλειάς τους επισπεύδοντας τις εργασίες με συνέπεια την ελλιπή αρχαιολογική τεκμη-

---

⁵ Everill 2007, 170.

⁶ Everill 2012.

⁷ Darvill και Russel 2003, 3.

⁸ Για τον τρόπο λειτουργίας και χρηματοδότησης των σωστικών ανασκαφών στη Μ. Βρετανία βλ. Aitchison 2001.

ρίωση.⁹ Η λειτουργία τους καθορίζεται από τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς με αποτέλεσμα να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποια θα προσφέρει τη φτηνότερη και γρηγορότερη ανασκαφή σε βάρος πολλές φορές των αποδοχών των εργαζομένων και της ποιότητας του παραγόμενου επιστημονικού έργου. Όπως αναφέρει ο Zorzini,¹⁰ η «εμπορική αρχαιολογία» όχι μόνο στη Μεγάλη Βρετανία αλλά όπου εφαρμόζεται, αντιμετωπίζει πάγια προβλήματα όπως η επισφάλεια των εργαζομένων, οι χαμηλοί μισθοί, οι κακές εργασιακές συνθήκες και η απουσία δημοσιεύσεων, στοιχεία που επηρεάζουν τη λειτουργία της.

Στη Μεγάλη Βρετανία, όπως και σε άλλες χώρες, υπάρχουν και υπέρμαχοι, ανάμεσά τους και αρχαιολόγοι, που βλέπουν θετικά την παρουσία του ιδιωτικού τομέα. Αν και αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν προβλήματα, υποστηρίζουν ότι τα οφέλη είναι σημαντικότερα κυρίως όσον αφορά την αύξηση του αριθμού των ανασκαφών και τη δημιουργία θέσεων εργασίας για αρχαιολόγους και άλλες ειδικότητες.¹¹ Υποστηρίζουν επίσης ότι από το 1990 που θεσμοθετήθηκε από την κυβέρνηση η PPG16¹² (Planning Policy Guidance 16 Archaeology and Planning) συνέπεια της μεγάλης αύξησης των ανασκαφών είναι και η παραγωγή τεράστιου όγκου δεδομένων.¹³ Ακόμη ένα επιχείρημα είναι η υποτιθέμενη βελτίωση λόγω του ανταγωνισμού της ποιότητας της αρχαιολογικής εργασίας και ο μεγαλύτερος επαγγελματισμός. Η οδηγία αυτή, σύμφωνα πάντα με τους υποστηρικτές της Χρηματοδοτούμενης από Επενδυτές Αρχαιολογίας (Developers-led Archaeology) έχει εξαιρετικά θετική επίδραση στην κοινωνία.¹⁴

Το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας είναι το πλέον εμπορευματοποιημένο στον κόσμο με εξαιρετικά αδύναμο νομικό πλαίσιο προστασίας.¹⁵ Παρόλα αυτά, από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής έχει εισχωρήσει η ιδιωτική οικονομία στη διενέργεια των σωστικών ανασκαφών. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση οι περισσότερες ανασκαφές στην Ευρώπη είναι σωστικές. Το 2012, σύμφωνα με τον Demoule, το 90% των ανασκαφών στην Ευρώπη υπολογίζονταν ότι ήταν σωστικές.¹⁶ Στην Ελλάδα, η

---

⁹ Zorzini 2015, 803.

¹⁰ Zorzini 2011, 120.

¹¹ Aitchison 2007, 116-23.

¹² Η PPG16 αποτελεί το ρυθμιστικό πλαίσιο διεξαγωγής των αρχαιολογικών ερευνών στη Μεγάλη Βρετανία σύμφωνα με την οποία οι επενδυτές πριν από κάθε έργο οφείλουν να προχωρήσουν σε αξιολόγηση των αρχαιολογικών καταλοίπων και, εφόσον κριθεί απαραίτητη η διερεύνηση, να την χρηματοδοτήσουν. Πρόκειται ουσιαστικά για την απόφαση που εδραίωσε τον κυρίαρχο ρόλο της Εμπορικής Αρχαιολογίας στις σωστικές ανασκαφές και έκτοτε έχει συμπληρωθεί και αντικατασταθεί από νεότερες οδηγίες και αποφάσεις.

¹³ Wills 2018, 5.

¹⁴ *Building the Future, Transforming our Past. Celebrating Development-led Archaeology in England 1990-2015.*

¹⁵ Hamilakis 2015, 729.

¹⁶ Demoule 2012, 620.

κατάσταση δεν διαφέρει. Στις ετήσιες καταγραφές των ερευνητικών προγραμμάτων που διενεργούν οι εφορείες αρχαιοτήτων και καταγράφει η ΕΛΣΤΑΤ, η συντριπτική πλειονότητα των ανασκαφών που διενεργούνται στη χώρα είναι σωστικές. Συγκεκριμένα, από το 2015 έως το 2020 διενεργήθηκαν στην Ελλάδα 4.282 ανασκαφές από τις οποίες 3.164 ήταν σωστικές.¹⁷

Δεν είναι στους στόχους του κειμένου να παρουσιάσει τα διαφορετικά συστήματα που εφαρμόζει η κάθε χώρα. Το Βρετανικό, ωστόσο, στο οποίο έγινε αναφορά, αποτελεί το κατεξοχήν νεοφιλελεύθερο παράδειγμα και πιθανό πρότυπο και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ανάμεσά τους και την Ελλάδα, όπου εδώ και χρόνια ο δημόσιος χαρακτήρας της αρχαιολογίας δέχεται κριτική και αμφισβητείται.

Η σχέση της αρχαιολογίας με την οικονομία και, συγκεκριμένα, με το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο μοντέλο, όπως καθιερώθηκε σε πολλές χώρες, έχει συζητηθεί εκτενώς.¹⁸ Στο σχηματικό αλλά χρήσιμο μοντέλο που προτείναν οι Willems και Dries, εντοπίζουν δύο προσεγγίσεις στην αρχαιολογία: αυτή που πρεσβεύει ότι η προστασία και η ανασκαφή της αρχαιολογικής κληρονομιάς που απειλείται αποτελεί δημόσια ευθύνη (το «σοσιαλιστικό» μοντέλο) και αυτή που υποστηρίζει ότι η διενέργεια σωστικών ανασκαφών πρέπει να παραχωρηθεί στην ελεύθερη αγορά (το «καπιταλιστικό» μοντέλο).¹⁹ Στο πρώτο μοντέλο οι αρχαιότητες θεωρούνται κοινωνικό αγαθό και στο δεύτερο εμπόρευμα. Στο «καπιταλιστικό μοντέλο», που βασιζέται στους κανόνες της αγοράς, οι ιδιωτικές αρχαιολογικές εταιρίες αποτελούν τον κανόνα (Αγγλία, Ολλανδία), ενώ στο «σοσιαλιστικό» μοντέλο τον κανόνα αποτελούν δημόσια αρχαιολογικά ιδρύματα.²⁰ Για την εμπορική αρχαιολογία οι επενδυτές θεωρούνται πελάτες για τους οποίους οι αρχαιολόγοι οφείλουν να είναι όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικοί.²¹ Η Ελλάδα εντάσσεται στο «σοσιαλιστικό» μοντέλο γιατί παρά την εισχώρηση τις τελευταίες δεκαετίες του ιδιωτικού τομέα, το Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί την αποκλειστική αρμοδιότητα για τη διενέργεια των σωστικών ανασκαφών και στα ιδιωτικά έργα.

Οι έκτακτοι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα

Αποφάσισα να χρησιμοποιήσω τον όρο «αόρατοι» γιατί πιστεύω ότι αντικατοπτρίζει και περιγράφει τους έκτακτους αρχαιολόγους και στην Ελλάδα. Πρέπει να δηλώσω εκ των προτέρων ότι η αναφορά μου είναι αναπόφευκτα αυτό-

---

¹⁷ <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SCI18/> (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

¹⁸ Hamilakis και Duke 2007· McGuire 2008· Zorzin 2010· 2011· 2015· Aparicio Resco 2016.

¹⁹ Willems και Dries 2007, 1-12.

²⁰ Kristiansen 2009, 643.

²¹ Demoule 2012, 618.

αναφορική και αναστοχαστική από τη στιγμή που διέρχεται μέσα από τα υποκειμενικά φίλτρα της δικής μου εμπειρίας ως έκτακτου αρχαιολόγου.

Οι έκτακτοι στην Ελλάδα δεν αποτελούν καινούργιο φαινόμενο. Ακόμη και πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλοί αρχαιολόγοι εργάστηκαν ως συμβασιούχοι σε μουσεία και στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, για μικρό συνήθως χρονικό διάστημα, μέχρι τη μονιμοποίησή τους. Ο αριθμός των έκτακτων άρχισε σταδιακά να αυξάνεται μετά το 1960 με τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση και την καθιέρωση των σωστικών ανασκαφών. Το θέμα της μονιμοποίησης των έκτακτων αρχαιολόγων έγινε εντονότερο το 1974 οπότε και πραγματοποιήθηκαν προσλήψεις στην υπηρεσία.²² Ο αριθμός τους άρχισε να αυξάνεται σταδιακά μετά τη δεκαετία του 1980,²³ πολλαπλασιάστηκε όμως, κυρίως μετά τις δεκαετίες του 1990 και 2000 κατά την περίοδο των μεγάλων έργων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και έπειτα, με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, υλοποιήθηκαν μια σειρά από μεγάλα δημόσια έργα ενώ η ανοικοδόμηση συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό με συνέπεια να προκύψει ζήτηση για αρχαιολόγους.

Την περίοδο αυτή, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στην Ελλάδα, έλαβε χώρα μια καθοριστική για τον κλάδο αλλαγή στον τρόπο χρηματοδότησης των ανασκαφών. Καθιερώθηκε η αρχαιολογική εκδοχή της αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει» (*polluter pays*).²⁴ Σύμφωνα με την αρχή αυτή, ο επενδυτής που υλοποιεί ένα έργο, δημόσιο ή ιδιωτικό, υποχρεούται να καλύψει και τα έξοδα της αρχαιολογικής έρευνας. Η περίοδος αυτή σηματοδότησε τη σταδιακή αποδέσμευση των σωστικών ανασκαφών από δημόσιους φορείς, πανεπιστημιακά ιδρύματα και μουσεία και τη μετακύλιση της ευθύνης για τη διενέργειά τους στους επενδυτές. Η πρακτική αυτή θεσμοθετήθηκε με τη Συνθήκη της Βαλέτας²⁵ που ψηφίστηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το 1992 και προβλέπει την υποχρέωση των κρατών για την έρευνα, συντήρηση, δημοσίευση και ανάδειξη των αρχαιοτήτων που προκύπτουν από την υλοποίηση ενός έργου. Τα κράτη οφείλουν να συνδυάσουν τις απαιτήσεις των επενδύσεων με αυτές της αρχαιολογίας, εντάσσοντας αρχαιολόγους στον σχεδιασμό και την υλοποίηση των έργων. Στο Άρθρο 6, υπάρχει ρητή αναφορά για τη χρηματοδότηση των απαραίτητων αρχαιολογικών εργασιών, στο πλαίσιο ενός έργου, είτε από δημόσιους φορείς είτε από τις ιδιωτικές εταιρίες αναδόχους. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βαλέτας κυρώθηκε από την ελληνική νομοθεσία με το ν.3378/2005 αν και είχε ήδη ληφθεί υπόψη κατά την σύνταξη του Αρχαιολογικού Νόμου 3028/2002 και η αρχή ότι ο «ρυπαίνων πληρώνει» ήταν ήδη σε εφαρμογή.

---

²² Πετράκος 2011, 30.

²³ Πετράκος 2011, 31.

²⁴ Graves-Brown 1997.

²⁵ European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised). *European Treaty series* 143. Council of Europe.

Την περίοδο των μεγάλων έργων, από το 1990 μέχρι το 2010, μεγάλος αριθμός πτυχιούχων αρχαιολογίας εργάστηκε σε αυτά για μεγάλα χρονικά διαστήματα.²⁶ Αυτή ήταν η περίοδος που οι έκτακτοι στην Ελλάδα συγκρότησαν μια διακριτή κοινωνική ομάδα εργαζομένων. Το 1996, συστάθηκε ο Σύλλογος Εκτάκτων Αρχαιολόγων στη βάση της συλλογικής εκπροσώπησης και της διεκδίκησης συλλογικής σύμβασης, στόχος που τελικά επετεύχθη. Η συλλογική σύμβαση εργασίας αποτελεί ακόμη μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Μεγάλη Βρετανία αλλά και τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, όπου η αμοιβή των αρχαιολόγων επαφίεται στην κρίση του εργοδότη και στους ανταγωνιστικούς κανόνες της αγοράς που διέπουν την κάθε χώρα. Το 2008, ξέσπασε η παγκόσμια οικονομική κρίση που επηρέασε καταλυτικά την ελληνική οικονομία και κατά συνέπεια και την αρχαιολογία.²⁷ Η οικοδομική δραστηριότητα πάγωσε και η περίοδος των μεγάλων έργων μέσω ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων τελείωσε με συνέπεια να μειωθεί δραστικά ο αριθμός των ανασκαφών. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, το 2008 έγιναν στην χώρα 3.191²⁸ ανασκαφές, ενώ το 2019 μειώθηκαν στις 1.030,²⁹ ποσοστό μείωσης μεγαλύτερο του 60%.

Ο ακριβής αριθμός των έκτακτων αρχαιολόγων στην Ελλάδα δεν είναι γνωστός, είτε αναφερόμαστε στη δεκαετία του 1990 είτε στο παρόν. Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός τους δεν είναι μικρός και η συμμετοχή τους στην παραγωγή του αρχαιολογικού προϊόντος σημαντική, παραμένουν ουσιαστικά άγνωστοι. Στην Ελλάδα, εν αντιθέσει με άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως για παράδειγμα τη Μεγάλη Βρετανία όπου διενεργούνται σχετικές έρευνες συστηματικά από τη δεκαετία του 1970, λείπουν οι στατιστικές μελέτες, οι ποιοτικές ή ποσοτικές έρευνες είτε από δημόσιους φορείς είτε από ερευνητές, σε σχέση με τον αριθμό των έκτακτων, τις ηλικίες, το φύλο, την οικογενειακή κατάσταση καθώς και άλλα στοιχεία που αφορούν την εργασιακή τους συνθήκη και ταυτότητα. Ο κύριος φορέας απασχόλησής τους στην Ελλάδα, το Υπουργείο Πολιτισμού, συλλέγει στατιστικά στοιχεία για τους έκτακτους μόνο για τα έργα ΕΣΠΑ και όχι για τα ιδιωτικά. Η απουσία τους από τους στατιστικούς δείκτες τους καθιστά μια αόρατη ομάδα εργαζομένων. Οι μοναδικές στατιστικές έρευνες, που διενεργήθηκαν από επίσημους φορείς και αφορούσαν το αρχαιολογικό επάγγελμα στην Ελλάδα και συνολικά τους εργαζόμενους αρχαιολόγους, πραγματοποιήθηκαν η πρώτη το 2007-2008³⁰ και η δεύτερη το 2012-2014³¹ και χρηματοδοτήθηκαν από την

²⁶ Για μια συνοπτική αναφορά της περιόδου των μεγάλων έργων βλ. Κακαβογιάννη 2014.

²⁷ Για τις συνέπειες της κρίσης στην ελληνική αρχαιολογία βλ. Howery 2013, 228-33· 2020· Plantzos 2018, 171-80.

²⁸ <https://www.statistics.gr/documents/20181/056aefae-e171-9180-f34f-fffc9ee77b4d> (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

²⁹ <https://www.statistics.gr/documents/20181/6404727b-239e-73bd-92c5-38eabf633db6> (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

³⁰ Πάντος κ.ά. 2008.

³¹ DISCO 2014.

Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Στις έρευνες αυτές δεν συμπεριλήφθηκαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι.

Η πρώτη στατιστική έρευνα που αφορούσε τους έκτακτους στην Ελλάδα διενεργήθηκε το 2018 από τον Σ.ΕΚ.Α. Ο αριθμός των έκτακτων που καταγράφηκαν, την περίοδο της έρευνας, ήταν περίπου 400 αρχαιολόγοι που εργάζονταν σε έργα σε όλη την επικράτεια με την πλειοψηφία τους να συγκεντρώνεται στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη.³² Οι αριθμοί δεν είναι απόλυτοι, αφενός λόγω της αδυναμίας των εφορειών να δώσουν ακριβή στοιχεία για τον αριθμό των έκτακτων που απασχολούν, αφετέρου λόγω της έλλειψης σταθερότητας και της προσωρινότητας της εργασίας των έκτακτων. Σύμφωνα με τον Σ.ΕΚ.Α., ο πραγματικός αριθμός των εργαζόμενων έκτακτων αρχαιολόγων το 2018 πιθανώς να έφτανε τους 500.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι και οι ίδιοι οι έκτακτοι, πάλι σε αντίθεση με άλλες χώρες της Ευρώπης, δεν έχουν στρέψει μέχρι τώρα το βλέμμα τους αναστοχαστικά στην εργασιακή τους συνθήκη.³³ Δεν αναφέρομαι στις συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και στα κείμενα του Σ.ΕΚ.Α. αλλά σε μια προσέγγιση ερευνητική, αυτοεθνογραφική. Το στοιχείο αυτό κατά την άποψή μου είναι ενδεικτικό της άρνησης αποδοχής ή της απαξίωσης από τους ίδιους της ταυτότητας του έκτακτου.

Ποιοι είναι λοιπόν οι μηχανισμοί που καθιστούν τους έκτακτους αρχαιολόγους στην Ελλάδα αόρατους; Η εργασιακή επισφάλεια, που δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μόνο των αρχαιολόγων αλλά στον νεοφιλελευθερισμό τείνει να γίνει ο κανόνας για τους περισσότερους εργαζόμενους, θεωρώ ότι είναι ο βασικότερος. Τις τελευταίες δεκαετίες, ο καπιταλισμός διήλθε μιας μετάλλαξης και πλέον λειτουργεί με βάση τις αρχές της πλέον απάνθρωπης ιδεολογικής εκδοχής του, του νεοφιλελευθερισμού. Η έννοια της εργασίας μέσα στο ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα έχει αλλάξει. Στον νεοφιλελευθερισμό προκρίνεται η κατάργηση της μονιμότητας, οι διαφορετικές συμβάσεις, η αυτασφάλιση και η ατομική διαπραγμάτευση του μισθού, οι ευέλικτες μορφές εργασίας και η συρρίκνωση του δημόσιου τομέα. Ο όρος εργασιακή επισφάλεια περιλαμβάνει όπως και η αόρατη εργασία πολλές και διαφορετικές μορφές εργασίας και εργασιακών σχέσεων. «Θα μπορούσε να οριστεί ως ο σωρευτικός συνδυασμός μη τυπικών συμβάσεων εργασίας με περιορισμένα κοινωνικά οφέλη και θεσμικά δικαιώματα, εργασιακή ανασφάλεια, μικρή διάρκεια και χαμηλούς μισθούς».³⁴

³² <http://www.seka.net.gr/s/o-sullogos-mas/anakoinoiseis/263-χάρτης-κατανομής-έκτακτων-αρχαιολόγων-μάιος-2018> (τελευταία επίσκεψη: 08/12/22).

³³ Η ημερίδα «Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα της Κρίσης. Προκλήσεις και Προοπτικές», στο πλαίσιο της οποίας εκφωνήθηκε η παρούσα ανακοίνωση και διοργανώθηκε από τον Σ.ΕΚ.Α. το 2021, αποτελεί μια πρώτη συλλογική προσπάθεια των έκτακτων αρχαιολόγων προς αυτή την κατεύθυνση.

³⁴ Lewchuk κ.ά. 2003, 23.

Βασική συνέπεια της εργασιακής επισφάλειας είναι οι νέες υποκειμενικότητες που διαμορφώνει, ανθρώπων που βρίσκονται σε διαρκή αγωνία, φόβο, ανασφάλεια και θλίψη.

Η ζωή των έκτακτων στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μια διαρκή αναζήτηση εργασίας με όρους ιδιαιτέρως ανταγωνιστικούς. Για να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό και να βρεθούν σε μια καλύτερη θέση στην κατάταξη του ΑΣΕΠ βρίσκονται σε μια συνεχή προσοντοθηρία με στόχο την απόκτηση πτυχίων ξένων γλωσσών, μεταπτυχιακών, διδακτορικού, δεύτερου πτυχίου, δαπανώντας γι' αυτά χρόνο και χρήμα. Για την απόκτηση επιπλέον προσόντων βρίσκονται σε μια διαρκή κατάσταση μαθητείας ενώ τα πτυχία απαξιώνονται από την στιγμή που η βασική τους χρησιμότητα είναι τα μόρια που προσφέρουν. Η συνθήκη αυτή τους παγιδεύει σε έναν εξατομικισμό και σκληρό μεταξύ τους ανταγωνισμό ως προς το ποιος έχει τα περισσότερα προσόντα και είναι καταλληλότερος για μια θέση. Η ιδεολογία του ανταγωνισμού και του ατομισμού αποτελούν δομικές αρχές του καπιταλισμού και εμποδίζουν τους ανθρώπους από το να δράσουν και να οραματιστούν συλλογικά.

Η εργασία των έκτακτων δεν είναι ποτέ σταθερή, σχεδόν όλοι διανύουν μεγαλύτερες ή μικρότερες περιόδους ανεργίας. Κατά τις περιόδους αυτές, πολλοί, για να βιοποριστούν, αναζητούν εργασία σε διαφορετικούς χώρους και ένα μέρος τους δεν επιστρέφουν ποτέ στην αρχαιολογία. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα πορίσματα της έρευνας του Everill ήταν ότι οι αρχαιολόγοι στη Βρετανία παραμένουν στο χώρο κατά μέσο όρο 5 χρόνια και μετά στρέφονται σε άλλα επαγγέλματα.³⁵ Στην Ελλάδα, από τη στιγμή που δεν υπάρχουν ανάλογες έρευνες μπορούμε να κάνουμε μόνο εκτιμήσεις με βάση προσωπικές εμπειρίες. Είναι πολύ συχνό φαινόμενο πάντως μεγάλος αριθμός αρχαιολόγων μετά από κάποια χρόνια να εγκαταλείπουν το επάγγελμα. Μια κλασική επιλογή για τους αρχαιολόγους, λόγω της μονιμότητας που προσφέρει, είναι η εκπαίδευση. Το στοιχείο της εναλλαγής επαγγελμάτων και οι περίοδοι ανεργίας έχουν ως συνέπεια την αμφισβήτηση από τους ίδιους αλλά και από το κοινωνικό περιβάλλον της εργασιακής τους ταυτότητας. Η εργασιακή τους ιδιότητα βρίσκεται συνεχώς υπό αίρεση. Όπως αναφέρει ο Πλάντζος, η επισφαλής φύση της αγοράς εργασίας έχει ως συνέπεια μια ολόκληρη γενιά αρχαιολόγων της χώρας που ηλικιακά βρίσκονται πριν από το τέλος της τέταρτης και στην αρχή της πέμπτης δεκαετίας της ζωής τους να οδηγούνται σιγά σιγά έξω από το επάγγελμα.³⁶

Άλλο ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει τους έκτακτους είναι η νομαδική ζωή, οι συνεχείς μετακινήσεις που επιβάλλουν οι συμβάσεις, πολλές φορές πολύ μακριά από τον μόνιμο τόπο κατοικίας τους. Αυτό προκαλεί μια αστάθεια στη ζωή

---

³⁵ Everill 2007, 172.

³⁶ Plantzos 2018, 179.

τους, μια δυσκολία να προγραμματίσουν το μέλλον και μια διαρκή αίσθηση προσωρινότητας. Η αστάθεια δυσχεραίνει τη σύναψη σχέσεων, οικογένειας, τη δημιουργία ενός ασφαλούς και οικείου περιβάλλοντος και επιφέρει προβλήματα στις οικογενειακές σχέσεις. Τα προβλήματα αυτά καθίστανται εντονότερα ή και απροσπέλαστα για τις γυναίκες λόγω της μητρότητας. Οι έκτακτοι στην Ελλάδα, όταν αδυνατούν να βρουν δουλειά κοντά στον τόπο κατοικίας τους, πολλές φορές επιλέγουν συμβάσεις σε κοντινούς νομούς με αποτέλεσμα να ξεκινούν ώρες πριν από την έναρξη της εργασίας τους, πολλές φορές νύχτα και να επιστρέφουν σπίτι τους ώρες μετά τη λήξη, διανύοντας καθημερινά πολλά χιλιόμετρα. Το πρόγραμμα αυτό πέρα από τους κινδύνους στις μετακινήσεις λόγω των ωραρίων και της κόπωσης προκαλεί εργασιακή εξουθένωση και απουσία ελεύθερου χρόνου.

Ένα ακόμη στοιχείο που συντείνει στην εργασιακή επισφάλεια των έκτακτων είναι οι διαφορετικές εργασιακές σχέσεις με τις οποίες αναγκάζονται να εργαστούν, ορισμένες φορές με εξαρτημένη σχέση εργασίας, άλλοτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες, άλλες με τίτλο κτήσης, κάποιες φορές με σύμβαση ως εργάτες και άλλες «μαύρα», χωρίς καθόλου σύμβαση. Οι διαφορετικές συμβάσεις μεταφράζονται και σε διαφορετικές εργασιακές συνθήκες, δικαιώματα, παροχές, αποδοχές και δυνατότητες ασφαλιστικής κάλυψης.

Ένα τελευταίο στοιχείο που επιτείνει την εργασιακή επισφάλεια των έκτακτων είναι η απουσία κάθε προοπτικής για μόνιμη και σταθερή εργασία. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία ήταν πάντοτε υποστελεχωμένη και για να καλύψει τις ανάγκες της χρησιμοποιούσε έκτακτο προσωπικό. Το Υπουργείο Πολιτισμού είναι το υπουργείο που χρησιμοποιεί τον μεγαλύτερο αριθμό έκτακτου προσωπικού. Ειδικότερα, μετά την κρίση του 2008, η νεοφιλελεύθερη ατζέντα που επιβλήθηκε ως λύση από τους δανειστές, την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τις ελληνικές μνημονιακές κυβερνήσεις, ήταν η συρρίκνωση, η κατάργηση και η παραχώρηση σε ιδιώτες υπηρεσιών του κράτους και η συνακόλουθη μείωση του αριθμού των δημόσιων υπαλλήλων. Σε όλο το φάσμα του δημόσιου τομέα και ειδικότερα στο Υπουργείο Πολιτισμού, εργαζόμενοι οδηγήθηκαν σε πρόωρη συνταξιοδότηση ενώ οι προσλήψεις πάγωσαν. Η πολιτική αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα και οι θέσεις που μένουν κενές δεν αναπληρώνονται. Οι έκτακτοι, κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 αλλά και αργότερα πορεύονταν με τον στόχο της μονιμοποίησης, πίστευαν ότι η συνθήκη που βίωναν ήταν προσωρινή και ότι κάποια στιγμή θα διορίζονταν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Σήμερα, γνωρίζουν ότι η προοπτική αυτή δεν υπάρχει και ότι η ζωή τους θα είναι μια διαρκής άσκηση αντοχής γεμάτη δυσκολίες, αγωνία και ανασφάλεια. Για τους έκτακτους δεν υπάρχουν περιθώρια και προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης παρά μόνο η αγωνία για την εύρεση της επόμενης σύμβασης.

Ο δεύτερος μηχανισμός που καθιστά τους έκτακτους αρχαιολόγους στην Ελλάδα αόρατους είναι η αποσύνδεσή τους από την παραγωγή της γνώσης,

δηλαδή από τον επιστημονικό λόγο που παράγει η ανασκαφή, τις δημοσιεύσεις. Η ανασκαφή είναι μια ούτως ή άλλως επιστημονική πρακτική. Η ανασκαφική μέθοδος, η ερμηνεία και η καταγραφή της ανασκαφικής πληροφορίας προϋποθέτουν επιστημονική γνώση. Ωστόσο, χωρίς δημοσιεύσεις, η δουλειά του αρχαιολόγου μένει ελλιπής και ανολοκλήρωτη. Ο ρόλος των έκτακτων συνήθως περιορίζεται και ολοκληρώνεται στην ανασκαφή. Στις σπάνιες φορές που υπάρχουν διαθέσιμα κονδύλια για μελέτη και δημοσίευση, οι έκτακτοι συνήθως αποκλείονται από αυτό το στάδιο, του οποίου την αποκλειστικότητα διατηρούν οι μόνιμοι. Το στοιχείο αυτό, του αποκλεισμού από τις δημοσιεύσεις, υπονομεύει και θέτει σε αμφισβήτηση την επιστημονική τους υπόσταση και ταυτότητα. Χρήσιμη στην ανάλυση αυτής της συνθήκης είναι η Μαρξική θεωρία της Αλλοτρίωσης της εργασίας όπως αναλύθηκε στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* του 1844. Συνοπτικά, σύμφωνα με τον Μαρξ, η αλλοτρίωση συντελείται μέσω α) της αποξένωσης του εργάτη από το προϊόν της εργασίας του β) μέσω της αποξένωσης του από την εργασιακή του δραστηριότητα και τελικά γ) μέσω της αποξένωσης του από τους άλλους ανθρώπους.³⁷ Η Μαρξική έννοια της Αποξένωσης έχει χρησιμοποιηθεί στο πρόσφατο παρελθόν από αρχαιολόγους στην κριτική τους για την Εμπορική Αρχαιολογία.³⁸

Ειδικά στα μεγάλα έργα, όπως για παράδειγμα στο ΜΕΤΡΟ και στα λιγνιτωρυχεία της ΔΕΗ, όπου απασχολήθηκαν εκατοντάδες αρχαιολόγοι η ανασκαφή προσidiaζε σε τεχνική εργασία αποσυνδεδεμένη εντελώς από την επιστημονική ερμηνεία. Σε αυτά τα έργα, οι αρχαιολόγοι λειτουργούν περισσότερο ως εξειδικευμένοι χειρώνακτες παρά ως επιστήμονες. Περιορίζονται στον τομέα αρμοδιότητάς τους, αγνοώντας τι συμβαίνει στα διπλανά τετράγωνα ή ακόμη περισσότερο στην υπόλοιπη ανασκαφή. Ένα ακραίο παράδειγμα βιομηχανοποιημένης ανασκαφικής διαδικασίας εφαρμόστηκε στα λιγνιτωρυχεία της ΔΕΗ, στην περιοχή του Αμυνταίου Φλώρινας. Στις εκτεταμένες ανασκαφές που διενεργήθηκαν, υπήρχαν ακόμη και μεγάφωνα από τα οποία εκφωνούνταν εντολές και ανακοινώσεις προς τους εργαζόμενους ενώ είχε τεθεί σε εφαρμογή σύστημα ποινών και bonus. Δεν είναι γνωστό με ποια κριτήρια δίνονταν τα bonus. Όσον αφορά τις ποινές, η πρώτη παρατήρηση ήταν προειδοποιητική ενώ η δεύτερη επέσυρε ποινή απόλυσης. Βασικό παράπτωμα ήταν οι συνομιλίες μεταξύ εργαζομένων κατά τη διάρκεια της δουλειάς. Αν και η συγκεκριμένη είναι η μοναδική περίπτωση που εφαρμόστηκαν παρόμοια μέτρα που προσidiaζαν περισσότερο με συνθήκες στρατοπέδου ή μεγάλης πολυεθνικής εταιρείας, παρόλα αυτά είναι το έργο που απασχόλησε τον μεγαλύτερο αριθμό αρχαιολόγων ποτέ στη χώρα για αρκετά χρόνια. Πολλοί αρχαιολόγοι γαλουχήθηκαν σε αυτές

---

³⁷ Μαρξ 1975, 96–7.

³⁸ Για την Μαρξική έννοια της αποξένωσης στην Εμπορική Αρχαιολογία βλ. Zorzin 2015· Hamilakis 2015.

τις συνθήκες και για πολλούς αποτέλεσε τραυματική εμπειρία και την πρώτη και τελευταία τους ανασκαφή.

Ένα χρόνιο πρόβλημα της ελληνικής αρχαιολογίας είναι ότι οι περισσότερες σωστικές ανασκαφές δεν φτάνουν ποτέ στο τελικό στάδιο της δημοσίευσης με εξαίρεση την υποχρεωτική συνοπτική αναφορά τους στο *Αρχαιολογικό Δελτίο*, στο οποίο πρόσβαση για να γράψουν έχουν μόνο οι μόνιμοι.³⁹ Τις τελευταίες δεκαετίες, σχεδόν μοναδικό μέσο δημοσιοποίησης των σωστικών ανασκαφών αποτελούν τα τοπικά αρχαιολογικά συνέδρια που πλέον πραγματοποιούνται σε όλη την Ελλάδα όπως *Το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, το *Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο* κ.λπ. Στα συνέδρια αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ανακοινώσεις των ανασκαφών εκφωνούνται από τους μόνιμους και σπανίως από έκτακτους. Οι έκτακτοι που διενήργησαν τις ανασκαφές, είθισται τα τελευταία χρόνια, χωρίς να αποτελεί κανόνα, να περιλαμβάνονται στους ομιλητές σχεδόν πάντα δεύτεροι μετά τον μόνιμο. Σε κάποιες περιπτώσεις δεν γίνεται ούτε και αυτό και το όνομά τους απλώς αναφέρεται σε κάποια διαφάνεια στην παρουσίαση. Η περίπτωση να ανακοινώσει ένας έκτακτος μόνος του μια ανασκαφή είναι εξαιρετικά σπάνια. Για να χρησιμοποιήσω μια μελέτη περίπτωσης, στο παλαιότερο από αυτά τα συνέδρια, για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη (ΑΕΜΘ), που ξεκίνησε το 1987, μέσα σε 5 χρόνια, από το 2014 έως το 2018, έγιναν 364 ανακοινώσεις. Από αυτές ατομική ανακοίνωση είχαν δέκα έκτακτοι και καμία από αυτές δεν είχε σχέση με ανασκαφές αλλά με αναστηλώσεις και ατομικές έρευνες των ομιλητών ενώ οι περιπτώσεις που το όνομα έκτακτου αρχαιολόγου εμφανιζόταν πρώτο ήταν μόλις επτά και σε καμία από αυτές για ανασκαφή. Όσον αφορά τις εκδόσεις βιβλίων, την περίοδο 2010 με 2021 εκδόθηκαν 710 βιβλία αρχαιολογίας από αυτά 249 είναι πρακτικά συνεδρίων και συλλογικοί και τιμητικοί τόμοι. Στις υπόλοιπες 461 εκδόσεις, οι περισσότερες από τις οποίες είναι του Υπουργείου Πολιτισμού, εντοπίζονται τα ονόματα 14 έκτακτων και μόλις σε τέσσερις περιπτώσεις έκτακτοι αποτελούν τους μοναδικούς συγγραφείς.⁴⁰

Στα μεγάλα δημόσια έργα που έγιναν στη χώρα από τη δεκαετία του 1990 μέχρι πρόσφατα διενεργήθηκαν εκατοντάδες ανασκαφές στις οποίες εργάστηκαν χιλιάδες αρχαιολόγοι. Σε τόμους που εκδόθηκαν για ορισμένα από αυτά τα έργα, τα κείμενα γράφτηκαν σχεδόν αποκλειστικά από τους μόνιμους που τις

---

³⁹ Για τον αποκλεισμό των έκτακτων από τις αρχαιολογικές δημοσιεύσεις βλ. Πάλλης 2014, 105–8.

⁴⁰ Τα στοιχεία βασίζονται σε έρευνα στο διαδίκτυο καθώς και στον κατάλογο ISBN-ISSN-ISMN της Εθνικής Βιβλιοθήκης που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος “Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές – κύκλος Β’ στο Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τίτλος ερευνητικής πρότασης: Κριτική χαρτογράφηση της παραγωγής του αρχαιολογικού προϊόντος στην Ελλάδα. Η ερευνητική ομάδα αποτελούνταν από την Κλέα Δαραβίγκα, την Νάσια Χουρμουζιάδη και τον γράφοντα.

επέβλεπαν και σε ορισμένους τα ονόματα των έκτακτων που διενήργησαν τις ανασκαφές δεν αναφέρονται καν. Για παράδειγμα, στον τόμο *Μεσογαία* που αναφέρεται στην αρχαιολογία και την ιστορία των Μεσογείων και εκδόθηκε το 2001 με αφορμή την κατασκευή του αεροδρομίου Ελ. Βενιζέλος και χρηματοδοτήθηκε από την εταιρία κατασκευής, τα αρχαιολογικά κείμενα έχουν γραφτεί από αρχαιολόγους της υπηρεσίας και μια πανεπιστημιακό. Τα ονόματα των αρχαιολόγων που εργάστηκαν σε ανασκαφές κατά την κατασκευή του έργου δεν αναφέρονται. Το 2006 σε τόμο που εκδόθηκε για τις ανασκαφές στο πλαίσιο της κατασκευής της Αττικής Οδού και χρηματοδοτήθηκε από την εταιρία, τα κείμενα του τόμου υπογράφονται από μόνιμους αρχαιολόγους της υπηρεσίας. Σε αυτήν την έκδοση, τα ονόματα των έκτακτων αναφέρονται στους συντελεστές ως συνεργάτες-αρχαιολόγοι. Επίσης, ορισμένοι από τους συγγραφείς σχολιάζουν ότι τα κείμενά τους στηρίχτηκαν στα ημερολόγια έκτακτων αναφέροντας και τα ονόματά τους. Ένα ακόμη παράδειγμα είναι ο τόμος *Αρχαιολογικές Τροχιοδρομήσεις: Από τη Θεσσαλονίκη στον Πλαταμώνα* που εκδόθηκε το 2008 με χρηματοδότηση της ΕΡΓΟΣΕ. Τα κείμενα γράφτηκαν αποκλειστικά από μόνιμους αρχαιολόγους που επέβλεπαν τις εργασίες ενώ τα ονόματα των έκτακτων που εργάστηκαν στο έργο δεν αναφέρονται. Στην ίδια έκδοση υπάρχει φωτογραφία έκτακτης αρχαιολόγου δίπλα σε μια κατασκευή, ενδεχομένως ως κλίμακα, χωρίς να αναφέρεται πουθενά το όνομά της. Ένα τελευταίο παράδειγμα είναι ο τόμος *Μετρό-ντας την Ιστορία της Θεσσαλονίκης* που εκδόθηκε το 2018 από το ΥΠΠΟΑ στον οποίο παρουσιάστηκαν οι ανασκαφικές εργασίες που είχαν διενεργηθεί στο Μετρό της Θεσσαλονίκης μέχρι εκείνη την περίοδο. Τα κείμενα υπογράφουν οι μόνιμοι αρχαιολόγοι που επιβλέπουν το έργο, ενώ τα ονόματα των έκτακτων που εργάζονταν στο έργο έχουν παραλειφθεί.

Ένα ακόμη πολύ σημαντικό ζήτημα σε σχέση με την πρόσβαση των έκτακτων στις δημοσιεύσεις είναι το ιδιοκτησιακό καθεστώς που οι αρχαιολόγοι της υπηρεσίας διατηρούν στο υλικό των ανασκαφών. Οι μόνιμοι αρχαιολόγοι, παρά τον πολύ μεγάλο αριθμό ανασκαφών που αναλαμβάνουν, δεν παραχωρούν σχεδόν ποτέ υλικό σε έκτακτους ούτε και τους προτρέπουν να αναλάβουν αλλά διατηρούν δια βίου, αντίθετα με τη νομοθεσία που προβλέπει 6 χρόνια⁴¹, το δικαίωμα δημοσίευσής του, κάτι που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν γίνεται ποτέ. Το εθιμικό αυτό δίκαιο παραμένει αδιαμφισβήτητο από όλους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2012 ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων «Ηώς», μέλη του οποίου είναι κυρίως μόνιμοι και αφυπηρητησαντες αρχαιολόγοι και πανεπιστημιακοί, διοργάνωσε συνέδριο με τίτλο «Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού».⁴² Στους ομιλητές του συνεδρίου υπήρχε μόνο ένας

---

⁴¹ Ν. 4858/2021 (Άρθρο 39, παράγραφος 4) «Κύρωση κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».

⁴² Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2014.

αρχαιολόγος που δεν ήταν στέλεχος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ή πανεπιστημιακός, και ο συγκεκριμένος δεν εργαζόταν ως έκτακτος. Οι διοργανωτές του συνεδρίου ενδεχομένως να θεώρησαν ότι η δημοσίευση του υλικού είναι ένα θέμα που δεν αφορά τους έκτακτους.⁴³

Οι έκτακτοι χωρίς πρόσβαση και δικαιώματα στο υλικό από τις ανασκαφές που οι ίδιοι διενήργησαν, αποκλείονται από την παραγωγή και τη δημοσίευση επιστημονικού λόγου. Ο ρόλος τους περιορίζεται και ολοκληρώνεται στην ανασκαφή, είναι οι «εξειδικευμένοι τεχνίτες» της αρχαιολογίας επιφορτισμένοι απλώς να διεκπεραιώνουν ανασκαφές. Ο αποκλεισμός τους από τις δημοσιεύσεις σε συνδυασμό με την έλλειψη μονιμότητας αναπαράγει δομές ιεραρχίας στην πυραμίδα του αρχαιολογικού επαγγέλματος, στη βάση του οποίου βρίσκονται οι έκτακτοι.

Οι δύο τρόποι πρόσληψης των έκτακτων είναι είτε μέσω αιτήσεων που καταθέτουν που αξιολογούνται από τα λογιστήρια των εφορειών με κριτήρια ΑΣΕΠ, στα έργα αυτεπιστασίας, είτε καθ' υπόδειξη ή με τη σύμφωνη γνώμη της Υπηρεσίας για τα ιδιωτικά έργα. Ο δεύτερος τρόπος δημιουργεί αναπόφευκτα σχέσεις εξάρτησης και ενίοτε υποτέλειας των έκτακτων προς τους μόνιμους. Στο ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης, πρόσφατα (Ιούλιος 2022) έλαβε χώρα περιστατικό όπου μόνιμη αρχαιολόγος απείλησε τους έκτακτους ότι αν δεν υπακούσουν στις εντολές της Υπηρεσίας για να εργαστούν και τρίτη βάρδια δεν πρόκειται να ξαναδουλέψουν με τη συγκεκριμένη Εφορεία.

Κλείνοντας θα ήθελα να ασχοληθώ με το ερώτημα που αναπόφευκτα προκύπτει από το κείμενο. Τελικά από ποιους είναι άορατοι οι έκτακτοι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα; Θεωρώ ότι η επισφάλεια και η περιστασιακότητα της εργασίας τους τους καθιστά άορατους στο κοινωνικό σύνολο. Ο αποκλεισμός τους από τον επιστημονικό λόγο τους αποξενώνει και τους καθιστά άορατους στο επιστημονικό τους περιβάλλον. Κυρίως όμως, και αυτό είναι το θλιβερότερο, η άρνηση της εργασιακής και της επιστημονικής τους ταυτότητας μέσω των αποκλεισμών που υφίστανται αποτελεί ουσιαστικά άρνηση της υποκειμενικότητάς τους ως δρώντων υποκειμένων και τους καθιστά άορατους στον ίδιο τους τον εαυτό.

---

⁴³ Η παράλειψη αυτή δεν επαναλήφθηκε στο επόμενο συνέδριο που διοργάνωσε ο σύλλογος «Ηώς» το 2015 με τίτλο «Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα». Σε αυτό το συνέδριο συμμετείχε η έκτακτη αρχαιολόγος Σουλβάνα Κατσαούνου. Η ανακοίνωση συμπεριλήφθηκε στα πρακτικά του συνεδρίου (2016) και αποτελεί ένα από τα ελάχιστα δημοσιευμένα κείμενα που περιγράφουν τα προβλήματα των έκτακτων αρχαιολόγων στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αδαμ-Βελένη, Π. και Γ.Α. Μυλόπουλος (επιμ.) 2018. *Μετρό-ντας την Ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.
- Aitchison, K. 2000. "The funding of professional archaeological practice in England". *Cultural Trends* 10(39): 1–32.
- . 2007. "Ethical issues in European professional archaeology". *Public Archaeology* 6(2): 16–23.
- Αικατερινίδης, Γ.Ν. (επιμ.) 2001. *Μεσογαία. Ιστορία και Πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*. Αθήνα: Διεθνής Αερολιμένας Αθηνών Ελευθέριος Βενιζέλος, IDEA A.E.
- . (επιμ.) 2008. *Αρχαιολογικές Τροchioδρομήσεις. Από τη Θεσσαλονίκη στον Πλαταμώνα*. Αθήνα: IDEA A.E.
- DISCO 2014. *Ανακαλύπτοντας τους Αρχαιολόγους της Ελλάδας 2012-14*. Στο *Discovering the Archaeologists of Europe*. Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προσβάσιμο στο: <http://e-archaeology.org/wp-content/uploads/2016/06/EL-DISCO-2014-Greece-national-report-greek.pdf>
- Aparicio Resco, P. (επιμ.) 2016. *Archaeology and Neoliberalism*. Madrid: JAS Arqueologia Editorial.
- Bangham, J. και J. Kaplan (επιμ.) 2016. *Invisibility and Labour in the Human Sciences*. Berlin: Max Plank Institute for the History of Science.
- Building the Future, Transforming Our Past. Celebrating Development-Led Archaeology in England 1990-2015*. Historic England 2015.
- Crain, M., W.R. Poster και M.A. Cherry (επιμ.) 2016. *Invisible Labor. Hidden Work in the Contemporary World*. Oakland California: University of California Press.
- Daniels, A.K. 1987. "Invisible work". *Social Problems* 34: 403–15.
- Darvill, T. και B. Russel. 2002. *Archaeology after PPG16: archaeological investigations in England 1990-1999*. Bournemouth University School of Conservation Sciences Research Report 10.
- Demoule, P. 2012. "Rescue archaeology: a European view". *Annual Review of Anthropology* 41: 611–26.
- European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised). *European Treaty series* 143. Council of Europe.

- Everill, P. 2007. "British commercial archaeology: antiquarians and labourers; developers and diggers". Στο *Archaeology and Capitalism: From Ethics to Politics* (One World Archaeology Series), επιμ. Y. Hamilakis και P. Duke, 158–87. Walnut Creek California: Left Coast Press.
- . 2009. *The Invisible Diggers: A Study of British Commercial Archaeology* (Heritage Research Series 1). Oxford: Oxbow.
- Graves-Brown, P. 1997. "S/he who pays the piper... archaeology and the polluter pays principle". *Assemblage* 2. Προσβάσιμο στο <https://assemblagejournal.files.wordpress.com/2017/05/she-who-pays-the-piper-by-paul-graves-brown.pdf> (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).
- Hatton, E. 2017. "Mechanisms of invisibility: rethinking the concept of invisible work". *Work employment and society* 31(2): 336–51.
- Hamilakis, Y. και P. Duke (επιμ.) 2007. *Archaeology and Capitalism: From Ethics to Politics* (One World Archaeology Series). Walnut Creek California: Left Coast Press.
- Hamilakis, Y. 2015. "Archaeology and the logic of capitalism: pulling the emergency break". *International Journal of Historical Archaeology* 19: 721–35.
- Howery, C. 2013. "Forum: the effects of the economic crisis on archaeology in Greece". *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 1(3): 228–33.
- . 2020. *Archaeology of Austerity: The Effects of the Economic Crisis on Heritage in Greece*. Αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, Stanford University.
- Κακαβογιάννη, Ο. 2014. "Μεγάλα Κατασκευαστικά Έργα και Ανασκαφές. Αρχαία, Αρχαιολογία και Αρχαιολόγοι". Στο *Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας «Hώς». Αρ. 1), επιμ. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. Γερούση και Ο. Κακαβογιάννη, 27–40. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Hώς».
- Κατσαούνου, Σ. 2016. "Η Διαδρομή ενός Αρχαιολόγου Μέσα στον Λαβύρινθο του Σύγχρονου Ελληνικού Πολιτιστικού Περιβάλλοντος". Στο *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του Σήμερα. Μνημεία και Άνθρωποι σε Κρίση* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων «Hώς», Αρ. 2), επιμ. Χ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος και Μ. Φιλήμονος, 67–77. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Hώς».
- Kristiansen, K. 2009. "Contract archaeology in Europe: an experiment in diversity". *World Archaeology* 41(4): 641–8.

- Κυπριανός, Π. 2010. “Φοιτητές και διεθνής αγορά πτυχίων, 19^{ος}-20^{ος} αιώνες”. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 15: 59–90.
- Lewchuk, W., de Wolf, A., King, A. και M. Polanyi. 2003. “From job strain to employment strain: health effects of precarious employment”. *Just Labour* 3: 23–35.
- Μαρξ, Κ. 1975. *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*. Αθήνα: Γλάρος.
- Μητσοπούλου, Χ., Νικολόπουλος, Β. και Μ. Φιλήμονος (επιμ.) 2016. *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του Σήμερα. Μνημεία και Άνθρωποι σε Κρίση* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων «Ηώς», Αρ. 2). Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς».
- Πάλλης, Γ. 2014. “Σκέψεις για τη Δημοσίευση του Αρχαιολογικού Υλικού στην Ελλάδα”. Στο *Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς». Αρ. 1), επιμ. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. Γερούση και Ο. Κακαβογιάννη, 105–9. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς».
- Πάντος, Π., Παπαδημητρίου, Α. και Α. Κόσσυβα. (επιμ.) 2008. *Οι Αρχαιολόγοι στην Ελλάδα: Συλλογή Πληροφοριών για την Αγορά Εργασίας και Περιγραφή του Επαγγέλματος 2007-2008*. Αθήνα: Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων.
- Πετράκος, Β.Χ. 2011. *Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι Αρχαιολόγοι και οι Ανασκαφές 1837-2011*. Κατάλογος Εκθέσεως. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ. 270.
- Plantzos, D. 2018. “Crisis, austerity measures and beyond: Archaeology in Greece since the global financial crisis”. *Archaeological Reports* 64 (2017-2018): 171–80.
- Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε., Γερούση, Ε. και Ο. Κακαβογιάννη (επιμ.) 2014. *Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς», Αρ. 1). Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς».
- Steinhauer, G. (επιμ.) 2006. *Attiki Odos. An Ancient Footpath a Modern Highway*. Αθήνα: IDEA S.A., ΑΤΤΙΚΙ ΟΔΟΣ S.A.
- Willems, W.J.H. και M.H. van den Dries 2007. “The origins and development of quality assurance in archaeology”. Στο *Quality Methods in Archaeology*, επιμ. W.J.H. Willems και M.H. van den Dries 2007, 1–12. Oxford: Oxbow Books.
- Wills, J. 2018. *The World After PPG16: 21st-Century Challenges for archaeology*. Chartered Institute for Archaeology. Historic England.

Zorzin, N. 2011. “Contextualising contract archaeology in Quebec: political-economy and economic dependencies”. *Archaeological Review from Cambridge* 26(1): 19–35.

———. 2015. “Dystopian archaeologies: the implementation of the logic of capital in heritage management”». *International Journal of Historical Archaeology* 19(4): 791–809.

Διαδικτυακές πηγές - Ιστογραφία

www.seka.net.gr/s/o-sullogos-mas/anakoinoiseis/263-χάρτης-κατανομής-έκτακτων-αρχαιολόγων-μάϊος-2018 (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

www.statistics.gr/documents/20181/056aefae-e171-9180-f34f-ffc9ee77b4d (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

www.statistics.gr/documents/20181/6404727b-239e-73bd-92c5-38eabf633db6 (τελευταία επίσκεψη 08/12/22).

www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SCI18/ (τελευταία επίσκεψη 08/12/22)

Λειτουργήμα, επάγγελμα ή κάτι άλλο;

Μερικές σκέψεις πάνω στην εργασιακή υπόσταση των μη μόνιμων αρχαιολόγων στην Ελλάδα

Χρήστος Ν. Μηλιώνης

Εναρκτήριο σημείο του παρόντος κειμένου θα αποτελέσει μια πρόσφατη έρευνα του Υπουργείου Εργασίας των ΗΠΑ, προσβάσιμη μέσω Διαδικτύου, σχετικά με τις τάσεις και τα επιμέρους μεγέθη του αρχαιολογικού επαγγέλματος (συμπεριλαμβάνοντας και αυτό του ανθρωπολόγου) για τη δεκαετία 2020-2030.¹ Σε αυτήν παρατίθενται δεδομένα που αφορούν το σύνολο των επιστημόνων που εργάζονταν στις ΗΠΑ το έτος 2020 (8.500), τις προβλέψεις για απασχόληση (αύξηση 7% μέσα στη δεκαετία ή 600 νέες θέσεις εργασίας), τους μισθούς (θα κυμαίνονται από 59.240 έως 79.270 δολάρια, ανάλογα με το αν εργοδότης είναι ο δημόσιος τομέας, τα εκάστοτε πανεπιστημιακά ιδρύματα ή οι ιδιωτικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στο ευρύτερο πεδίο της πολιτισμικής διαχείρισης [Cultural Resource Management/CRM]), καθώς και το πώς οι εργαζόμενοι κατανέμονται ανά φορέα απασχόλησης.² Το επακόλουθο ερώτημα είναι απλό: *Υπάρχει άραγε κάποιο αντίστοιχο πόνημα που να αφορά την Ελλάδα;* Η απάντηση, δυστυχώς, είναι αρνητική. Στην πραγματικότητα, και όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, άποψη του παρόντος κειμένου είναι ότι μελέτες και έρευνες, όπως η παραπάνω, δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν (τουλάχιστον αυτή τη χρονική στιγμή) στον ελλαδικό χώρο, διότι, πολύ απλά, πολλοί εξ ημών δεν γνωρίζουμε καν τι είμαστε αλλά ούτε και τι θα μπορούσαμε να γίνουμε.

Ο Γ. Χαμηλάκης έχει εύστοχα παρατηρήσει ότι η άσκηση της αρχαιολογικής δραστηριότητας στη χώρα μας δεν θεωρείται ένα απλό επάγγελμα, αλλά *λειτουργήμα* – ο συγγραφέας προνοεί μάλιστα να δώσει την ετυμολογία της λέξης *λειτουργός* στα αρχαία Ελληνικά, η οποία και χρησιμοποιείται, για να περιγράψει τον άνθρωπο που εκτελεί σημαντικό δημόσιο έργο δίχως ανταμοιβή, αλλά και ιδίοις εξόδοις.³ Ειδικά, οι αρχαιολόγοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας δεν απεκδύονται αυτόν τον τιμητικό χαρακτηρισμό, καθώς επιπρόσθετα πιστεύεται (και μάλλον όχι άδικα) ότι οι απολαβές τους είναι δυσανάλογα μικρές σε σχέση με το έργο που επιτελούν ως θεματοφύλακες, αλλά και ερευνητές των υλικών κατά-

¹ <https://www.bls.gov/oooh/life-physical-and-social-science/anthropologists-and-archeologists.htm#tab-1>.

² Στις ΗΠΑ, οι αρχαιολόγοι που εργάζονται στο χώρο της πολιτισμικής διαχείρισης (CRM), στην οποία και συμπεριλαμβάνεται η σωστική αρχαιολογική πρακτική, είναι τετραπλάσιοι από τους ακαδημαϊκούς συναδέλφους τους (Schlanger κ.ά. 2015, 81).

³ “There is a general perception that archaeologists perform not a professional duty but a ‘leitourgima’: a word that originates from the ancient Greek word for performing a public duty at one’s own cost.” (Hamilakis 2007, 39).

λοιπών του παρελθόντος εντός της ελληνικής επικράτειας. Ωστόσο, καλώς ή κακώς, ως αρχαιολόγοι σε αυτήν τη χώρα αναγνωρίζονται αδιαμφισβήτητα μόνο τα μόνιμα και αορίστου χρόνου στελέχη της Υπηρεσίας, οι πανεπιστημιακοί καθηγητές και οι ερευνητές σε κρατικά ιδρύματα.⁴ Κατ' επέκταση, οι απαντήσεις στο υποθετικό ερώτημα «ποιος δικαιούται να αποκαλεί τον εαυτό του αρχαιολόγο στην Ελλάδα;» χαρακτηρίζονται από ασάφεια:⁵ πολύ χαρακτηριστικά, στο διεπιστημονικό συνέδριο του επιστημονικού συλλόγου ΗΩΣ με τον τίτλο «Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ. ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΕ ΚΡΙΣΗ» το 2015, ο γράφων υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας ενός ιδιαίτερα έντονου διαλόγου που ακολούθησε την ομιλία του Ευ. Νικολόπουλου σχετικά με «[...] τα ακαδημαϊκά κυρίως κριτήρια που κάνουν τον αρχαιολόγο» και για το αν οι απόφοιτοι θα έπρεπε να δίνουν εξετάσεις για τη χορήγηση άδειας ασκήσεως επαγγέλματος, σε αντιστοιχία με τους γιατρούς και τους δικηγόρους.⁶

Είναι πρακτικά αδιαμφισβήτητο, επομένως, ότι υφίσταται *λειτούργημα*, ωστόσο δεν είναι βέβαιο για το αν υπάρχει *επάγγελμα* για τους συμβασιούχους, καθώς (σύμφωνα με τον επικρατέστερο ορισμό) *επάγγελμα* είναι η κύρια και μόνιμη εργασία που ασκεί κάποιος για βιοπορισμό – και στην περίπτωση των συμβασιούχων αρχαιολόγων στην Ελλάδα, η εργασία φαίνεται να είναι μεν κύρια, αλλά σίγουρα δεν είναι μόνιμη.⁷

Στο εξωτερικό και ειδικά στα περισσότερα κράτη του δυτικού κόσμου,⁸ η εκτεταμένη απασχόληση αρχαιολόγων με μη μόνιμη σχέση εργασίας (κατά βάση στον τομέα των σωστικών ερευνών πεδίου) αλλά και τις εκάστοτε ιδιαιτερότητες στο νομικό πλαίσιο και αλλαχού, οδήγησε στη γέννηση του «επαγγελματία» αρχαιολόγου: λόγος γίνεται για τους επιστήμονες που σχετίζονται ενίοτε με κρατικούς φορείς ή πανεπιστήμια, αλλά και που συχνά βιοπορίζονται ακόμη και ως πλήρως αναγνωρισμένοι ελεύθεροι επαγγελματίες (με όποια θετικά και αρνητικά αυτό συνεπάγεται), σχηματίζοντας κατ' επέκταση νέες δομές και συστήματα λειτουργίας στα εκάστοτε πεδία αρχαιολογικής πρακτικής ανά χώρα.⁹

---

⁴ Πάντος κ.ά. 2008.

⁵ Ζώης 1990· Νικολόπουλος 2016.

⁶ Νικολόπουλος 2016, έμφαση στη σελ. 89.

⁷ Οι δυσχέρειες αναφορικά με την επαγγελματική αποκατάσταση των αρχαιολόγων παρατηρούνται εδώ και πολλά χρόνια (ενδεικτικά βλ. Χουρμουζιάδης 1990).

⁸ Η σύγχρονη αρχαιολογία της Ευρώπης διακρίνεται από μια ενδιαφέρουσα πολυφωνία (Hodder 1991) – ωστόσο ακόμη πιο ενδιαφέρον (και μοναδικό σε παγκόσμιο επίπεδο) στην περίπτωσή της είναι το γεγονός ότι η πολυφωνία αυτή συνυπάρχει με ενιαίες κατευθυντήριες γραμμές που έχουν τεθεί αναφορικά με την ορθή διεξαγωγή ειδικά της σωστικής αρχαιολογικής πρακτικής, οι οποίες με τη σειρά τους τηρούνται κατά το μάλλον ή ήττον από τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη (ενδεικτικά βλ. Pickard 2011).

⁹ Το όλο ζήτημα περί επιστημονικής επάρκειας ανέκυψε ακριβώς εξαιτίας των νέων συνθηκών που δημιουργήθηκαν με τη μεταπολεμική ανάπτυξη της σωστικής αρχαιολογίας σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο (Μηλιώνης 2020, Κεφάλαιο 3): η εκθετική αύξηση του αρχαιολογικού έργου πεδίου οδήγησε στην ανάγκη για αθρόα πρόσληψη επιστημονικού προσωπικού,

Εξαιτίας αυτών, άρχισαν να διαμορφώνονται απόπειρες επιβολής και διατήρησης ελέγχου μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης κατάστασης, μέσα από φορείς πιστοποιήσεων και συντάξεις κωδίκων δεοντολογίας, όπως η περίφημη διακήρυξη αρχών *EAA Principles Of Conduct For Archaeologists Involved In Contract Archaeological Work* της European Association of Archaeologists, που είναι σε ισχύ ήδη από το 1998.¹⁰ Υπάρχουν επίσης δομές και οργανισμοί που λειτουργούν ως αρχαιολογικά επιμελητήρια, όπως το CIfA (*Chartered Institute for Archaeologists*) στο Ηνωμένο Βασίλειο ή το GAI (*Associazione Gruppi Archeologici d' Italia*) στην Ιταλία. Υπάρχει, τέλος, η περίπτωση της Γαλλίας, όπου παράλληλα με τον κατεξοχήν δημόσιο φορέα-θεματοφύλακα (INRAP, *Institut National de Recherches Archéologiques Préventives / Εθνικό Ινστιτούτο Προληπτικών Αρχαιολογικών Ερευνών*) προβλέπεται και η ιδιωτική αρχαιολογική δραστηριότητα από επαγγελματίες αρχαιολόγους, αν και κάτω από ένα πολύ αυστηρό πλαίσιο λειτουργίας που το INRAP έχει θέσει.¹¹

Βάσει των παραπάνω και σύμφωνα με μια ευρέως αποδεκτή άποψη (διεθνώς, τουλάχιστον) των Willems και Dries, ειδικά η εφαρμογή της σωστικής αρχαιολογίας στην Ευρώπη μπορεί να χωριστεί σε δύο επιμέρους μοντέλα λειτουργίας: το πρώτο είναι το «καπιταλιστικό», που εφαρμόζεται σε χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδιωτική πρωτοβουλία μέσω των επαγγελματιών αρχαιολόγων· το δεύτερο είναι το «σοσιαλιστικό», που εφαρμόζεται σε χώρες όπως η Ιταλία και η Γαλλία και χαρακτηρίζεται από τον αυστηρό κρατικό έλεγχο.¹² Ειδικά η Ελλάδα και η Ιταλία είναι οι μοναδικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος αποτελούν αποκλειστικά κρατική περιουσία και ευθύνη,¹³ οπότε λογικά η χώρα μας θα πρέπει να εντάσσεται στο «σοσιαλιστικό» μοντέλο. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η Ελλάδα δείχνει να αποτελεί μια *suí generis* περίπτωση, καθώς το υφιστάμενο πλαίσιο χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία και δραστηριότητα των συμβασιούχων και εκτάκτων αρχαιολόγων (μια περαιτέρω διαίρεση και μία κατάσταση

γεγονός το οποίο με τη σειρά του εισήγαγε στο προσκήνιο την κατηγορία του επαγγελματία αρχαιολόγου. Ειδικά για το Ηνωμένο Βασίλειο βλ. Hunt 2005.

¹⁰ Thomas 1999.

¹¹ Από το 2001 που ιδρύθηκε, το INRAP ρυθμίζει κάθε παράμετρο που σχετίζεται με την «προληπτική» αρχαιολογία στη Γαλλία και με κυριότερο χαρακτηριστικό του μια ιδιαίτερη μαθηματική φόρμουλα που επινοήθηκε για τη νόμιμη, απρόσκοπτη και επαρκή χρηματοδότηση των προκαταρκτικών αρχαιολογικών ερευνών: ορίστηκε ένας νέος φόρος (*Redevance d' Archéologie Préventive* ή *RAP*), που υποχρεώνει κάθε ιδιώτη ή εργολάβο πριν από την έναρξη κάποιου κατασκευαστικού έργου να πληρώνει ένα προκαθορισμένο ποσό για κάθε τετραγωνικό μέτρο της υπό διαμόρφωση ιδιοκτησίας του, ασχέτως του αν στην περιοχή υπάρχουν αρχαιότητες ή όχι, ποσό που θα χρησιμοποιηθεί για τη χρηματοδότηση των αρχαιολογικών ερευνών (Dabas 2016). Ο φορέας επιτρέπει υπό προϋποθέσεις την αρχαιολογική δραστηριότητα (μόνο την ανασκαφική) από ιδιωτικές εταιρείες, που εγκρίνονται από τον ίδιο με ιδιαίτερα αυστηρά κριτήρια και αποτελούσαν αρχικά ένα μικρό ποσοστό που δεν ξεπερνούσε το 14% επί του συνόλου των αρχαιολόγων πεδίου στη χώρα (Giraud 2010).

¹² Willems και Dries 2007.

¹³ Demoule 2012, 620-21.

πραγμάτων που χρήζει περαιτέρω ανάλυσης)· επιπρόσθετα, αυτοί οι τελευταίοι θυμίζουν τη γάτα του Schrodinger, καθώς μοιάζουν να υφίστανται και να μην υφίστανται ταυτόχρονα. Για την ακρίβεια, δεν θα ήταν υπερβολή αν κάποιος υποστήριζε ότι οι Έλληνες μη μόνιμοι αρχαιολόγοι «υπάρχουν» μόνο για όσο διάστημα εργάζονται.

Το παραπάνω συμπέρασμα προκύπτει και από το ότι, πρώτα και κύρια, είναι άγνωστο ακόμη και το πόσοι ακριβώς είναι οι ενεργοί συμβασιούχοι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα. Κανείς δεν γνωρίζει τον ακριβή αριθμό τους, καθώς διαφορετικές πηγές αναφέρουν διαφορετικά νούμερα, δίχως σαφή επιβεβαίωση: ενδεικτικά στην ιστοσελίδα του ο Σ.ΕΚ.Α. αναφέρει 1.350 μέλη,¹⁴ αλλά το νούμερο (που χρήζει επαναπροσδιορισμού πιθανότατα) αφορά κατά βάση τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Η επικείμενη συγκρότηση ενός *Μητρώου Προσωπικού σε Αρχαιολογικά Έργα* (ΜΠΑΕ), σύμφωνα με το άρθρο ενός πολυνομοσχεδίου που ψηφίστηκε τον Ιανουάριο του 2018 και φαινομενικά αποσκοπούσε στην επιτάχυνση των διαδικασιών πρόσληψης, θα μπορούσε να διαλευκάνει την κατάσταση,¹⁵ αλλά εδώ και τέσσερα χρόνια δεν διαπιστώνεται κάποια πρόοδος ως προς τη συγκρότησή του¹⁶ – επίσης, η χρησιμότητά του θα περιορίζεται τελικά μόνο στους αρχαιολόγους που θα εργάζονται σε έργα αυτεπιστασίας του ΥΠΠΟΑ.

Πίνακας 1

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ ΣΥΜΒΑΣΙΟΥΧΩΝ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ
2008	1.556*	607;**	Γ' ΚΠΣ	Πάντος κ.ά. 2008, Πίνακες 2 και 36' <i>ibid.</i> , 93-94
2014	1.289*	412**	ΕΣΠΑ 2007-2013	DISCO 2014, 25
2018	(-)	περ. 400-500***	ΕΣΠΑ 2014-2020	βλ. υποσημείωση 17

* Μόνο οι αρχαιολόγοι με μόνιμη σχέση εργασίας ή σύμβαση αορίστου χρόνου ή ορισμένου χρόνου σε Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού.

** Μόνο συμβασιούχοι ορισμένου χρόνου σε Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού.

*** Το σύνολο των συμβασιούχων ορισμένου χρόνου (κατά προσέγγιση), συμπεριλαμβανομένων και αυτών που μισθοδοτούνται από ιδιώτες.

Παρά τη διαπιστωμένη δυστοκία συγκέντρωσης στατιστικών στοιχείων για το χώρο,¹⁷ υπάρχουν μολαταύτα τρεις απόπειρες καταγραφής που λειτουργούν τρόπον τινά ως τρεις «φωτογραφίες» αυτού: λόγος γίνεται για τα δεδομένα του

¹⁴ <http://seka.net.gr/s/tautotita>

¹⁵ Η δημιουργία του ΜΠΑΕ προοικονομήθηκε, ουσιαστικά, από τη συζήτηση που έκλεισε τη συνάντηση εργασίας με θέμα «Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα» το 2017· εκεί, εκπρόσωποι από το Υπουργείο Ανάπτυξης έθεσαν επί τάπητος στους αρχαιολόγους της Υπηρεσίας ότι η ισχύουσα διαδικασία προσλήψεων συμβασιούχων παραμένει χρονοβόρα και εμφανίζεται ως εν δυνάμει επιβλαβής απέναντι στις αναπτυξιακές διεργασίες (Ο. Κακαβογιάννη, προσωπική επικοινωνία).

¹⁶ Σε χρόνο μεταγενέστερο της Επιστημονικής Συνάντησης του ΣΕΚΑ, το Φεβρουάριο του 2023, δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ ο νόμος 5021/2023. Το άρθρο 78 (σελ. 307-310) αφορά στο ΜΠΑΕ και μάλιστα γίνεται αντικατάσταση του άρθρου 344 του ν. 4512/2018.

¹⁷ Zorzini και Soukantos 2017.

προγράμματος *Discovering The Archaeologists Of Europe* για τα έτη 2008 και 2014,¹⁸ και για μια έρευνα του Σ.ΕΚ.Α. σχετικά με τον αριθμό των εργαζόμενων συμβασιούχων το Μάιο του 2018.¹⁹ Μέσα από αυτές, προκύπτει ότι εδώ και δύο περίπου δεκαετίες τουλάχιστον 1 στους 4 αρχαιολόγους που εργάζεται στην Ελλάδα είναι συμβασιούχος ή έκτακτος, ποσοστό διόλου ευκαταφρόνητο (Πίνακας 1).²⁰

Το επακόλουθο ερώτημα: όσοι και αν είναι, ενεργοί ή μη, πώς όλοι αυτοί οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι ασκούν το επάγγελμά τους; Και αυτό επειδή το πλαίσιο δραστηριοποίησής τους συνεχίζει να χαρακτηρίζεται από έλλειψη σαφήνειας, που βαίνει μειούμενη μεν, ωστόσο παραμένει υπαρκτή δε.

Σύμφωνα με παλαιότερες γνωμοδοτήσεις του Συνηγόρου του Πολίτη (2007, 2008, 2010), η (τουλάχιστον έως τότε) φόρμουλα εργασίας για τους απασχολούμενους σε έργα ιδιωτών προερχόταν μέσα από την εκμετάλλευση των όποιων κενών του τότε ισχύοντος νομικού πλαισίου και όχι μέσα από τη δημιουργία ενός νέου, με άμεση συνέπεια τη διατήρηση ενός καθεστώτος ασάφειας αναφορικά με την επαγγελματική ιδιότητα και τις ευρύτερες εργασιακές συνθήκες.²¹ Ο νόμος 4072/12 ήταν ο πρώτος που έκανε σαφή αναφορά στην πρόσληψη αρχαιολογικού προσωπικού από τον κύριο του έργου (Άρθρο 8), ρυθμίζοντας ορισμένα βασικά εργασιακά δικαιώματα αλλά και θέτοντας κάποιες υποχρεώσεις, αφήνοντας ωστόσο αρκετά κενά.²² Ταυτόχρονα, τα «μπλοκάκια» απόδειξης παροχής υπηρεσιών (ΑΠΥ) που άρχισαν να εκδίδουν ορισμένοι συνάδελφοι, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να καταστήσουν την εργασία τους *επάγγελμα* (ζήτημα για το οποίο γίνεται από καιρού εις καιρόν εκτεταμένη συζήτηση) προέκυπταν μέσα από την παράκαμψη, ουσιαστικά, του ισχύοντος πλαισίου. Από το 2018, ωστόσο, και με την εγκύκλιο ΔΕΑΦ 115232 ΕΞ 2018, αναγνωρίζεται από τον Κ.Φ.Ε. (Κώδικας Φορολόγησης Επαγγελματιών), ως «ελευθέριο επάγγελμα» που «δεν έχει την εμπορική ιδιότητα» και αποτελεί «[...] παροχή επαγγελματικών υπηρεσιών στις οποίες προέχει το στοιχείο της συμβουλής ή της επιστημονικής, καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας», και αυτό του αρχαιολόγου.

Και εδώ προκύπτει ένα παράδοξο: το ελληνικό κράτος αναγνωρίζει πλέον τον ελεύθερο επαγγελματία αρχαιολόγο, αλλά όχι ο ίδιος του ο χώρος. Ως αποτέλεσμα, οι αρχαιολόγοι με μη μόνιμη σχέση εργασίας στερούν από τους

¹⁸ Πάντος κ.ά. 2008· DISCO 2014.

¹⁹ Τα αποτελέσματα της έρευνας εστάλησαν μέσω e-mail στα μέλη του Σ.ΕΚ.Α. στις 28 Ιουνίου 2018 και είναι προσβάσιμα στο seka.net.gr/s/images/Katanomi_Arxeologon_Maios_2018.pdf.

²⁰ Μηλιώνης 2020, 221.

²¹ Κοντράρου-Ρασσιά 2009.

²² Ο 4072/2012 περιορίζεται ωστόσο μόνο στα μεγάλης κλίμακας ιδιωτικά έργα. Με το γράμμα του νόμου, επομένως, η πρόσληψη ενός έκτακτου αρχαιολόγου σε ένα μικρής κλίμακας ιδιωτικό έργο, μισθοδοτούμενου από τον κύριο του έργου αυτού, δεν προβλέπεται πουθενά.

εαυτούς τους (αλλά και στερούνται από το ισχύον σύστημα) δυνατότητες για εργασία που θα μπορούσαν να ασκήσουν· χαρακτηριστική είναι η έλλειψη δικαιώματος υπογραφής,²³ για παράδειγμα, που θα επέτρεπε το βιοπορισμό μέσα από την άσκηση ευρύτερων εργασιών που άπτονται της ειδίκευσης, αλλά και των καθηκόντων ενός αρχαιολόγου. Ενδεικτικά, την περασμένη δεκαετία ψηφίστηκε στην Ιταλία ένας νόμος που υποχρεώνει οποιονδήποτε ιδιώτη ή τεχνική εταιρεία σκοπεύει να οικοδομήσει, να προσκομίσει στο φάκελο του τεχνικού έργου μια «μελέτη αρχαιολογικών επιπτώσεων» που θα συντάσσεται και θα υπογράφεται από έναν αρχαιολόγο, ακριβώς για να βοηθήσει εργασιακά τους επαγγελματίες αρχαιολόγους της γείτονος χώρας που πλήττονταν από την οικονομική κρίση²⁴ – σε άμεση αντιστοιχία με τις διατάξεις περί ημιυπαίθριων χώρων ή περι ενεργειακών επιθεωρητών στα καθ' ημάς, που ψηφίστηκαν σε μεγάλο βαθμό προς αρωγή των μελών του ΤΕΕ την ίδια περίπου περίοδο.

Ως ενδεικτικό των δυνατοτήτων, των εν δυνάμει ατραπών που θα ήταν δυνατόν να ακολουθηθούν, αλλά και των ανεξερεύνητων ακόμη σημείων που χρήζουν χαρτογράφησης, τέλος, αξίζει να αναφερθεί το εξής πολύ ενδιαφέρον εδάφιο στο *ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΕ ΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΡΙΤΩΝ ΠΟΥ ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ ΔΙ' ΑΥΤΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ* του 2017, και πιο συγκεκριμένα στη σελ. 27:

«Σημειώνεται, ότι η γενικότερη Νομοθεσία περί Δημοσίων Έργων δεν αποκλείει την άσκηση επίβλεψης [αρχαιολογικών έργων] από ιδιώτες που δεν έχουν μόνιμη υπαλληλική σχέση. Οι συγκεκριμένοι επιβλέποντες υπέχουν τις ευθύνες δημοσίου υπαλλήλου, και, επιπρόσθετα, για έργα του ΥΠ.ΠΟ.Α., πρέπει να έχει προηγηθεί σχετική γνωμοδότηση του Κ.Α.Σ. (Π.Δ. 263/87, άρθρο 2 § 2, 3) και εγκριτική απόφαση.»

Πόσοι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι διαθέτουν πλέον την πείρα και τις δυνατότητες να ασκήσουν αυτού του είδους τις εργασίες, αν δεν το έχουν ήδη κάνει άτυπα; Και πόσο θα διευκολύνονταν οι μόνιμοι αρχαιολόγοι, όντες απαλλαγμένοι από το βάρος των υποχρεώσεων αυτών; Αυτό είναι ένα μόνο ενδεικτικό παράδειγμα, που ωστόσο κρίνεται ικανό να πυροδοτήσει μια εδώ και πολύ καιρό καθυστερημένη συζήτηση επί του παρόντος ζητήματος.

Δεν λησμονείται και δεν αγνοείται ότι δεν είναι όλα ρόδινα για τους επαγγελματίες αρχαιολόγους του εξωτερικού που λειτουργούν σε περιβάλλον ελεύθερης αγοράς: η παρατηρηθείσα μεταστροφή προς όφελος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας συχνά γίνεται σε βάρος της αρχαιολογικής έρευνας, με ποικίλες

---

²³ Ενδεικτικά στο έγγραφο 19114/11.05.2018 του ΥΠ.ΕΣ. επισημαίνεται ότι δεν είναι δυνατή η ανάθεση καθηκόντων προεχόντως σε εποχικό προσωπικό εφόσον στην υπηρεσία υπηρετεί τακτικό προσωπικό, δεδομένου ότι το έκτακτο προσωπικό δεν έχει δικαίωμα υπογραφής και δεν κατέχει την ιδιότητα του υπαλλήλου με τη στενή του όρου έννοια.

²⁴ Campana 2010.

πιέσεις από τους εργοδότες για την ταχεία ολοκλήρωση των ερευνών, οδηγώντας σε συνθήκες αθέμιτου ανταγωνισμού και περιορισμένης βιωσιμότητας μέσα από την άσκηση του επαγγέλματος, όπως πολύ γλαφυρά περιγράφει ο N. Zorzin μέσα από προσωπικές του εμπειρίες στο Ηνωμένο Βασίλειο²⁵ – οι επαγγελματίες αρχαιολόγοι της εν λόγω χώρας έχουν χαρακτηριστεί ως “invisible diggers” από τον P. Everill σε μια σημαντικότερη μονογραφία του.²⁶ Στην Ελλάδα, όμως, η επιτυχής άσκηση του *λειτουργήματος* του αρχαιολόγου φαίνεται να επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό χάρη σε ένα εγχώριο αντίστοιχο των «αόρατων σκαπανέων» του Everill, όπου επιπρόσθετα (και παραδόξως) βιώνονται όλα τα αρνητικά του «καπιταλιστικού» συστήματος δίχως καν αυτό να εφαρμόζεται. Ίσως είναι ταιριαστό ότι στη Σουηδία χρησιμοποιείται συχνά ο όρος *exploateringsarkeologi*, ήτοι «αρχαιολογία της εκμετάλλευσης» (“exploitation archaeology”),²⁷ για να περιγράψει το καθεστώς εργασίας για το οποίο και γίνεται λόγος στο παρόν κείμενο.

Το 2012, ο τότε Διευθυντής του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου D. Rupp υποστήριξε μια «ταπεινή πρόταση» (“a modest proposal”, όπως την απόκάλυψε), για την υιοθέτηση των αρχών του CRM (Cultural Resource Management) από την ελληνική αρχαιολογία, τόσο μέσα από την αναδιαμόρφωση των αρμόδιων κρατικών δομών όσο και μέσα από το άνοιγμα της ιδιωτικής αγοράς, με την επακόλουθη δημιουργία «επαγγελματιών».²⁸ Παράλληλα, όμως, ενστερνιζόταν την άποψη του Everill, που θεωρεί ως ιδεατό μοντέλο τη συνύπαρξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, περιγράφοντας κατά βάση το ισχύον ελληνικό *modus operandi* (σε μια εξιδανικευμένη, ομολογουμένως, μορφή, και σε συνδυασμό με βασικά στοιχεία του γαλλικού συστήματος).²⁹

Η αρχαιολογία του ελληνικού κράτους δεν φαίνεται ωστόσο ιδιαίτερα δεκτική σε αλλαγές: αντίθετα, μάλιστα, οι τροποποιήσεις που επέφερε ο Ν. 3028/2002³⁰ επί του προηγούμενου αρχαιολογικού νόμου 5351/1932 πάνω στο ποιος μπορεί να διενεργήσει ανασκαφές (άρθρο 36, παράγραφος 1 και άρθρο 37, παράγραφος 1), η οποία και καθιστά ως αποκλειστικό φορέα δραστηριότητας και ελέγχου την Αρχαιολογική Υπηρεσία, δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Εικάζεται ότι, μετά τον απόηχο της Σύμβασης της Βαλέτας³¹ και με υπαρκτή αλλά ανεπιθύμητη

---

²⁵ Zorzin 2017.

²⁶ Everill 2012.

²⁷ Hedvall 1995.

²⁸ Rupp 2012.

²⁹ “[...] a state archaeological service administered and managed through regional offices and funded by a tax on developers that was proportional to the construction work that they were undertaking” (Everill 2007, 135).

³⁰ Αντικαταστάθηκε πολύ πρόσφατα από την κωδικοποίησή του (Ν. 4858/2021).

³¹ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βαλέτας συντάχθηκε το 1992 και υπογράφηκε από την Ελλάδα τον ίδιο χρόνο. Το Άρθρο 6 της Σύμβασης δίνει τη δυνατότητα απασχόλησης αρχαιολόγων με συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου τουλάχιστον για τα μεγάλα έργα («Κάθε συμβαλλόμενος αναλαμβάνει την υποχρέωση:[...] ii) να αυξήσει τους υλικούς πόρους για τη σωστική αρχαιολογική έρευνα: α)

τη δυνατότητα τέλεσης ιδιωτικών ανασκαφών βάσει του Ν.5351/1932 (έμφαση στα άρθρα 10 και 14),³² η Αρχαιολογική Υπηρεσία προνόησε, ώστε να μην καταστεί δυνατή η ανάπτυξη ιδιωτικής πρωτοβουλίας στο χώρο των σωστικών αρχαιολογικών ερευνών πεδίου.

Η αλήθεια είναι ότι οι μη μόνιμοι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα δυσκολευόμαστε να δούμε τους εαυτούς μας ως ελεύθερους επαγγελματίες και ότι πιστεύουμε πως η φύση του αντικειμένου αντιβαίνει την εμπορική του εκμετάλλευση.³³ Πολλά, ωστόσο, επιτυχημένα μοντέλα άσκησης της αρχαιολογικής δραστηριότητας ανά τον κόσμο ακολουθούν την ίδια συνταγή: εκπορεύονται κατά βάση από το κράτος και επιτρέπουν υπό πολύ συγκεκριμένες προϋποθέσεις την επαγγελματική δραστηριότητα από ιδιώτες.³⁴ Και αυτό επειδή δεν αναγνωρίζουν το δίπολο (που εδώ θεωρούμε ως δεδομένο) του «καλού» λειτουργού-αρχαιολόγου και της «κακής» ιδιωτικής αναπτυξιακής δραστηριότητας.³⁵ Αντίθετα, αναγνωρίζουν τρία βασικά υποσύνολα που συνθέτουν τη σύγχρονη σωστική αρχαιολογική πρακτική και χαρακτηρίζονται από διαρκή και σύνθετη αλληλεπίδραση: το κράτος, τους ιδιώτες και τους αρχαιολόγους, που στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελούν τον κύριο συνδετικό δεσμό ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι αυτό το τρισκελές σχήμα αποτελεί (και θα πρέπει να αποτελεί) το κατεξοχήν πεδίο εντός του οποίου ασκείται η σύγχρονη σωστική αρχαιολογία σε παγκόσμιο, ουσιαστικά, επίπεδο.³⁶

Είναι, επομένως, και θέμα οπτικής γωνίας. Το επάγγελμα και το λειτούργημα μπορούν να συνυπάρξουν, αρκεί να τεθούν ισχυρές βάσεις για έναν ειλικρινή διάλογο και για έναν μακροπρόθεσμο γενικό σχεδιασμό. Αυτό που χρειάζεται για αρχή είναι το δεύτερο να προστατεύσει το πρώτο, και να του επιτρέψει να αναπνεύσει – εφόσον βέβαια το επιθυμεί.

λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα ώστε, κατά τη διάρκεια των μεγάλων δημόσιων ή ιδιωτικών αναπτυξιακών έργων, να προβλέπεται η κάλυψη του συνολικού κόστους όλων των αναγκαίων αρχαιολογικών εργασιών, που συνδέονται με τα έργα αυτά, με κεφάλαια του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα, αναλόγως [...].».) Επικυρώθηκε από το ελληνικό κράτος ως Ν. 3378/05.

³² Πάντος 2013, 94, 96–7.

³³ Από την άλλη, υπάρχει το επάγγελμα του συμβολαιογράφου ως εν δυνάμει προηγούμενο: σύμφωνα με το άρθρο 92 παρ. 4 του Συντάγματος, ο συμβολαιογράφος είναι άμισθος δημόσιος λειτουργός στον οποίο το Κράτος έχει εκχωρήσει μέρος από τη δημόσια εξουσία.

³⁴ Μηλιώνης 2020, *passim*.

³⁵ Για αντίστοιχη κριτική βλ. Πλάντζος 2014, 293.

³⁶ Willems 2008.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Campana, S. 2010. “«Total archaeology» to reduce the need for rescue archaeology: the BREBEMI project (Italy)”. Στο *Remote Sensing for Archaeological Heritage Management* (EAC Occasional Paper No. 5), επιμ. D.C. Cowley, 33–42. Brussels: Europae Archaeologia Consilium (EAC), Association Internationale sans But Lucratif (AISBL), Siège social.
- Dabas, M. 2016. “Preventive Archaeology in France and the contribution of extensive geophysics: from ARP® to web-GIS”. Προσβάσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/316695441_Preventive_Archaeology_in_France_and_the_contribution_of_extensive_geophysics_from_ARPR_to_web-GIS.
- Demoule, J.-P. 2012. “Rescue archaeology: a European view”. *Annual Review of Anthropology* 41: 611–26.
- DISCO 2014. *Ανακαλύπτοντας τους Αρχαιολόγους της Ελλάδας 2012-14*. Στο *Discovering the Archaeologists of Europe*. Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προσβάσιμο στο: <http://e-archaeology.org/wp-content/uploads/2016/06/EL-DISCO-2014-Greece-national-report-greek.pdf>
- Everill, P. 2007. “British professional field archaeology: antiquarians and labourers; developers and diggers”. Στο *Archaeology and Capitalism: From ethics to politics*, επιμ. Y. Hamilakis και P. Duke, 119–36. Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- . 2012 (β' έκδοση, αναθεωρημένη). *The Invisible Diggers: A Study of British Commercial Archaeology*. Oxford: Oxbow Books.
- Giraud, J.-P. 2010. “Organisation et structure d' archéologie Française”. *Archäologisches Nachrichtenblatt Band* 15(2): 150–61.
- Hamilakis, Y. 2007. *The nation and its ruins: antiquity, archaeology and national imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Hedvall, R. 1995. “Agrarbebyggelse i Östergötland under järnålder och medeltid. Medeltida agrarbebyggelse och exploateringsarkeologi – kunskapspotential och problemformulering. Artiklar från seminariet på Lövsta Bruk, november 1993”. *Riksentikvarieämbetet, UV Stockholm, Rapport* 20: 33–37.
- Hodder, I. 1991. (επιμ.). *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*. London: Routledge.

- Hunt, A.J. 2005. "A brief history of field archaeology in the UK: the academy, the profession and the amateur". Στο *Participating in the Knowledge Society*, επιμ. Ruth Finnegan, 95–109. London: Palgrave Macmillan.
- Pickard, R. 2011. *Guidance on the development of legislation and administration systems in the field of cultural heritage*. Strasbourg: Council of Europe Publications.
- Rupp, D.W. 2012. "A modest proposal: a new model for the conduct of "Rescue Archaeology" in Greece". Ομιλία στο πλαίσιο της Επιστημονικής Ημερίδας *Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού* (Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς»), Αθήνα, Παρασκευή 9 Μαρτίου 2012. Προσβάσιμο στο:
https://www.academia.edu/7263306/_A_Modest_Proposal_A_New_Model_for_the_Conduct_of_Rescue_Archaeology_in_Greece_.
- Schlanger, S., Wilshusen, R.H. και H. Roberts 2015. "From mining sites to mining data: archaeology's future". *The Kiva* 81(1-2): 80–99.
- Thomas, R. 1999. "The EAA principles of conduct for archaeologists involved in contract archaeological work". *Fornvännen* 94: 108–10.
- Willems, W.J.H. 2008. "Archaeological Resource Management and Preservation". *Geoarchaeological and Bioarchaeological Studies* 10: 283–89.
- Willems, W.J.H. και M.H. van den Dries 2007. "The origins and development of quality assurance in archaeology". Στο *Quality Methods in Archaeology*, επιμ. W.J.H. Willems και M.H. van den Dries 2007, 1–12. Oxford: Oxbow Books.
- Zorzin, N. 2017. "New Managerial Strategies in British Commercial Archaeology". Στο *Archaeology and Neoliberalism*, επιμ. P. Aparicio Resco, 297–325. Madrid: JAS arqueología.
- Zorzin, N. και I. Σουκάντος 2017. "«Αρχαιολόγοι εν κινήσει»: διεθνείς και εσωτερικές μεταναστεύσεις των αρχαιολόγων κατά τη περίοδο της λιτότητας (2008-2016) - πολιτικό / οικονομικό πλαίσιο, σημερινή κατάσταση και μελλοντικές προοπτικές". Ανακοίνωση στους 3^{ους} *Αρχαιολογικούς Διαλόγους*, Ιωάννινα, Παρασκευή 2 Ιουνίου 2017.
- Ζώης, Α. 1990. *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα. Πραγματικότητες και προοπτικές*. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Κοντράρου-Ρασσιά, Ν. 2009. "Απαλλοτριώσεις λόγω αρχαίων: πολίτες και περιουσίες σε ομηρία". *Ελευθεροτυπία*, Σάββατο 31 Οκτωβρίου 2009. Προσβάσιμο στο:
<https://culturenow.wordpress.com/2009/10/31/απαλλοτριώσεις-λόγω-αρχαίων-πολίτες/>.

- Μηλιώνης, Χ.Ν. 2020. Σωστική αρχαιολογία: η αρχαιολογία της σύγχρονης εποχής; Το παράδειγμα της Ελλάδας. Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Νικολόπουλος, Β. 2016. “Μητρώο αρχαιολόγων: ουτοπία, αναγκαιότητα ή περιττή πολυτέλεια;”. Στο *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Μνημεία και άνθρωποι σε κρίση* (Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς» αρ. 2), επιμ. Χ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος και Μ. Φιλήμονος, 85–90. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς».
- Πάντος, Π.Α. 2013. “Το θεσμικό πλαίσιο των ανασκαφών στην Ελλάδα από τον 2οο στον 21ο αιώνα”. *Ανάσκαμμα* 6: 93–130.
- Πάντος, Π., Παπαδημητρίου, Α. και Α. Κόσσυβα 2008. *Οι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα: Συλλογή πληροφοριών για την Αγορά Εργασίας και Περιγραφή του Επαγγέλματος 2007-2008*. Αθήνα: Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων.
- Πλάντζος, Δ. 2014. *Οι Αρχαιολογίες του κλασικού. Αναθεωρώντας τον εμπειρικό κανόνα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Χουρμουζιάδης, Γ. 1990. “Η ελληνική αρχαιολογία στο μονόδρομο του παρελθόντος και στο λαβύρινθο του μέλλοντος, μία σύντομη αλλά απαισιόδοξη κριτική”. Στο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη: Πρακτικά αρχαιολογικού συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, 719–25. Θεσσαλονίκη: ΥΠΠΟ, Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας.

Διαδικτυακές πηγές – Ιστογραφία

<https://www.bls.gov/ooH/life-physical-and-social-science/anthropologists-and-archeologists.htm#tab-1>

<http://seka.net.gr/s/tautotita>

Νοηματοδοτήσεις της έκτακτης συνθήκης των συμβασιούχων αρχαιολόγων και χειραφετικές επιλογές: το οικείο αίτημα της ενσωμάτωσης και η σχέση του με τις πρακτικές ελέγχου

Κλέα Δαραβίγκα

Τα δεδομένα

Ανάμεσα στα υπόλοιπα ζητήματα που αφορούν την εργασιακή και επιστημονική συνθήκη των εκτάκτων αρχαιολόγων στη χώρα, σημαντικές νομίζω παραμέτρους αποτελούν τόσο ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι επιλέγουν να αντιπαλέψουν την επισφάλεια που τους καθορίζει, όσο και οι δυνατότητες οραματισμού ενός ριζικά διαφορετικού αρχαιολογικού τοπίου που διαθέτουν. Με δεδομένη την πλήρη συμμετοχή μου στην υπό διερεύνηση ομάδα και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα μιας ταυτότητας που, παρότι ορίζεται στη βάση της εργασιακής σχέσης, στην πραγματικότητα διαπερνά όλους τους τομείς της ζωής μας, η προσέγγιση μου κινείται στο γενικότερο πλαίσιο της αρχαιολογικής εθνογραφίας, με αναπόδραστες αυτοεθνογραφικές προεκτάσεις. Δεν υπάρχει η πρόθεση, ωστόσο, να μας περιγράψω σαν ένα ενιαίο σύνολο και πολύ περισσότερο να μιλήσω εκ μέρους άλλων.

Οι σκέψεις μου λαμβάνουν ως δεδομένο το γεγονός ότι η ανεπάρκεια επιστημονικού προσωπικού υπήρξε ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά της αρχαιολογικής υπηρεσίας στη χώρα¹ και οι έκτακτες προσλήψεις ο τρόπος αντιμετώπισης που επιλέχτηκε εξαρχής. Η παρουσία εκτάκτων υπαλλήλων προς εξυπηρέτηση ανασκαφικών εργασιών στην πραγματικότητα κρίθηκε απαραίτητη σχεδόν ταυτόχρονα με την ίδρυσή της.² Ακόμα και αν η πρώιμη αυτή έλλειψη επι-

¹ Κόκκου 1977, 118· Μπίχτα 2008, 23

² Ενδεικτικά:

Άρθρο 11, Β.Δ. 13.02.1886, *Περί καθορισμού των προσόντων των κατωτέρων αρχαιολογικών υπαλλήλων*:

«Ενεργουμένης ανασκαφής ή αρχαιολογικής τινός εργασίας και μη εξαρκούντων των τακτικών ... διορισμένων υπαλλήλων, δύναται ο την εργασίαν διευθύνων έφορος να προσλαμβάνει, μετά προηγουμένην Υπουργικήν έγκρισιν, εκτάκτους επιστάτες ή φύλακας επί ημερήσια αμοιβή ουχί ανωτέραν των 3 δραχμών...»

Άρθρο 7, παρ.4, Ν.2448/1920, *Περί Αρχαιολογικής Εταιρείας*:

«Εις λειτουργούς της εκπαίδεύσεως, κεκτημένους πτυχίον της σχολής ταύτης ή πτυχίον αρχαιολογικόν του Πανεπιστημίου, ανατίθεται η επιμέλεια των αρχαιοτήτων εις αποκέντρους πόλεις όπου δεν υπάρχει έφορος ή μόνιμος επιμελητής αρχαιοτήτων, επί επιμισθίω δραχμών 70 μηνιαίως...»

Άρθρο 6, παρ. 1, Π.Δ.21.01.1928 (7), *Περί τρόπου εκτελέσεως αρχαιολογικών ανασκαφών*:

«Εις τον διευθύνοντα ανασκαφήν εκτελούμενην υπό του Δημοσίου ή της αρχαιολογικής Εταιρείας προσκολλάται αναγκαίως ως βοηθός εκτελών χρέη γραφέως αυτού και επόπτου εργατών, επιμελητής αρχαιοτήτων έχων βαθμόν κατώτερον του διευθύνοντος την ανασκαφήν, ή εν

στημονικού προσωπικού αποδοθεί στις αδυναμίες του νεοσύστατου τότε κράτους, η διαχρονικότητα και η ένταση με την οποία εξελίχθηκε το φαινόμενο σε όλες ανεξαιρέτως τις επόμενες περιόδους, μας κάνει να σκεφτούμε ότι η κατάσταση «ανάγκης» που απαιτεί «έκτακτη» αντιμετώπιση αποτελεί μια ερμηνεία υποκειμενική και όχι ένα αντικειμενικό, αδιαμφισβήτητο γεγονός. Στη βάση αυτής της ερμηνείας προκρίνεται έκτοτε από την ηγεσία της αρχαιολογικής υπηρεσίας η έκδοση επάλληλων νομοθετημάτων, προκειμένου να διαφυλαχθεί η υφιστάμενη τάξη πραγμάτων. Όπως όμως σημειώνει ο Agamben, όταν συζητάει για την έννοια της ανάγκης,³ θα έπρεπε πρώτα να έχει συμφωνηθεί, αν η υφιστάμενη τάξη πρέπει τελικά να διατηρηθεί. Στο πρωταρχικό αυτό δίλημμα, ο επίσημος αρχαιολογικός μηχανισμός επιλέγει την άρνηση μιας πραγματικότητας που χρήζει αλλαγής και επιμένει στο επιχείρημα του «απρόβλεπτου», του αναγκαίου. Αποφασίζει, δηλαδή, να μην αποφασίσει. Κι αυτή είναι μια πολιτική επιλογή, μια επιλογή ηθικής αποτίμησης⁴ και όχι μια νομοθετική αγκύλωση. Και έχει νομίζω σημασία να προηγηθεί αυτή η επισήμανση, πριν κανείς επιχειρήσει να εξετάσει τις χειραφετικές επιλογές των εκτάκτων και να αναζητήσει ενδεχομένως νέους τρόπους διεκδίκησης και στάσης απέναντι στο σύνολο της αρχαιολογικής διαδικασίας.

Ο συλλογικός λόγος

Οι χειραφετικές επιλογές της ομάδας των εκτάκτων είναι προφανές ότι, σε ένα πρώτο τουλάχιστον επίπεδο, πρέπει να αναζητηθούν στο επίσημο και μοναδικό πρωτοβάθμιο συνδικαλιστικό σωματείο τους, το Σύλλογο Εκτάκτων Αρχαιολόγων. Η σύσταση του ΣΕΚΑ το 1996 ταυτίζεται με την προσπάθεια επίλυσης ενός ρυθμιστικού κενού: της έλλειψης δηλαδή μισθολογικού και γενικότερα εργασιακού πλαισίου για τους αρχαιολόγους που απασχολούνταν στον ιδιωτικό τομέα χωρίς μόνιμη σχέση εργασίας, οι οποίοι τη δεκαετία του '90 αυξήθηκαν ραγδαία.⁵ Έτσι, παρότι η ονομασία του συλλόγου παραπέμπει στη διαφοροποίηση του έκτακτου από τον μόνιμο αρχαιολόγο, στην

	ΕΠΙΣΟΜΑ ΓΑΜΟΥ 10%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 8%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ 10%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΔΙΑΔΟΚΤΟΡΙΚΟΥ 12%	ΕΠΙΣΟΜΑ Α' ΕΞΗΣ ΓΑΛΩΣΣΑΣ 10%	ΕΠΙΣΟΜΑ Β' ΕΞΗΣ ΓΑΛΩΣΣΑΣ 5%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 8%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΠΑΛΙΟΥ (1-3) 8%	ΕΠΙΣΟΜΑ ΠΑΛΙΟΥ (4-6ος) 10%
11	136,28	109,03	136,28	163,54	136,28	68,14	109,03	109,03	136,28
46	141,73	113,39	141,73	170,08	141,73	70,87	113,39	113,39	141,73
83	147,18	117,75	147,18	176,62	147,18	73,59	117,75	117,75	147,18
06	152,64	122,11	152,64	183,16	152,64	76,32	122,11	122,11	152,64
29	158,09	126,47	158,09	189,70	158,09	79,04	126,47	126,47	158,09
93	163,49	130,79	163,49	196,18	163,49	81,76	130,79	130,79	163,49
75	168,99	135,19	168,99	202,79	168,99	84,49	135,19	135,19	168,99
11	174,44	139,55	174,44	209,33	174,44	87,22	139,55	139,55	174,44
48	179,89	143,91	179,89	215,87	179,89	89,95	143,91	143,91	179,89
44	185,35	148,28	185,35	222,41	185,35	92,67	148,28	148,28	185,35
18	190,80	152,64							190,80
69	196,34	157,07							196,34
54	201,70	161,36							201,70
39	207,15	165,72							207,15
99	212,60	170,08							212,60
136	218,05	174,44							218,05
159	223,50	178,80							223,50
195	228,95	183,16	228,95	274,74	228,95	114,48	183,16	183,16	228,95

ελλείπει τούτου φοιτητής της φιλολογίας ή θεολογίας, αν πρόκειται περί ανασκαφής Βυζαντινών μνημείων ή ελλείπει και τούτου απόφοιτος του γυμνασίου.»

³ Agamben 2007, 54-5.

⁴ Agamben 2007, 55.

⁵ Έναρξη αρχαιολογικών ερευνών στο πλαίσιο του Μετρό Αθήνας και ίδρυση του οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας στη Θεσσαλονίκη, το 1992 και 1993 αντίστοιχα.

πραγματικότητα η αρχική διάκριση αφορούσε τους εργαζόμενους στο δημόσιο από εκείνους του ιδιωτικού τομέα. Ως εκ τούτου, κύρια αποστολή του συλλόγου υπήρξε η διαπραγμάτευση και σύναψη συλλογικής σύμβασης εργασίας (ΣΣΕ) με τους κύριους εργοδότες των μελών του. Η ανανέωση και εφαρμογή της συλλογικής αυτής σύμβασης που επιτεύχθηκε τότε, εξακολουθεί να αποτελεί τον βασικό κορμό των συλλογικών διεκδικήσεων, ειδικά κατά τα τελευταία χρόνια της έντονης εργασιακής απορρύθμισης.

Ο Σύλλογος των Εκτάκτων, ωστόσο, ετεροπροσδιοριζόμενος κατά ανάγκη από την ύπαρξη συλλόγου τακτικών αρχαιολόγων (ΣΕΑ), και ειδικά από το 2011 κ.ε. που συμπεριέλαβε βάσει καταστατικού και τους συμβασιούχους του δημοσίου,⁶ επιβαρύνεται επιπλέον εξ ορισμού και από την αποστολή να οδηγήσει τα μέλη του στο σωματείο των μονίμων. Το πάγιο αίτημά του επομένως, ανάμεσα σε άλλα επιμέρους, αποτελεί ταυτόχρονα και αυτό της εργασιακής μονιμοποίησης: «η σταθερή και μόνιμη εργασία για όλους και η προάσπιση των δικαιωμάτων μας» όπως χαρακτηριστικά γράφεται συχνά.

Πέρα από τη γενικότερη υποβάθμιση του συνδικαλιστικού κινήματος και μια διαπιστωμένη αντιουτοπική τάση παγκοσμίως, οι έκτακτοι αρχαιολόγοι δεν αποτέλεσαν έτσι κι αλλιώς ποτέ μία ταξικά ομοιογενή ομάδα, ώστε να συσπειρωθούν στη βάση μιας κοινής αφετηρίας. Η μεσοαστική προέλευση της αρχαιολογικής κοινότητας από την ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ακόμα και αν υποθέσουμε

ότι εξακολουθεί να συνιστά μία νοηματοφόρο αναφορά, δεν προσδιορίζει σήμερα απολύτως τα νέα μέλη της. Οι έκτακτοι, επομένως, αρχαιολόγοι στην Ελλάδα οργανώνονται τελικά γύρω από το βασικό αίτημα που φαντάζει έγκυρο: αυτό της πρόσβασης - που ισοδυναμεί και με «άνοδο» της προσωπικής αξίας.⁷

Προσεγγίζοντας ωστόσο την επίσημη, συλλογική τακτική των εκτάκτων από μια κοινωνιολογική σκοπιά χειραφετικού προσανατολισμού, γίνεται σαφές ότι τόσο η επιλογή του κεντρικού αιτήματος όσο και οι παραδοσιακές συνδικαλιστικές πρακτικές δεν απελευθερώνουν την ομάδα από τα κατασταλτικά χαρακτηριστικά της επιστημονικής κι εργασιακής συνθήκης τους και την ωθούν

⁶ Συνεχίζει βέβαια να ισχύει ως μοναδική συνδικαλιστική πρωτοτυπία το γεγονός ότι αρχαιολόγοι που εργάζονται στην Αρχαιολογική Υπηρεσία (δημόσιο), δεν μπορούν να εγγραφούν στο Σύλλογο Ελλήνων Αρχαιολόγων εφόσον δεν συνδέονται με αυτή με μόνιμη σχέση εργασίας.

⁷ Feher 2009.

μάλλον μακριά από το όνειρο μιας συνολικά έτερης αρχαιολογικής πραγματικότητας. Και θα προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί.

Τα συλλογικά δεσμά

Μια κοινή αναφορά αυτής της ανομοιογενούς ομάδας θα λέγαμε ότι αποτελεί το συλλογικό επιστημονικό φαντασιακό της αρχαιολογικής κοινότητας. Η κοινή επιστημονική αναπαράσταση, παρότι πράγματι συχνά φαντάζει σαν ένα ασφαλές νοηματικό καταφύγιο στα ανοιχτά της αλλοτριωμένης εργασιακής μας καθημερινότητας, στέκεται στην πραγματικότητα εμπόδιο στη δυναμική μιας πολιτικής υποκειμενικότητας ικανής να αλλάξει, ή έστω να φανταστεί ότι μπορεί να αλλάξει, τα πράγματα, ακριβώς επειδή υπόσχεται την εξασφάλιση μιας ειρηνικής διαμεσολάβησης ανάμεσα σε μας και τους διαχειριστές της συνθήκης μας.⁸ Στην περίπτωση της ελληνικής αρχαιολογίας δε, αποτελεί έναν ιδιαίτερα πετυχημένο κατασταλτικό μηχανισμό καθώς ριζώνει σε ένα μάγμα ιδεών των αρχών του 19^{ου} αι. που τροφοδοτείται ταυτόχρονα από όψεις του νεοκλασικισμού και του ρομαντισμού, την προτεσταντική ηθική της νεωτερικότητας, αλλά και της ορθόδοξης αυτοθυσίας, της γηγενούς προβληματικής κρατικής οργάνωσης, αλλά και του νεοελληνικού διαφωτισμού, καθώς και της δυτικής αποικιοκρατίας και του γενικότερου ευρωπαϊκού ηγεμονισμού. Όλα αυτά έχουν πλάσει τελικά μία δυνατή «αποστολική» αφήγηση για τους Έλληνες αρχαιολόγους, ταυτίζοντας καταρχάς την εργασία με την ευχαρίστηση, που αντιτίθεται εξ ορισμού σε οποιαδήποτε συνδικαλιστική διεκδίκηση, η οποία παραδοσιακά παραπέμπει σε χειρώνακτες υπαλλήλους και ως εκ τούτου απορρίφθηκε διαχρονικά από τον εσωτερικό κύκλο των ειδικών.⁹ Σε ένα παράλληλο επίπεδο, η ίδια αυτή, ενεργή ακόμα, αφήγηση λειτουργεί και σαν απαξιωτικός μηχανισμός στις περιπτώσεις εκδήλωσης αντιδράσεων που παραπέμπουν σε ανθρώπινα ένστικτα ή ριζοσπαστικότητα, όπως ορίζει η δυτική επιστημολογία, ειδικά δε όταν αυτές προέρχονται από στερημένα μέλη μιας κοινότητας, όπως οι έκτακτοι. Στην πραγματικότητα, όσο πιο έντονα οι τελευταίοι διατυπώνουν τις διεκδικήσεις τους τόσο πιο συναισθηματικοί εμφανίζονται και επομένως τόσο πιο εύκολα απαξιώνονται επιστημονικά, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα την ανωτερότητα της ομάδας των κατοχυρωμένων ειδικών.¹⁰ Άλλωστε, η αρχαιολογική πειθαρχία παραμένει απαίδευτη σε διαδικασίες οραματισμού και φαντασίας, γαλουχημένη καθώς είναι με περιγραφικές ασκήσεις, ταξινομήσεις και μεθοδολογικές στιλιστικές αναλύσεις. Στον βασικό κορμό της, όπου εδράζεται η κλασική αρχαιότητα, η έννοια της φαντασίας κατοικεί στο γκέτο της επιστημονικής εγκυρότητας. Οποιαδήποτε λοιπόν διατύπωση εκ μέρους των επίσημων εκπροσώπων της κοινότητας ενδεχομένως ξεφεύγει από τη

---

⁸ Τσιάνος και Παπαδόπουλος 2012.

⁹ Fleck 1981.

¹⁰ Jaggat 1989.

διαχειριστική λογική του υπάρχοντος πλαισίου, ταυτίζεται μάλλον με μια νοσταλγία της παρελθούσας αρχαιολογικής κατάστασης και σίγουρα δεν κινείται σε μια ανατρεπτική λογική της ισχύουσας. Πρόκειται κυρίως για μία νοσταλγία της μικρής κλίμακας που τοποθετείται απέναντι στα σύγχρονα διογκωμένα μεγέθη της συνεκτικότητας που αντιπαραβάλλεται στη σημερινή αποσπασματικότητα. Τα διαχρονικά με άλλα λόγια βασικά συστατικά των ουτοπικών συνταγών,¹¹ εδώ ωστόσο στη λογική του χαμένου παραδείσου και όχι σαν ένα απελευθερωτικό πρόταγμα της ουτοπίας ως απόδραση κυρίως, ίσως κάποτε σε ρόλο κοινωνικής κριτικής, αλλά σίγουρα όχι ως κίνητρο για δράση.¹²

Επομένως, το αίτημα της ενσωμάτωσης στο κυρίαρχο αρχαιολογικό καθεστώς ενισχύει τα δεσμά των εκτάκτων αρχαιολόγων στην επισφαλή τους συνθήκη, αφοπλίζοντάς τους από τα συνήθη εφόδια ενός εργαζόμενου εφόσον οι χειραφετικές πρακτικές εξοβελίζονται στην πραγματικότητα εκτός των ορίων της έγκυρης αρχαιολογικής πράξης.

Το ανασταλτικό παρόν

Έτσι κι αλλιώς, η επιστημονική συνθήκη των εκτάκτων δεν ευνοεί την εξάσκηση της φαντασίας, εφόσον στην καθημερινότητά μας κατά κανόνα εκτελούμε και διεκπεραιώνουμε οδηγίες: συμπληρώνουμε φόρμες που δεν συντάξαμε, εμπλουτίζουμε βάσεις δεδομένων που δεν στήσαμε, κινούμαστε σε ανασκαφικούς ρυθμούς που δεν ορίζουμε. Στην αλυσίδα της αρχαιολογικής παραγωγής εργαζό-

μαστε κατά κανόνα σε έναν υπόγειο χώρο, χωρίς πρόσβαση στο πεδίο λήψης αποφάσεων που προηγήθηκε, ούτε και στο πεδίο κοινωνικής διάδρασης που θεωρητικά οφείλει να ακολουθήσει.

Η κατάχρηση αυτού του επαναλαμβανόμενου συγκεκριμένου ρόλου μέσα σε μία κατακερματισμένη αρχαιολογική διαδικασία οδηγεί στον υποβιβασμό μιας επιστημονικής δραστηριότητας σε ένα είδος γνωστικού αυτοματισμού,¹³ μιας παθητικής πράξης που καθοδηγείται από τη συνήθεια. Η απουσία της συνολικής

¹¹ Από τις Όρνιθες του Αριστοφάνη (414π.Χ.) και την Ουτοπία του Τόμας Μορ (1516) μέχρι τις Φάλαγγες του Φουριέ (1822) κ.ο.κ.

¹² Levitas 1991 .

¹³ Berardi 2009.

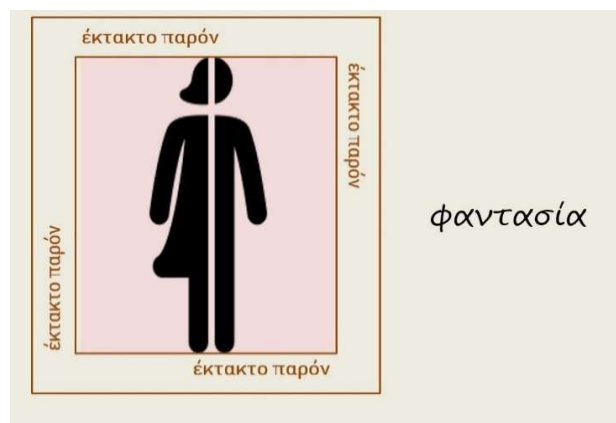
εικόνας θολώνει την δυνατότητα κριτικής θεώρησης και σύμφωνα με τους ουτοπικούς στοχαστές και τη γνωστή τοποθέτηση του φιλοσόφου Ernst Bloch, ενέχει τον κίνδυνο απώλειας της ικανότητας να φανταστούμε πως τα πράγματα θα μπορούσαν να έχουν διαφορετικά.

Εφόσον επομένως η ικανότητα να φανταζόμαστε το μέλλον εμπεριέχεται στο παρόν, η εναλλακτική θέαση της πραγματικότητας εξαρτάται από τις προϋποθέσεις που αυτή διαμορφώνει για την εξέλιξη της συνείδησής μας. Από τη στιγμή όμως που η ταυτότητα των εκτάκτων αρχαιολόγων καθορίζεται απολύτως από την αντιπαραβολή της με εκείνων των μονίμων, δε λογίζεται ολοκληρωμένη, αλλά διαιρείται από μια πολύ ειδική πραγματικότητα.¹⁴

Η ικανότητα λοιπόν φαντασίας αποκτά για μας μία ριζοσπαστική διάσταση, εφόσον προϋποθέτει την υπέρβαση αυτής της ειδικής πραγματικότητας. Το αίσθημα ικανοποίησης που νιώθουμε στο παρόν όταν καταφέρνουμε τελικά να οραματιστούμε ένα ιδεατό αρχαιολογικό τοπίο αποκτά και χειραφετικές προεκτάσεις, εφόσον αυτή είναι η διαδικασία που γεννά την ελπίδα¹⁵ -ένα κατεξοχήν πολιτικό συναίσθημα, καθώς αποτελεί το φίλτρο μέσα απ' το οποίο η κακοποίηση μπορεί δυναμικά να μεταφραστεί σε ενεργητική δράση.

Η καταφυγή στο δικαιοδοτικό σύστημα της χώρας και η πολύ συχνότερη επίκλησή του ως το υπέρτατο όπλο απέναντι σε επιστημονικές και εργασιακές αυθαιρεσίες, αποτελειώνουν το απογυμνωμένο συλλογικό αίτημα της συμπερίληψης από μια ολιστική διεκδίκηση αλλαγής. Το «ανυπέρβλητο της νομοθεσίας»

και η υποδούλωσή μας στη νοοτροπία που ταυτίζει το νόμιμο με το δίκαιο τροφοδοτείται από την ανένη κατάσταση εξαίρεσης στην οποία κινούμαστε εργασιακά και επιστημονικά, αποκλείοντας το πεδίο της ανθρώπινης δράσης. Παραμένουμε έτσι καθηλωμένοι σε έναν χώρο της επιστημονικής

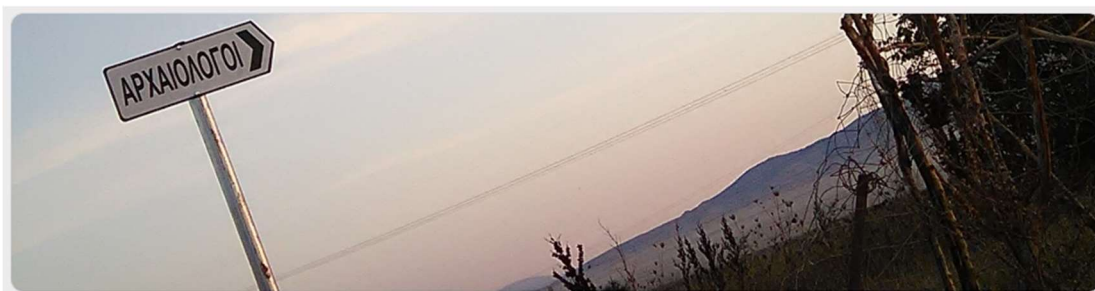
¹⁴ Σαρτρ 1980.

¹⁵ Σπινόζα 2009.

λειτουργίας μεθοριακό και *βυθισμένο*, μέσα στα όρια του οποίου το δικαίωμα αντίστασής μας λογίζεται αντιστρόφως ανάλογο με το βαθμό εγκαθίδρυσης της κατάστασης εξάιρεσης, όπου κάθε έννοια δικαίου αναστέλλεται.¹⁶

Οι προσωπικές καταθέσεις

Παρά όμως τους επίμονους μηχανισμούς αποσύνδεσης των εκτάκτων αρχαιολόγων από μια κριτική θεώρηση της αρχαιολογικής διαδικασίας, οι κατατεθειμένες προτάσεις μελών της κοινότητας στο γραπτό ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο που διακινήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας, υποδεικνύουν μια σθεναρή αντίσταση στην επιστημονική αποξένωση. Το ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε από 182 έκτακτους αρχαιολόγους την περίοδο Φεβρουαρίου-Ιουνίου του 2018 κατέληγε με μία ανοιχτή ερώτηση: «Ποια θα ήταν για σένα η ιδεατή μορφή της αρχαιολογικής επιστήμης (μια δική σου εκδοχή “αρχαιολογικής ουτοπίας”);». Εκατόν σαράντα αρχαιολόγοι «τόλμησαν» να την απαντήσουν, γυναίκες, κυρίως, άνεργες κατά την περίοδο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου στην ηλικιακή ομάδα των 35-40 ετών, ένα ποσοστό αναπάντεχο υπό μία έννοια (76,37%), δεδομένης τόσο της προηγηθείσας υποβολής των συμμετεχόντων σε πενήντα έξι κλειστές ερωτήσεις, αλλά κυρίως της ιδιαίτερης φύσης της ερώτησης.

Αδιάκριτες Ερωτήσεις

Χωρίς να έχω εδώ τον χώρο να παρουσιάσω αναλυτικά τα αποτελέσματα αυτών των γραπτών καταθέσεων και λαμβάνοντας υπόψη τους ερευνητικούς περιορισμούς ενός ερωτηματολογίου, πρέπει να τονιστεί ότι οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η εργασιακή εξασφάλιση προέβαλε ως το αποκλειστικό ή βασικότερο ζητούμενο αποτέλεσαν μειοψηφία (29), ανατρέποντας ενδεχομένως ένα αναμενόμενο αποτέλεσμα. Η απόπειρα σκιαγράφησης ενός ριζικά έτερου αρχαιολογικού σύμπαντος που δεν ριζώνει σε οικίες πρακτικές μπορεί να επιχειρήθηκε σε ελάχιστες περιπτώσεις,¹⁷ η ανάγκη σύνδεσης παρ' όλα αυτά με την κοινωνία

¹⁶ Agamben 2007.

¹⁷ Ενδεικτικά: «Αυτονομία αρχαιολογικής έρευνας. Αποδέσμευση από κρατική κηδεμονία και από ιδιωτικά συμφέροντα. Ο πρώτος λόγος στη βάση του επιστημονικού προσωπικού. Αρχαιολογία από τα

επανήλθε πολύ συχνά σαν το κεντρικό ή και το μοναδικό ζητούμενο, διατυπωμένο άλλοτε πιο ξεκάθαρα και σε άλλες περιπτώσεις με έναν πιο έμμεσο τρόπο.¹⁸

Ο κατά ομολογία πολλών εκ των συμμετεχόντων ελλιπής κοινωνικός ρόλος της σύγχρονης αρχαιολογικής λειτουργίας αναδείχθηκε δηλαδή σαν το παραμορφωτικό φίλτρο που καθιστά επισφαλή τη συνθήκη που βιώνουμε, καθώς νομιμοποιεί τη ρευστότητά της. Το κλειστό και συχνά αδιάφορο πρόσωπο της αρχαιολογικής επιστήμης, όπως περιγράφεται, ταυτίζεται με την κακοποιητική εργασιακή καθημερινότητά μας. Η υποβαθμισμένη κοινωνική αξία της αρχαιολογίας αντικατοπτρίζεται στις γραφειοκρατικές αποσυνδεδεμένες διαδικασίες αυτής της καθημερινότητας και σε πολύ συγκεκριμένες παθογένειες του συστήματος: στην ιδιοκτησιακή λογική, την εσωτερική κατανάλωση της παραγόμενης πληροφορίας, στη δυσκολία πρόσβασης στο υλικό, στην έλλειψη αξιοκρατίας, στον πολυεπίπεδο ανταγωνισμό και τον διάχυτο ελιτισμό, σε μία έντονη εσωστρέφεια πάνω από όλα που αποδίδεται από την πλειονότητα των απαντήσεων στη σύγχρονη αρχαιολογική λειτουργία. Στον αντίποδα, επομένως, της πραγματικότητας που βιώνουμε προκύπτει ότι μια εξωστρεφής, κοινωνικά προσανατολισμένη επιστήμη δεν μπορεί παρά να αντιμετωπίσει και τις δομές ανισότητας που υφίστανται οι φορείς της, σαν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ενός διαρκούς αναστοχασμού ο οποίος εξ ορισμού αντιτίθεται στη συγκάλυψη και έχει τη δυνατότητα από-φυσικοποίησης των κοινών πρακτικών της.

Απόδραση

Ο συσχετισμός της επισφάλειάς μας με το βαθμό κοινωνικής απήχησης της επιστήμης, που προέκυψε σαν το βασικό εύρημα αυτών των απαντήσεων, αποτελεί μια ένδειξη ενός κατεκτημένου βαθμού αυτογνωσίας, παρά τις αντίξοες συνθήκες που αναφέρθηκαν. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι ένα «μη-αναπαραστήσιμο πλεόνασμα» της υποκειμενικότητας και κοινωνικότητάς μας, όπως έχει ονομαστεί,¹⁹ που θα μπορούσε να μεταφραστεί σε δράση, μένει αναξιοποίητο από τις επίσημες συλλογικές διατυπώσεις για ίσα δικαιώματα και πρόσβαση. Η αναντιστοιχία ανάμεσα στις χειραφετικές πρακτικές του συλλόγου και τις προσωπικές αναζητήσεις, ενός δείγματος τουλάχιστον, των εκτάκτων αρχαιολόγων υπονοείται ίσως και από το γεγονός ότι από τα 151 εγγεγραμμένα μέλη του συλλόγου που πήραν μέρος στο ερωτηματολόγιο, τα 61 απάντησαν ότι δεν δραστηριοποιούνται μέσω αυτού,²⁰ παρότι βέβαια η μη συμμετοχή ή και οι αντίθετες στις

κάτω. Διοικητικά κατά τόπους η συνέλευση θα είναι το όργανο αποφάσεων. Αυτοοργάνωση, κατάργηση ιεραρχίας. Για ουτοπία μιλάμε ε;»

¹⁸ Ενδεικτικές φράσεις: «...επιστήμη ανοιχτή, ανοιχτή στην κοινωνία...», «...σε επαφή με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα...», «...δημόσια κοινωνική αρχαιολογία...», «...να συνδιαλέγεται καθημερινά με το κοινό...», «...να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο...».

¹⁹ Papadopoulos κ.ά. 2008, Stephenson και Papadopoulos 2006.

²⁰ 14 από τα οποία επέλεξαν ως αιτιολόγηση: «Δεν πιστεύω ότι ο σύλλογος μπορεί να πετύχει κάτι».

αποφάσεις του συλλόγου προσωπικές επιλογές των μελών αποτελούν ένα άλλο ευρύ και ενδιαφέρον θέμα συζήτησης.²¹

Παρότι ο κύκλος των συλλογικών εγχειρημάτων για την ανατροπή της επισφαλούς ζωής που εμφανίστηκαν παγκοσμίως από το 2000 κ.ε., σήμερα έχει προσωρινά κλείσει, η παρακαταθήκη του αγώνα ενάντια στην εκπροσώπηση σαν πρακτική οργάνωσης έχει να μας διδάξει πολλά, στρέφοντάς μας ενδεχομένως σε μια άλλη λογική διεκδίκησης. Οφείλει να μας κάνει να σκεφτούμε ότι τόσο τα ισχύοντα βασικά προτάγματα όσο κι οι καθιερωμένοι τρόποι αντίδρασης και διεκδίκησης των εκτάκτων αρχαιολόγων μέχρι σήμερα είναι απολύτως ενσωματωμένοι στη λογική του κυρίαρχου παιχνιδιού σαν φυσικοί, και ως εκ τούτου παρεμποδίζουν οποιαδήποτε προσπάθεια να προεικονίσουμε εναλλακτικές αρχαιολογικές μορφές. Μονολότι δηλαδή το έγκυρο και δίκαιο αίτημα της εκπροσώπησης εύκολα συγχέεται με την πολιτική δράση, στην πραγματικότητα μάλλον διευκολύνει τη θέσπιση των κανονικοποιητικών λειτουργιών ένταξης και αποκλεισμού – με άλλα λόγια τις βασικές πρακτικές επιτήρησης.²² Άλλωστε, όπως έχει ειπωθεί, η έννοια της δικαιοσύνης εμφανίζεται στην αρχή και στο τέλος μιας διεκδίκησης. Η μέση ανήκει στο γεγονός.²³

Η περίπτωση μας δεν αποτελεί στην πραγματικότητα ένα ζήτημα αποκλεισμού. Το σύστημα της αρχαιολογικής επιστήμης μας περιλαμβάνει ως άλλο ένα ενσωματωμένο στοιχείο της: σαν τους εξαρτημένους χειρώνακτες και βιοποριστές αρχαιολόγους, αυτούς που παλεύουν να αποδείξουν ότι αξίζουν την ενσωμάτωση αποδεχόμενοι οποιαδήποτε μορφή εργασιακής και επιστημονικής επισφάλειας. Και όσο αντιμετωπίζουμε τους εαυτούς μας σαν υποκείμενα που συμπεριλαμβάνονται εκπροσωπώντας τους στερημένους, δεν θα αποτελέσουμε ποτέ μια υπολογίσιμη απειλή απέναντι στο προβληματικό ισχύον σύστημα.²⁴ Θα παραμένουμε διαρκώς ένα σύνολο φοβισμένων υποκειμένων. Ένα κίνημα σκλάβων γεμάτο δυσαρέσκεια, κατά το Rancière.²⁵ Μια αναγνωρίσιμη αφοπλισμένη ομάδα που καταλαμβάνει τη θέση που της έχει αποδοθεί και αντιδρά κατά το αναμενόμενο.

Σύμφωνα με την ίδια κοινωνιολογική προσέγγιση,²⁶ μια συλλογικότητα που αναδεικνύει τη μοναδικότητα και μη-αναγνωσιμότητα των περιπτώσεών μας θα μπορούσε να αποδειχθεί πιο απελευθερωτική: καθιστώντας σαφές ότι δεν

---

²¹ Ιδιαίτερα μάλιστα κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο, λόγω μιας απίθανης συγκυρίας της ταυτόχρονης υπογραφής νέας ΣΣΕ των εκτάκτων αρχαιολόγων (προϋπόθεση χρήσης της οποίας αποτελεί η ιδιότητα μέλους του ΣΕΚΑ) και της υλοποίησης της απόφασης του συλλόγου διαγραφής μελών που δέχτηκαν να πάρουν μέρος στην απόσπαση των αρχαιοτήτων του υπό κατασκευή σταθμού του Μετρό Θεσσαλονίκης στη Βενιζέλου.

²² Stephenson και Papadopoulos 2006β, 434.

²³ Munro 2004, 51.

²⁴ Tsianos και Papadopoulos 2006, 5.

²⁵ Rancière 1989.

²⁶ Stephenson και Papadopoulos 2006α.

επιθυμούμε να συμμετάσχουμε ούτε στην καθιερωμένη πολιτική της ένταξης, αλλά ούτε και στην ισχύουσα προβληματική αρχαιολογική πραγματικότητα, ίσως καταφέρουμε να αναδυθούμε σαν επιβλητικές πολιτικές οντότητες. Η υπονόμηση κάθε βεβαιότητας και η διαρκής αποσταθεροποιητική πρακτική²⁷ ως τρόποι αντιπαράθεσης στο ισχύον επιστημονικό πλαίσιο, θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποδειχτούν πιο δυνατές από οποιαδήποτε προσπάθεια ένταξης σε αυτό ή και υπέρβασής του. Το υλικό των απελευθερωτικών αυτών διαδικασιών που προτείνεται είναι ακριβώς αυτό το «μη-αναπαραστήσιμο πλεόνασμα» της καθημερινής ενσώματης εμπειρίας μας στον επισφαλή κόσμο της αρχαιολογικής πράξης που δεν μετουσιώνεται σε προϊόν και ως εκ τούτου θα μπορούσε ενδεχομένως να αξιοποιηθεί προκειμένου να χαράξει *διαδρόμους διαφυγής*.²⁸

Ο μεγάλος αριθμός της ομάδας των εκτάκτων αρχαιολόγων και η ποικιλία των μελών της, οι συχνές και πολλές αλλαγές εργασιακού περιβάλλοντος και συνεργατών, καθώς και οι απρόβλεπτες και αδιόρατες πολλές φορές κινήσεις μας, ευνοούν μάλλον μια τέτοια προσέγγιση, με δεδομένη την αναγκαιότητα της συμμετοχής μας στην αρχαιολογική διαδικασία. Οι πολυάριθμες, για παράδειγμα, περιπτώσεις αυθόρμητης²⁹ μεταπήδησης αρχαιολόγων σε νέα σύμβαση πριν τη λήξη της προηγούμενης, προκειμένου να εξασφαλιστεί συνεχής εργασία, αποτελούν ένα εξάισιο παράδειγμα αδιόρατης πολιτικής επιλογής που αναδύεται ακριβώς λόγω της πίεσης που δέχονται τα επισφαλή υποκείμενα. Αυτή η απρόσμενη ευθεία βολή στην καρδιά του ισχύοντος αρχαιολογικού ιδεολογήματος, της πρόκρισης δηλαδή εργασιακής εξασφάλισης έναντι της εύρυθμης λειτουργίας του «αρχαιολογικού έργου», από ορισμένους απροσδιόριστους υπο-τακτικούς της αρχαιολογικής διαδικασίας -όσο προβληματική και αν είναι σύμφωνα με την «κοινή λογική»- κατάφερε να τραβήξει την προσοχή ενός θεωρητικά ακλόνητου μηχανισμού, χαμηλά, στις παρυφές του. Και τον υποχρέωσε να κινητοποιηθεί, έστω και «νωχελικά», προς μία ανεπιτυχή απόπειρα απαγόρευσης αυτής της δυνατότητας των συμβασιούχων.³⁰ Το παράδειγμα επιβεβαιώνει τόσο την επιδραστικότητα αυτού του είδους των κινήσεων, ενώ ταυτόχρονα διαψεύδει πανηγυρικά το ανυπέβλητο της νομοθεσίας, όταν υπάρχει η βούληση αυτών που την επηρεάζουν, δικαιώνοντας την αρχική επισήμανση της πολιτικής επιλογής.

---

²⁷ Rancière 2004.

²⁸ Papadopoulos κ.ά. 2008.

²⁹ Χωρίς δηλαδή η πρακτική αυτή να είναι προϊόν οποιασδήποτε συλλογικής απόφασης.

³⁰ Πρόκειται για το άρθρο 53 του Νόμου 4761/2020 - ΦΕΚ 248/Α/13-12-2020 το οποίο απαγόρευσε σε έναν επί συμβάσει εργαζόμενο του ΥΠΟΑ το δικαίωμα στην αναζήτηση εργασίας για όσο διάστημα ήδη καλύπτεται εργασιακά από άλλη σύμβαση. Όπως αναφέρεται σε Δελτίο Τύπου του ΣΕΚΑ που εκδόθηκε στις 2.4.21: «Μαζί με τους Συλλόγους ΠΣΕΠ ΥΠΠΟ και ΣΣΑΕΤΤΕ, συντάξαμε έγγραφο προς το ΥΠΠΟΑ και εκδώσαμε κοινή ανακοίνωση (03/12/20) ζητώντας την απόσυρση καταρχάς της συγκεκριμένης διάταξης. Το αίτημα αυτό υποστηρίχτηκε με υπομνήματα και παρεμβάσεις και από άλλα σωματεία. Πράγματι, το περιβόητο «άρθρο 53» δεν ήρθε ποτέ για ψήφιση στη Βουλή, και δεν προστέθηκε μια ακόμα πληγή στην -ούτως η άλλως- υφιστάμενη εργασιακή οδύσσεια και ομηρία των επί συμβάσει εργαζομένων στον πολιτισμό.».

Θα έλεγα ότι και η σημερινή συζήτηση αποτελεί με έναν τρόπο μία τέτοια, μη-αναγνωρίσιμη πρωτοβουλία της ομάδας με χειραφετικές προεκτάσεις, λόγω της αποδρομής της από τις οικείες συλλογικές επιλογές και την τοποθέτηση εκτάκτων αρχαιολόγων εκτός της προκαθορισμένης θέσης τους, δηλαδή εκτός του σκάμματος. Μια ισχνή, ίσως, διαδρομή διαφυγής που ελπίζω ότι θα περπατήσουμε πιο συχνά από δω και πέρα, ιδανικά δε με όρους εναλλακτικούς, δικούς μας, ενταγμένους σε μια αρχαιολογική πραγματικότητα όπως την έχουμε (ή και δεν την έχουμε ακόμα) ονειρευτεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agamben, G. 2007. *Κατάσταση Εξάιρεσης*. Αθήνα: Πατάκη.
- Berardi, F. “Bifo” 2009. *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles California: Semiotext(e).
- Feher, M. 2009. “Self-appreciation; or, the aspirations of human capital”. *Public Culture* 21(1): 21–41.
- Fleck, L. 1979. *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jaggar, A.M. 1989. “Love and knowledge: emotion in feminist epistemology”. *Inquiry* 32(2): 151–76.
- Κόκκου, Α. 1977. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Αθήνα: Ερμής.
- Levitas, R. 1991. *The Concept of Utopia*. New York: Syracuse University Press.
- Munro, R. 2004. “Just waiting: endless deferral and the social injustice of ‘suspending’ participants between bidding and evaluation”. Στο *Imaginary Boundaries of Justice: Social and Legal Justice across Disciplines*, επιμ. R. Lippens, 51–68. London: Hart Publishing.
- Papadopoulos, D., N. Stevenson, και V. Tsianos 2008. *Escape Routes. Control and Subversion in the Twenty-First Century*. London: Pluto Press.
- Rancière, J. 1989. *The Nights of Labor The Workers' Dream in Nineteenth-Century France*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rancière, J. 2004. *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*. London & New York: Continuum IPG.
- Σαρτρ, Ζ.-Π. 1980. *Το Φανταστικό*. Αθήνα: Αρσενίδης.
- Σπινόζα, Μπ. ντε. 2009. *Ηθική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Stephenson, N. και D. Papadopoulos. 2006α. *Analysing Everyday Experience: Social Research and Political Change*. New York: Palgrave Macmillan.
- . 2006β. “Outside politics/continuous experience”. *Ephemera: Theory and Politics in Organization* 6(4): 433–53.
- Tsianos, V. και D. Papadopoulos. 2006. “Who’s afraid of immaterial workers? Embodied capitalism, precarity, imperceptibility”. Προσβάσιμο στο: <http://www.preclab.net/text/06-TsianosPapado-Precarity.pdf>.
- Τσιάνος Β. και Δ. Παπαδόπουλος 2012. “Υλοποιώντας εμπειρία και πολιτική στον καιρό της κρίσης”. *Περιοδικό Για Τις Παραστατικές Τέχνες* 1. Προσβάσιμο στο: <https://liveartsinstitute.files.wordpress.com/2012/06/english.pdf>.

Σκιαγραφώντας την ανεργία στον κλάδο των αρχαιολόγων Μία πρώτη προσέγγιση

Δημήτρης Κλουκίνας

Τα χρόνια που ακολούθησαν την παγκόσμια τραπεζική κατάρρευση του 2008 χαρακτηρίστηκαν στην ελληνική περίπτωση από οξεία οικονομική ύφεση, στάσιμο πληθωρισμό και εσωτερική υποτίμηση. Η ακραία περιοριστική δημοσιονομική πολιτική που εφαρμόστηκε ως συνέπεια της κρίσης δημόσιου χρέους και σε αντάλλαγμα της εξωτερικής χρηματοδότησης, συνοδεύτηκε από την αναθεώρηση του νομοθετικού πλαισίου για τις εργασιακές σχέσεις, την κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων, τις αλλαγές στο ασφαλιστικό και την περιστολή του κράτους πρόνοιας.¹ Η ανεργία εκτινάχθηκε στο 27.4% το 2013, με το ποσοστό των ανέργων κάτω των 25 ετών να υπολογίζεται στο 57% και εκείνο των ανέργων γυναικών να ανέρχεται στο 30% επί του συνόλου.²

Ο ήδη πάσχων χώρος της ελληνικής αρχαιολογίας δεν έμεινε ανεπηρέαστος από τις πολιτικές λιτότητας και τις ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις.³ Η πρόσφατη υγειονομική κρίση ήρθε να επιβαρύνει ακόμη περισσότερο την ήδη διαμορφωθείσα κατάσταση. Το παρόν κείμενο επιχειρεί να σκιαγραφήσει το φαινόμενο της ανεργίας στον κλάδο των αρχαιολόγων κατά την τελευταία, κυρίως, δεκαετία. Πρόκειται για μία πρώτη προσέγγιση ενός πολυσύνθετου και ιδιαίτερα δυσπρόσιτου θέματος, λόγω και της έλλειψης ασφαλών ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων. Αρχικά, θα γίνει αναφορά στις βασικές μορφές και ταξινομήσεις της ανεργίας του κλάδου, σε συνάρτηση και με τις κυρίαρχες μορφές απασχόλησης. Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί μία απόπειρα εκτίμησης των ποσοτικών χαρακτηριστικών της και θα αξιολογηθεί το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης ή άμβλυνσης των συνεπειών της.

Ορισμοί και ταξινομήσεις

Σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (International Labour Organisation /ILO),⁴ άνεργοι/ες θεωρούνται όσοι/ες είναι σε εργάσιμη ηλικία (άνω των 15 ετών) και α) δεν απασχολούνται σε κανενός είδους μισθωτή εργασία ή αυταπασχόληση στη διάρκεια μίας εβδομάδας αναφοράς, β) είναι διαθέσιμοι/ες να καταλάβουν μία θέση απασχόλησης, και γ) αναζητούν με ενεργό τρόπο εργασία. Επιπλέον, σε

¹ Καραμεσίνη 2014· Λούκας 2014.

² Λούκας 2014, 123.

³ Plantzos 2018.

⁴ Cahuc και Zylberberg 2017, σημείωση 16· Elger 2006, 643· Καρακιουλάφη και Σπυριδάκης 2017, 10.

επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο/η άνεργος/η δεν πρέπει να έχει εργαστεί ούτε μία ώρα με σκοπό την αμοιβή ή το κέρδος κατά την εβδομάδα αναφοράς. Θα πρέπει, επίσης, να έχει αναζητήσει εργασία με συγκεκριμένες ενέργειες κατά τις τελευταίες τέσσερις εβδομάδες από την εβδομάδα αναφοράς και να είναι διαθέσιμος/η να εργαστεί άμεσα ή μέσα σε διάστημα δύο εβδομάδων. Γίνεται φανερό από τα παραπάνω, ότι ο επίσημος ορισμός της ανεργίας είναι ιδιαίτερα περιοριστικός, ενώ τα όρια της εργασίας είναι πολύ διευρυμένα.⁵

Η οριοθέτηση των διαφορετικών μορφών ανεργίας και τα κριτήρια ταξινόμησής τους δεν είναι πάντοτε σαφή. Αναφορικά με την ανεργία στον κλάδο των αρχαιολόγων, αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί στη βάση της ως διαρθρωτική. Αυτό σημαίνει ότι δεν συνδέεται άμεσα με διαρθρωτικές μεταβολές του οικονομικού συστήματος, και δεν οφείλεται σε αναντιστοιχία μεταξύ των εργασιακών δεξιοτήτων και προσόντων των ανέργων, και των απαιτήσεων ή αναγκών των εργοδοτών (είτε πρόκειται για τον ιδιωτικό τομέα, είτε για δημόσιους φορείς). Θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηριχθεί ότι τα τυπικά και ουσιαστικά προσόντα των συμβασιούχων αρχαιολόγων σήμερα (εργασιακή εμπειρία, μεταπτυχιακοί τίτλοι σπουδών, δεξιότητες νέων τεχνολογιών κ.ά.) παραμένουν εν πολλοίς αναξιοποίητα.

Επομένως, η ανεργία στον κλάδο των αρχαιολόγων θα πρέπει να προσεγγιστεί, κατά κύριο λόγο, ως ανεργία ελλιπούς ζήτησης ή κυκλική ανεργία. Πρόκειται για μορφή ακούσιας ανεργίας, η οποία, σύμφωνα με την κεϋνσιανή θεώρηση, οφείλεται πρωτίστως στη μειωμένη συνολική ζήτηση για εργασία και τείνει να αναπαράγει τις συνθήκες που τη δημιουργούν.⁶ Η μειωμένη ζήτηση συνδέεται ασφαλώς με τη γενικότερη οικονομική ύφεση και, ιδιαίτερα, με την κατάρρευση του κατασκευαστικού τομέα κατά τα έτη της κρίσης. Ας σημειωθεί εδώ, ότι η ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση και την αντιμετώπιση της ανεργίας έχει, σε μεγάλο βαθμό, αγνοήσει τις ακούσιες μορφές ανεργίας και έχει εστιάσει στη διαρθρωτική ανεργία που μεταφέρει εν πολλοίς την «ευθύνη» αντιμετώπισής της στους/στις ίδιους/ες τους/τις άνεργους/ες.⁷

Άλλες μορφές ανεργίας που απαντούν στον κλάδο είναι η λεγόμενη εποχική ανεργία, σε περιπτώσεις στις οποίες παρατηρείται εποχικότητα των αρχαιολογικών εργασιών πεδίου.⁸ Υπάρχει, ενδεχομένως, και ένα ποσοστό ακούσιας ανεργίας, όταν ο/η άνεργος/η αρχαιολόγος επιλέγει για διαφορετικούς λόγους να μην εργαστεί για κάποιο χρονικό διάστημα.

---

⁵ Καρακιουλάφη και Σπυριδάκης 2017, 10.

⁶ Δεδουσόπουλος 2004, 70, 75.

⁷ Καραμεσίνη 2014.

⁸ Βλ. για παράδειγμα τα μεγάλα έργα στις Περιφέρειες Κοζάνης και Φλώρινας στο πλαίσιο της λειτουργίας των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ που διεξάγονται, κυρίως, κατά τους θερινούς μήνες.

Μία διαφορετική ταξινόμηση του φαινομένου εστιάζει στη χρονική του διάρκεια. Σε αυτήν περιλαμβάνεται αρχικά η επονομαζόμενη ανεργία τριβής (frictional unemployment) που είναι σχετικά βραχεία και αφορά στο χρονικό διάστημα μετάβασης από τη μία θέση απασχόλησης στην επόμενη.⁹ Έχουν, επίσης, υιοθετηθεί οι όροι της μέσης διάρκειας ανεργίας (6-12 μήνες), της μακροχρόνιας ανεργίας (>12 μηνών) και της πολύ μεγάλης μακροχρόνιας ανεργίας (>24 μηνών). Επισημαίνεται ότι οι ορισμοί αυτοί είναι συμβατικοί και εν πολλοίς αυθαίρετοι, και για το λόγο αυτό έχουν μεταβληθεί στο πέρασμα των δεκαετιών σε συνάρτηση με τις ιστορικές και οικονομικές συνθήκες.¹⁰

Πέρα, όμως, από την καταγεγραμμένη ή αναμενόμενη χρονική διάρκεια της ανεργίας, ιδιαίτερης σημασίας είναι η συχνότητα εμφάνισής της, καθώς και ο συνολικός χρόνος που «διατίθεται» στην ανεργία κατά τη διάρκεια του εργασιμίου βίου ενός/μιας ανέργου/άνεργης. Τα κρίσιμα αυτά στοιχεία που αφορούν σε μεγάλο βαθμό τον κλάδο των αρχαιολόγων, αν και συναρτώνται άμεσα με τις κυρίαρχες μορφές απασχόλησης, σπάνια αποτυπώνονται σε αριθμούς.

Η επισφαλής εργασία, η προσωρινή δηλαδή απασχόληση και η υποαπασχόληση, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στον κλάδο της αρχαιολογίας. Αποτελεί, παράλληλα, μία μορφή συγκαλυμμένης ανεργίας που διευρύνει τις κοινωνικές ανισότητες.¹¹ Συχνή είναι η εργασία ή/και μετακίνηση μακριά από τον τόπο μόνιμης διαμονής, γεγονός που μετατρέπει ένα μεγάλο όγκο αρχαιολόγων σε περιπλανώμενους, επισφαλώς εργαζόμενους. Το επίσης διαδεδομένο μοντέλο διπλής ή πολλαπλής απασχόλησης αναφέρεται σε περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο/η αρχαιολόγος απασχολείται σε άλλο εργασιακό αντικείμενο, μεταξύ συμβάσεων εργασίας ή παράλληλα με αυτές. Συνηθέστερα πρόκειται για εργασίες χαμηλότερης εξειδίκευσης, ευκαιριακές ή μη, όπως θέσεις γραμματειακής υποστήριξης, φροντιστηριακά ή κατ' οίκον μαθήματα κ.ά. Τέλος, εντοπίζεται το φαινόμενο της απόσυρσης από τον κλάδο και της εξολοκλήρου απασχόλησης σε άλλο αντικείμενο.

Σύνοψη των συνεπειών της ανεργίας και της υποαπασχόλησης

Ως προς τις συνέπειες της ανεργίας, υπάρχει μία εκτενής βιβλιογραφία που αναφέρεται στις πολύπλευρες οικονομικές, ψυχολογικές και κοινωνικές της προεκτάσεις. Αξίζει να επισημανθεί εδώ, ότι οι άνεργοι/ες αποτελούν ένα εξαιρετικά ανομοιογενές σύνολο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι οι αιτίες και ο τρόπος με τον οποίο βιώνεται το φαινόμενο της ανεργίας μπορεί να διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με την οικονομική κατάσταση, το κοινωνικό υπόβαθρο, την

---

⁹ Δεδουσόπουλος 2004, 60.

¹⁰ Δεδουσόπουλος 2004, 79.

¹¹ Γουρζής και Γκιάλης 2017.

πρότερη επαγγελματική εμπειρία κ.ά. Μία δεύτερη επισήμανση έχει να κάνει με το γεγονός, ότι οι συνέπειες της ανεργίας των αρχαιολόγων ταυτίζονται εν πολλοίς με αυτές της επισφαλούς απασχόλησης. Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως και σε άλλους κλάδους, παρατηρείται ένας φαύλος κύκλος μετάβασης από την ανεργία στην υποαπασχόληση ή την προσωρινή απασχόληση. Ως εκ τούτου, οι άνεργοι/ες και οι επισφαλώς εργαζόμενοι/ες θα πρέπει να ενταχθούν σε αυτό το διαρκώς διευρούμενο σώμα που έχει χαρακτηριστεί ως «πρεκαριάτο». Πρόκειται για ένα ενιαίο, αν και εξαιρετικά ετερογενές, κοινωνικό σώμα, το οποίο φέρει νομαδικά χαρακτηριστικά με μεγάλα ή/και συχνά εργασιακά διαλείμματα.¹²

Πέρα από τις οικονομικές δυσκολίες και την αυτονόητη απώλεια πόρων και αγαθών, οι έρευνες στο πεδίο της ψυχολογίας έχουν υποδείξει τις πολλαπλές επιπτώσεις της ανεργίας και της επισφαλούς εργασίας στην ψυχική υγεία. Η εμπειρία της ανεργίας έχει συσχετισθεί με την αύξηση του άγχους και την εμφάνιση καταθλιπτικής διαταραχής. Έχει, επιπλέον, συνδεθεί με τη συναισθηματική αστάθεια, τη νευρωτική συμπεριφορά, τα προβλήματα ύπνου και την υιοθέτηση συμπεριφορών υγείας υψηλού κινδύνου.¹³ Οι κοινωνικές συνέπειες είναι εξίσου σημαντικές. Είναι χαρακτηριστικό ότι, τόσο στην ορολογία όσο και στις «εργασιοκεντρικές» κοινωνικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ανεργία και ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας συνδέεται άρρηκτα με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την απομόνωση. Η απώλεια του κοινωνικοποιητικού ρόλου της εργασίας συνοδεύεται συχνά από απώλεια της κοινωνικής θέσης και της οικογενειακής ισορροπίας.

Ιδιαίτερης σημασίας ως προς τις συνέπειες της ανεργίας είναι το φαινόμενο της στέρησης της δομής του χρόνου.¹⁴ Οι άνεργοι/ες στερούνται ένα από τα βασικά στοιχεία που προσφέρει ο εργασιακός χρόνος, δηλαδή την διχοτόμηση του καθημερινού χώρου και χρόνου. Επισημαίνεται ότι ο εργασιακός χρόνος είναι ο κυρίαρχος κοινωνικός χρόνος στις βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές κοινωνίες που (επι)καθορίζει όλα τα άλλα είδη χρόνου (π.χ. τον ελεύθερο χρόνο). Η μακροχρόνια απώλεια ενός σταθερού προτύπου εργασίας μπορεί να απορρυθμίσει τα χρονικά πλαίσια της καθημερινότητας και να επιφέρει ψυχική αδράνεια. Μπορεί, επίσης, να οδηγήσει στο αίσθημα αδυναμίας προβολής του εαυτού στο μέλλον που αποτελεί, υπό μία έννοια, προϋπόθεση για κάθε ορθολογική συμπεριφορά.¹⁵ Η μειωμένη δυνατότητα προβλεψιμότητας και σχεδιασμού οδηγεί, με τη σειρά της, σε ισχυρά αισθήματα επισφάλειας.¹⁶

---

¹² Standing 2011· Κουκιαδάκη και Κόκκινου 2017, 328.

¹³ Jahoda κ.ά 2020· Scutella και Wooden 2008· Turner 1995· Warr 1987· Αβραμίδου 2015, 33-4· Αναγνωστάκος κ.ά. 2015, 68.

¹⁴ Αβραμίδου 2015, 42-4.

¹⁵ Bourdieu 2017, 152.

¹⁶ Αβραμίδου 2015, 21.

Παράλληλα με τα σημαντικά βιοποριστικά και ψυχολογικά προβλήματα που προκύπτουν, οι άνεργοι/ες αρχαιολόγοι καλούνται να αντιμετωπίσουν ζητήματα που αφορούν άμεσα την επιστημονική τους υπόσταση και σταδιοδρομία. Στις πρακτικές δυσκολίες που ανακύπτουν περιλαμβάνεται η αδυναμία συμμετοχής και παρακολούθησης επιστημονικών συνεδρίων, καθώς και η ελλιπής πρόσβαση σε δημοσιεύσεις για την περαιτέρω εξέλιξη και την επικαιροποίηση της επιστημονικής γνώσης. Η διεξαγωγή ψηφιακών ή υβριδικών συνεδρίων, παρά τα όσα μειονεκτήματα καταλογίζονται, συντελεί στον μερικό εκδημοκρατισμό και στην ευκολότερη πρόσβαση στην πληροφορία. Αναφορικά με την πρόσβαση σε βιβλιογραφικές πηγές, η δυνατότητα διαμοιρασμού ηλεκτρονικών άρθρων μέσω πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. academia.edu) αμβλύνει ελάχιστα το πρόβλημα, καθώς αφορά μικρό μόνο ποσοστό δημοσιεύσεων και υπόκειται συχνά σε χρονικές δεσμεύσεις. Επιπλέον, σύγχρονες τάσεις, όπως οι δημοσιεύσεις και οι βάσεις δεδομένων ελεύθερης πρόσβασης¹⁷ δεν είναι ακόμη ιδιαίτερα διαδεδομένες σε όλα τα επιστημονικά πεδία. Ο αρχαιολόγος οδηγείται, επομένως, σε μία κατάσταση, στην οποία αναγκάζεται να δανειστεί ή να «κλέψει» ηλεκτρονικά. Η ύπαρξη ξένων αρχαιολογικών βιβλιοθηκών στην Αθήνα ή σε πόλεις που φιλοξενούν Πανεπιστημιακές Σχολές σε καμία περίπτωση δεν επιλύει το πρόβλημα αλλά το περιορίζει ελάχιστα γεωγραφικά. Και πάλι, η ένταξη σε κάποιο πανεπιστημιακό ή ερευνητικό ίδρυμα είναι συχνά απαραίτητη για την πρόσβαση σε πηγές.

Όσον αφορά την προσβασιμότητα στην αρχαιολογική πληροφορία, η άμεση αντίδραση του Συλλόγου Έκτακτων Αρχαιολόγων και άλλων σωματείων εργαζομένων στο πρόσφατο παρελθόν απέτρεψε την εφαρμογή νομοσχεδίου, με το οποίο επιχειρήθηκε ο αποκλεισμός των άνεργων αρχαιολόγων από την ελεύθερη πρόσβαση σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία.¹⁸ Η σύνδεση της επιστημονικής υπόστασης των συναδέλφων/συναδελφισσών με την εργασιακή τους απασχόληση και την ένταξή τους σε ιδρύματα ή δημόσιες υπηρεσίες, αντανακλά μία εργασιοκεντρική αντίληψη που αντιτίθεται στις όποιες προσπάθειες εκδημοκρατισμού του επιστημονικού κλάδου και άμβλυνσης των ανισοτήτων.

Η ανεργία και η υποαπασχόληση μέσα από αριθμούς

Περνώντας σε ένα από τα βασικά ερωτήματα της μελέτης, είναι ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να υπολογισθεί ο ακριβής αριθμός των άνεργων αρχαιολόγων. Αυτό οφείλεται εν μέρει στις αδυναμίες και στις μεροληπτικές εκτιμήσεις

---

¹⁷ Wilson και Edwards 2015.

¹⁸ βλ. σχετική ανακοίνωση του ΣΕΚΑ στο <http://www.seka.net.gr/s/o-sullogos-mas/anakoinoseis/314> (τελευταία πρόσβαση: 07/09/2022).

που συνοδεύουν την καταγραφή του φαινομένου της ανεργίας, ειδικότερα της ανεργίας ανά επαγγελματικό ή επιστημονικό κλάδο.

Μία γενική εικόνα θα μπορούσε να αντληθεί από τα στοιχεία του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ, νυν ΔΥΠΙΑ) για τον Αύγουστο του 2021 (Πίνακας 1).¹⁹ Σύμφωνα με αυτά, η μεγαλύτερη πίεση (με βάση και την αποτύπωση του ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας) σε σύνολο 864 καταχωρημένων ανέργων, φαίνεται να ασκείται στις ηλικίες μεταξύ 30 έως 45 ετών. Ο συντριπτικά μεγαλύτερος αριθμός ανέργων γυναικών θα πρέπει να συνδεθεί και με το δημογραφικό προφίλ του κλάδου.²⁰ Θα ήταν, ωστόσο, χρήσιμη μία προσέγγιση που θα εστίαζε περισσότερο στις έμφυλες διαστάσεις του φαινομένου και του βιώματος της ανεργίας. Σε κάθε περίπτωση, ο μικρότερος αριθμός ανέργων αρχαιολόγων ηλικίας κάτω των 30 ετών, θα πρέπει να συσχετισθεί, ως ένα βαθμό, με την καθυστερημένη είσοδο στην αγορά εργασίας που οδηγεί και σε φαινόμενα παρατεταμένης εφηβείας. Τέλος, το μικρό ποσοστό ανέργων ηλικίας άνω των 45 ετών θα πρέπει να εξετασθεί σε συνάρτηση με την απόσυρση από τον κλάδο, όταν πλέον οι οικονομικές απαιτήσεις διαβίωσης αυξάνονται και οι δυνατότητες μετακίνησης περιορίζονται.

Αρχαιολόγοι Ερευνητές/Ερευνήτριες. Καταγεγραμμένοι/ες άνεργοι/ες την 31-8-2021 (Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία ΟΑΕΔ)				
Φύλο	Ηλικία			Διάρκεια ανεργίας
	≤ 30 ετών	>30 και ≤45 ετών	>45 ετών	
Άνδρες	32	34	8	Μη Μακροχρόνιοι (<12μήνες)
	30	46	19	Μακροχρόνιοι (>12 μήνες)
Σύνολα	62	80	27	169
Γυναίκες	136	138	33	Μη Μακροχρόνιες (<12μήνες)
	126	206	56	Μακροχρόνιες (>12μήνες)
Σύνολα	262	344	89	695

Γενικό σύνολο : 864

Πίνακας 1. Εγγεγραμμένοι/ες άνεργοι/ες αρχαιολόγοι στον ΟΑΕΔ κατά τον Αύγουστο του 2021.

Τα παραπάνω προσφέρουν ένα πολύ γενικό πλαίσιο και σε καμία περίπτωση δεν παρέχουν αξιόπιστες πληροφορίες που μπορούν να αξιοποιηθούν για την χάραξη συγκεκριμένων πολιτικών. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι υπάρχει υποκαταγραφή του πραγματικού αριθμού των ανέργων αρχαιολόγων και του χρόνου αποχής τους από τον κλάδο. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στη μεθοδολογία καταγραφής του ΟΑΕΔ. Τα διαθέσιμα στοιχεία αφορούν, ουσιαστικά, μόνο όσους και όσες δηλώνουν στον Οργανισμό ως κύρια ειδικότητα αναζήτησης εργασίας

¹⁹ Ο συγγραφέας ευχαριστεί ιδιαίτερα την Στατιστική Υπηρεσία του ΟΑΕΔ για την παροχή πρόσβασης στα επίσημα στοιχεία του Αυγούστου 2021.

²⁰ βλ. και DISCO 2014, Πίνακας 3.

τον κωδικό «Αρχαιολόγοι Ερευνητές».²¹ Αν ένας/μία συνάδελφος /συναδέλφισσα δηλώσει κάποια άλλη κύρια ειδικότητα (π.χ. υπάλληλος γραφείου), επειδή θεωρεί ότι θα έχει περισσότερες πιθανότητες εύρεσης εργασίας μέσω του Οργανισμού, τότε δεν καταγράφεται ως αρχαιολόγος. Επιπλέον, μία καταχώρηση με βάση την πιο πρόσφατη ειδικότητα απασχόλησης ή μία λανθασμένη καταχώρηση λόγω άγνοιας, απροσεξίας ή αδιαφορίας του υπαλλήλου πρώτης γραμμής κατά την έκδοση του δελτίου ανεργίας έχει ως αποτέλεσμα την υποκαταγραφή. Όπως και να έχει, ο αριθμός των άνεργων αρχαιολόγων θα πρέπει να είναι σημαντικά υψηλότερος από αυτόν που αποτυπώνεται στον **Πίνακα 1**.

Εδώ, θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψιν και την περίπτωση των πτυχιούχων αρχαιολογίας που είτε έχουν εξαναγκαστεί σε απόσυρση από τον κλάδο, είτε δεν έχουν κατορθώσει να εισέλθουν σε αυτόν παρότι το επιθυμούν. Τίθεται, δηλαδή, παραφρασμένο το κλασικό ερώτημα: ένας/μία αρχαιολόγος που απασχολείται π.χ. ως υπάλληλος γραφείου θα πρέπει να θεωρηθεί ως αρχαιολόγος εκτός απασχόλησης ή ως εργαζόμενος/η υπάλληλος γραφείου. Σε αντίθεση με μία κεϋνσιανού τύπου αντίληψη των πραγμάτων, το κυρίαρχο οικονομικό δόγμα έχει δώσει τη δεύτερη απάντηση. Παρ' όλα αυτά, στην δική μας εξέταση του φαινομένου της ανεργίας και της επισφαλούς απασχόλησης οφείλουμε να συνυπολογίσουμε το μεγάλο αριθμό συναδέλφων/συναδελφισσών που βρίσκονται ακούσια εκτός κλάδου.

Ορισμένα γενικά στοιχεία για την απασχόληση κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, μπορούν να αντληθούν από την έκθεση που καταρτίστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος *Ανακαλύπτοντας τους Αρχαιολόγους της Ελλάδας 2012-14* από την Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.²² Αναφέρεται σχετικά, ότι ο εκτιμώμενος αριθμός αρχαιολόγων (1.528) που εργάζονταν στο Υπουργείο Πολιτισμού, σε ερευνητικά κέντρα, σε ξένες αρχαιολογικές σχολές και ιδιωτικούς φορείς κατά την περίοδο αναφοράς, παρουσίασε σημαντική μείωση σε σχέση με προηγούμενη έκθεση,²³ ακόμη και αν συνυπολογιστούν τα διαφορετικά κριτήρια των δύο ερευνών. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της Διεύθυνσης Διοίκησης του Υπουργείου Πολιτισμού, σε σύνολο 1.289 αρχαιολόγων που εργάζονται στα διάφορα τμήματα και υπηρεσίες του Υπουργείου, οι εργαζόμενοι με συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου ανέρχονταν σε 412. Στις περιφερειακές υπηρεσίες, το ποσοστό εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου χρόνου φθάνει το 28%.²⁴ Στην εν λόγω έκθεση, ωστόσο, δεν περιλαμβάνονται οι εργαζόμενοι/ες με συμβάσεις ορισμένου χρόνου που προσλαμβάνονται καθ' υπόδειξη των Εφορειών Αρχαιοτήτων σε κατασκευαστικές εταιρείες του ιδιω-

---

²¹ Γίνεται εδώ αναφορά στο παλαιότερο σύστημα κωδικοποίησης που προηγείται της πρόσφατης εφαρμογής του ενιαίου κωδικολογίου ESCO.

²² DISCO 2014.

²³ Πάντος κ.ά. 2008.

²⁴ DISCO 2014, 30-31, Εικόνα 8.

τικού τομέα. Αγνοείται, με αυτό τον τρόπο, ένας βασικό πυλώνας απασχόλησης στον κλάδο.

Εκτιμήσεις για το συνολικό αριθμό των απασχολούμενων και άνεργων συναδέλφων/συναδελφισσών μπορούν να γίνουν στη βάση τριών ερευνών που διεξήγαγε ο Σύλλογος Έκτακτων Αρχαιολόγων (Σ.ΕΚ.Α.) κατά τα έτη 2018 και 2019. Η πρώτη έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2018 και κύριος στόχος της υπήρξε η κατά το δυνατόν πληρέστερη αποτύπωση του όγκου των συμβασιούχων αρχαιολόγων που εργάζονται στις Εφορείες Αρχαιοτήτων, στα κεντρικά μουσεία και στις ειδικές περιφερειακές υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ. Στους συνολικά 378 αρχαιολόγους που καταγράφονται, δεν ήταν εύκολο να προσμετρηθούν οι εργαζόμενοι/ες σε πανεπιστημιακά ιδρύματα, ξένες αρχαιολογικές σχολές ή ιδρύματα, νομικά πρόσωπα, ιδιωτικά μουσεία κτλ. Επίσης, αρκετές υπηρεσίες έδειξαν αδυναμία στο να μετρήσουν με ακρίβεια τον αριθμό εργαζομένων που απασχολούνται μέσω συμβάσεων με το ΥΠΠΟΑ ή στον ιδιωτικό τομέα υπό την εποπτεία τους.²⁵ Όπως και να έχει, η καταγραφή αποτελεί μόνο ένα στιγμιότυπο, καθότι ο αριθμός των εργαζόμενων αρχαιολόγων διαρκώς μεταβάλλεται. Στη σχετική αναφορά, μάλιστα, εκτιμάται ότι ο αριθμός τους μπορεί να φθάνει τους 500. Ακόμη και αν υιοθετηθούν οι υψηλότερες αυτές εκτιμήσεις, είναι πολύ πιθανόν ο πραγματικός συνολικός αριθμός άνεργων αρχαιολόγων να είναι υπερδιπλάσιος. Η συμπληρωματική έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2018 κατέδειξε ότι ένα ποσοστό 43,7% των συμμετεχόντων παρέμεινε άνεργο. Θα πρέπει να συνυπολογιστεί, ότι το ποσοστό αυτό αφορά μόνο εκείνα τα εγγεγραμμένα μέλη του Συλλόγου που ενεργοποιήθηκαν και ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα για συμμετοχή στην έρευνα.

Ενδιαφέροντα είναι και τα στοιχεία της τρίτης έρευνας που πραγματοποιήθηκε κατά το 2019 και παραμένει αδημοσίευτη.²⁶ Σύμφωνα με αυτήν, ένα ποσοστό 52,3% των συμμετεχόντων μελών εργάστηκε στον ιδιωτικό τομέα μετά από υπόδειξη της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων. Από αυτό το ποσοστό, το 45% εργάστηκε για χρονικό διάστημα μόλις ενός έως έξι μηνών κατά τη διάρκεια του έτους. Στο 28% των συμμετεχόντων που εργάστηκε στις διάφορες υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, το αντίστοιχο ποσοστό φθάνει το 16%, υποδεικνύοντας ότι οι συμβάσεις αυτές προσφέρουν μεγαλύτερη διάρκεια απασχόλησης. Ένα ποσοστό περίπου 11% συναδέλφων/συναδελφισσών παρέμεινε άνεργο καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό αφορά όσους/όσες εργάστηκαν σε άλλο κλάδο.

---

²⁵ Τα αποτελέσματα της έρευνας και ο χάρτης κατανομής των έκτακτων αρχαιολόγων είναι διαθέσιμα στο seka.net.gr/s/images/Katanomi_Arxeologon_Maios_2018.pdf

²⁶ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του παραρτήματος Κρήτης του Συλλόγου και ειδικότερα του προέδρου του παραρτήματος και μέλους του ΔΣ του ΣΕΚΑ, Γιώργου Χαρίτου. Ο συγγραφέας ευχαριστεί θερμά τα μέλη και τον πρόεδρο του παραρτήματος για την σύμφωνη γνώμη τους να παρουσιαστούν εδώ κάποια από τα δεδομένα της έρευνας.

Παρά τα ενδεχόμενα σφάλματα και τα μεροληπτικά στοιχεία των παραπάνω ερευνών σε επίπεδο δειγματοληψίας και στατιστικής επεξεργασίας, αναδεικνύεται μία ιδιαίτερα ζοφερή κατάσταση για τον κλάδο σε σχέση με την ανεργία και την επισφαλή απασχόληση. Η κατάσταση αυτή έχει σχολιασθεί στην βιβλιογραφία²⁷ σε συνάρτηση με τις γενικότερες επιπτώσεις της κρίσης και των μέτρων λιτότητας στην Ελληνική Αρχαιολογία και στους συναφείς κλάδους.

Το θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης της ανεργίας και η περίπτωση των αρχαιολόγων

Σε γενικές γραμμές, κατά την τελευταία δεκαετία, παρατηρείται μία προσπάθεια εναρμόνισης των υπηρεσιών εύρεσης απασχόλησης και αντιμετώπισης της ανεργίας με τις ευρωπαϊκές πρακτικές. Επιχειρείται η αναμόρφωση των ενεργητικών, ανταποδοτικών πολιτικών απασχόλησης και η καταπολέμηση της εξάρτησης από επιδοματικές παροχές.²⁸ Ας σημειωθεί ότι αυτή η προσπάθεια φαντάζει αρκετά ανορθολογική, καθώς επιχειρείται η υιοθέτηση και εφαρμογή πρακτικών που απαιτούν σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό εξειδικευμένου προσωπικού.²⁹ Ακόμη και έτσι, όμως, οι κρατικές δομές εύρεσης απασχόλησης είναι σαφώς προσανατολισμένες σε κλάδους που μετέχουν στην ελεύθερη αγορά και στις βραχυπρόθεσμες ανάγκες της ελληνικής αγοράς, ιδιαίτερα σε θέσεις εργασίας χαμηλής εξειδίκευσης. Όσον αφορά τους/τις ανέργους/ες που εμπίπτουν στους κλάδους της αρχαιολογίας και των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών γενικότερα, είναι εξαιρετικά απίθανο να ενημερωθούν για διαθέσιμες θέσεις εργασίας συναφείς με τις σπουδές και την εργασιακή τους εμπειρία.

Δεν είναι, άλλωστε, ασυνήθιστο τα αμφιλεγόμενα συστήματα ανταποδοτικής κοινωνικής πρόνοιας που βασίζονται στη λογική του *workfare*, να κατευθύνουν τους εργαζόμενους σε εργασίες χαμηλής εξειδίκευσης που δεν αξιοποιούν τις πολύπλευρες δεξιότητές τους. Στην περίπτωση των αρχαιολόγων και άλλων κλάδων, πρόκειται για εργασίες που όχι μόνο δεν βοηθούν στην ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας, στην οποία θα έπρεπε να αξιοποιηθούν, αλλά είναι δυνατόν να υπονομεύσουν και την επαγγελματική τους σταδιοδρομία εάν παραμείνουν για μεγάλο διάστημα σε αυτές. Οι συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης που προσφέρονται μπορούν να μετατραπούν σε παγίδες για την επαγγελματική αποκατάσταση και ανέλιξη, παρά σε «σκαλοπάτια» ή «πόρτες εισόδου». Στις χώρες που ανάλογες ανταποδοτικές πολιτικές είναι περισσότερο αναπτυγμένες, οι σοβαρές συνέπειες στην απασχόληση των αρχαιολόγων έχουν επισημανθεί.³⁰

---

²⁷ Howery 2013, Plantzos 2018.

²⁸ Λούκας 2014.

²⁹ Το ποσοστό εργασιακών συμβούλων ανά εγγεγραμμένο/η άνεργο/η είναι εξαιρετικά χαμηλό, ενώ μεγάλος αριθμός υπαλλήλων απασχολείται και (ή αποκλειστικά) σε αλλότρια καθήκοντα.

³⁰ Hardy 2014.

Αναφορικά με τα προγράμματα επιδότησης της απασχόλησης του ΟΑΕΔ (νυν ΔΥΠΙΑ), αξίζει να αναφερθούν δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τα λεγόμενα προγράμματα κοινωφελούς χαρακτήρα. Πρόκειται για προγράμματα ολιγόμηνης απασχόλησης, με χαμηλές αποδοχές σε δημόσιους φορείς. Σύμφωνα με τη Δημόσια Πρόσκληση του Οργανισμού,³¹ σκοπός των εν λόγω προγραμμάτων είναι η επανασύνδεση των μακροχρονίων ανέργων και ευάλωτων ομάδων με την αγορά εργασίας, η αναβάθμιση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους, η κάλυψη κοινωνικών αναγκών και η σύζευξη των παραγωγικών ικανοτήτων των ανέργων με τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Ακόμη και εάν δεχθούμε ότι αυτοί οι στόχοι επιτυγχάνονται σε κάποιο βαθμό, οι συναφείς προκηρυσσόμενες θέσεις τις οποίες μπορεί να αιτηθεί ένας/μία αρχαιολόγος είναι ελάχιστες. Ο αριθμός τους περιορίζεται περαιτέρω, εάν υπολογισθούν οι θέσεις εκείνες που αφορούν αποκλειστικά πτυχιούχους αρχαιολογίας (Πίνακας 2). Σε κάθε περίπτωση, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν η πορεία των δικαιούχων ανάλογων προγραμμάτων ανταποκρίνεται, έστω σε ένα βαθμό, στους στόχους της επανένταξης και της αναβάθμισης των δεξιοτήτων. Αυτό συμβαίνει, κυρίως, γιατί οι θέσεις απασχόλησης δεν προσφέρουν πραγματικές συνθήκες εργασίας,³² ενώ οι προσφερόμενες καταρτίσεις δεν χαρακτηρίζονται από εξατομίκευση. Ως εκ τούτου, τα εν λόγω προγράμματα μετατρέπονται, ουσιαστικά, σε «παθητικά» μέτρα απασχόλησης και μπορούν να χαρακτηριστούν ως «κεϋνσιανές παρεκκλίσεις».³³

Κοινωφελές πρόγραμμα	Συνολικές Θέσεις	Θέσεις Αρχαιολόγων	Ποσοστό	Θέσεις για πτυχιούχους Αρχαιολογίας	Ποσοστό	Θέσεις για πτυχιούχους Ιστορίας ή Αρχαιολογίας
2017	7180	20	0.28%	6	0.08%	14
2018	30333	79	0.26%	28	0.09%	51
2019	8933	14	0.16%	4	0.04%	10
2020	36500	76	0.21%	26	0.07%	50

Πίνακας 2. Θέσεις αρχαιολόγων σε κοινωφελή προγράμματα του ΟΑΕΔ.

Ως προς τα επιμορφωτικά προγράμματα και τις επαγγελματικές καταρτίσεις που προσφέρονται ως μέσα άμβλυσης της διαρθρωτικής λεγόμενης ανεργίας, σημειώνεται ότι ο ιστορικός ρόλος του ΟΑΕΔ έχει περιοριστεί σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ο Οργανισμός έχει, ουσιαστικά, καταστεί εποπτικός φορέας και η κατάρτιση έχει περάσει σε έναν ιδιωτικό τομέα (π.χ. ιδιωτικά ή ιδιωτικού δικαίου Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης/ΚΕΚ και Κέντρα Δια Βίου Μάθησης/ΚΔΒΜ) που συχνά λαμβάνει δυσανάλογα μεγάλα οικονομικά οφέλη σε σχέση με την ποιότητα της κατάρτισης και την επαγγελματική προοπτική που παρέχει.³⁴

³¹ <https://www.oaed.gr/storage/apaskholisi/kinofelhs-2022/9tzg469102-bx1.pdf>

³² βλ. Cahuc και Zylberberg 2017.

³³ Καραμεσίνη 2014, 7.

³⁴ Καραμεσίνη 2017, 181.

Όπως και να έχει, τα προγράμματα επιμόρφωσης και κατάρτισης που προσφέρονται σε άνεργους/ες, δεν αφορούν κυρίως επαγγέλματα υψηλής εξειδίκευσης και δεν είναι εξατομικευμένα με βάση και τις ανάγκες του κάθε κλάδου. Δεν προσφέρονται, για παράδειγμα, κάποιες εξειδικεύσεις χρήσιμες για τους αρχαιολόγους (π.χ. εκμάθηση εργαλείων σχεδιασμού CAD, σχεδίαση βάσεων δεδομένων, φωτογραφική αποτύπωση και επεξεργασία, εκμάθηση εργαλείων γεωαναφοράς, κ.ά.). Πέρα από το γεγονός αυτό, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ανεργία των αρχαιολόγων δεν είναι πρωτίστως ζήτημα που συνδέεται με τη διαρθρωτική λεγόμενη ανεργία, την μη πλήρωση, δηλαδή, διαθέσιμων θέσεων λόγω έλλειψης εργασιακών χαρακτηριστικών, δεξιοτήτων και προσόντων από πλευράς ανέργων.

Περνώντας στα προγράμματα επιδότησης ιδιωτικών φορέων που κατά καιρούς εκπονούνται, αυτά έχουν ελάχιστη έως μηδαμινή ζήτηση στου κλάδους των ανθρωπιστικών σπουδών, πιθανότατα λόγω ελλιπούς ενημέρωσης ή/και διαφορετικής στόχευσης. Ο ιδιωτικός τομέας που συνδέεται με τις επιστήμες πολιτισμού (π.χ. ιδιωτικά μουσεία και ερευνητικά ιδρύματα) σπάνια θα απευθυνθεί στον υπεύθυνο δημόσιο φορέα για την ανεύρεση κατάλληλου προσωπικού. Συνηθέστερα, θα στραφεί σε άλλα κανάλια ανεύρεσης εργασίας ή στον (καλώς ή κακώς εννοούμενο) εθελοντισμό. Αναφορικά με τον κατασκευαστικό τομέα, τα προγράμματα επιδότησης δεν επιλέγονται λόγω των χρονικών και άλλων δεσμεύσεων που προβλέπουν.³⁵ Ακόμη, όμως, και αν τροποποιηθούν οι όροι των εν λόγω προγραμμάτων, θα έπρεπε να εναρμονιστούν ή να μεταβληθούν και οι διαδικασίες πρόσληψης αρχαιολόγων με υπόδειξη από τις αρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων.

Τέλος, αναφέρεται το πρόγραμμα επιδότησης δημόσιων φορέων για την απασχόληση ανέργων 55 έως 67 ετών (διάρκειας ενός συν ενός έτους). Πρόκειται για πρόγραμμα που έχει ως στόχο την επανένταξη ανέργων μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων στην αγορά εργασίας και την θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος. Παρότι ανάλογα προγράμματα θα μπορούσαν να αναστείλουν εν μέρει την ακούσια απόσυρση από τον κλάδο και να καλύψουν κάποια από τα κενά των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, δεν φαίνεται να έχουν αξιοποιηθεί στο ελάχιστο για την πρόσληψη επιστημονικού προσωπικού.

Επίλογος

Το φαινόμενο της ανεργίας και της επισφαλούς απασχόλησης δεν είναι πρωτόγνωρο στον κλάδο των αρχαιολόγων. Μάλλον αποτελεί μία μορφή κανονικότητας που συνδέεται με γενικότερες παθογένειες της ελληνικής συνθήκης. Η

---

³⁵ Συνήθως πρόκειται για προγράμματα ετήσιας (με ή χωρίς παράταση) επιδότησης με δέσμευση διατήρησης του συνολικού αριθμού του προσωπικού για όλο το διάστημα της επιδότησης και για ορισμένους ακόμη μήνες. Ως εκ τούτου, οι κατασκευαστικές εταιρείες που παρουσιάζουν σημαντικές διακυμάνσεις στο προσωπικό ανάλογα με τα έργα που αναλαμβάνουν, δεν θα επέλεγαν να δεσμευτούν για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

δίδυμη, ωστόσο, κρίση των τελευταίων 12 και πλέον ετών έχει συντελέσει στη διόγκωση του προβλήματος. Παρά τα όποια μεροληπτικά στοιχεία, ο εκτιμώμενος αριθμός των άνεργων αρχαιολόγων, η χρονική διάρκεια απασχόλησής τους και ο ρυθμός επανεμφάνισης της ανεργίας, υποδεικνύουν μία ζοφερή κατάσταση με ποικίλες προεκτάσεις. Είναι αμφίβολο εάν η ανάπτυξη που παρατηρείται στον κατασκευαστικό κλάδο τα τελευταία έτη θα μπορέσει να αμβλύνει σημαντικά το φαινόμενο της ανεργίας. Αυτό γιατί η όποια ανάπτυξη αφορά, σε μεγάλο βαθμό, τη συντήρηση του κτηριακού αποθέματος και όχι την κατασκευή νέων κτηρίων και έργων, με την οποία συνδέεται κατεξοχήν ο αρχαιολογικός κλάδος. Αν και στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι να προτείνει τρόπους αντιμετώπισης, η λύση θα μπορούσε να έρθει από την πλευρά του δημοσίου. Όχι για να απορροφηθεί ένας πλεονάζων αριθμός πτυχιούχων αρχαιολογίας, αλλά προκειμένου να καλυφθούν τα σημαντικά κενά του Υπουργείου Πολιτισμού που προϋπήρχαν και αυξήθηκαν λόγω των περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών των τελευταίων ετών. Μία τέτοια κίνηση, βέβαια, θα ήταν σκόπιμο να συνοδευτεί από μία αναδιοργάνωση του παρωχημένου Οργανογράμματος του Υπουργείου, με στόχο αυτό να παρακολουθεί καλύτερα τις τρέχουσες επιστημονικές εξελίξεις.

Ως κατακλείδα, αξίζει να επισημανθεί, ότι οι συνέπειες της ανεργίας και της εργασιακής επισφάλειας που βιώνουν σήμερα οι συμβασιούχοι/ες αρχαιολόγοι δεν αφορούν αποκλειστικά το άτομο. Η δομική βία που ασκεί η ανεργία και η εργασιακή επισφάλεια «απομονώνει, διασπά, εξατομικεύει, από-κινητοποιεί και από-αλληλεγγυοποιεί».³⁶ Αποδυναμώνει, επομένως, τις συλλογικές δομές και περιορίζει τα περιθώρια ελιγμών των εργασιακών ομάδων. Παράλληλα, η αδυναμία μελλοντικού σχεδιασμού και ο επιστημονικός παραγκωνισμός οδηγούν σταδιακά τους/τις εργαζόμενους/ες στην απομάγευση και απαξίωση της εργασίας τους, στην απώλεια δηλαδή του νοήματός της ως κοινωνικής σχέσης και επιστημονικής συνεισφοράς. Το γεγονός αυτό, έχει γενικότερες προεκτάσεις στην ίδια την άσκηση του αρχαιολογικού έργου, καθώς αποθαρρύνει και αφήνει αναξιοποίητα τα οράματα, τις εμπειρίες και τις δεξιότητες ενός μεγάλου όγκου περιπλανώμενων ή μη συναδέλφων και συναδελφισσών.

---

³⁶ Bourdieu 2017, 172.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αβραμίδου, Ε. 2015. “Εισαγωγή”. Στο *Το βίωμα της Ανεργίας. Οι Άνθρωποι πίσω από τους Αριθμούς*, επιμ. Γ. Ποταμιάνος και Β. Γκιτάκος, 15–55. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Αναγνωστάκος, Γ., Γώδη, Μ., Ελβανίδη, Ε. και Σ. Παγώνας 2015. “Το βίωμα της ανεργίας”. Στο *Το βίωμα της Ανεργίας. Οι Άνθρωποι πίσω από τους Αριθμούς*, επιμ. Γ. Ποταμιάνος και Β. Γκιτάκος, 57–68. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Bourdieu, P. 2017. *Αντεπίθεση Πυρών. Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Cahuc, P. και A. Zylberberg 2017. *Από την Εργασία στην Ανεργία και πάλι πίσω. Δημιουργία και καταστροφή θέσεων απασχόλησης σε μια οικονομία που αναπτύσσεται*. Ηράκλειο & Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Γουρζής, Κ. και Σ. Γκιάλης 2017. “Μιλώντας για τη «συγκαλυμμένη ανεργία»: αυξομειώσεις της υποαπασχόλησης στις ελληνικές περιφέρειες την περίοδο της κρίσης”. Στο *Κοινωνία, Ανεργία και Κοινωνική Αναπαραγωγή*, επιμ. Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης, 273–97. Αθήνα: Gutenberg.
- Δεδουσόπουλος, Α. 2004. *Η κρίση στην Αγορά Εργασίας. Ρύθμιση – Ευελιξίες – Απορρύθμιση. Τόμος Πρώτος: Θεωρίες της Ανεργίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος.
- DISCO 2014. *Ανακαλύπτοντας τους Αρχαιολόγους της Ελλάδας 2012-14*. Στο *Discovering the Archaeologists of Europe*. Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προσβάσιμο στο: <http://e-archaeology.org/wp-content/uploads/2016/06/EL-DISCO-2014-Greece-national-report-greek.pdf>
- Elger, T. 2006. “Unemployment”. Στο *The Cambridge Dictionary of Sociology*, επιμ. B.S. Turner, 643–4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardy, S.A. 2014. “Obstacles in career progression in archaeology: precarious labour and unemployment”. *Papers from the Institute of Archaeology* 24(1): 1–6.
- Howery, C. 2013. “Forum: the effects of the economic crisis on archaeology in Greece”. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 1(3): 228–33.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, F.P. και H. Zeizel 2020. *Οι άνεργοι του Marienthal: μία κοινωνιογραφική μελέτη για τις επιπτώσεις της μακροχρόνιας ανεργίας*. Αθήνα: Προπομπός.

- Καρακιουλάφη, Χ. και Μ. Σπυριδάκης 2017. “Εισαγωγή”. Στο *Κοινωνία, Ανεργία και Κοινωνική Αναπαραγωγή*, επιμ. Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης, 9–46. Αθήνα: Gutenberg.
- Καραμεσίνη, Μ. 2014. “Η ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση αντιμέτωπη με την οικονομική κρίση”. *Κοινωνική Πολιτική* 2: 7–26.
- . 2017. “Ο ρόλος του ΟΑΕΔ στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση: ιστορική αναδρομή και αναπροσδιορισμός στο νέο θεσμικό πλαίσιο”. Στο *Δια Βίου Μάθηση, Επαγγελματική Κατάρτιση, Απασχόληση και Οικονομία. Νέα Δεδομένα, προτεραιότητες και προσκλήσεις*, επιμ. Χ. Γούλας και Π. Λιντζέρης, 171–84. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Κορωναίου, Α. και Α. Σακελλαρίου 2017. “Στην απέναντι μεριά του τείχους: το πέρασμα από την εργασία στην ανεργία”. Στο *Κοινωνία, Ανεργία και Κοινωνική Αναπαραγωγή*, επιμ. Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης, 298–326. Αθήνα: Gutenberg.
- Κουκιαδάκη, Α. και Χ. Κόκκινου 2017. “Το προκαριάτο την περίοδο της κρίσης και η εδραίωση της εργασιακής επισφάλειας: η περίπτωση μελέτης της «ενοικίασης εργαζομένων»”. Στο *Κοινωνία, Ανεργία και Κοινωνική Αναπαραγωγή*, επιμ. Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης, 327–48. Αθήνα: Gutenberg.
- Λούκας, Δ. 2014. *ΟΑΕΔ: 60 Χρόνια Δράσης*. Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις – Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού.
- Πάντος, Π., Παπαδημητρίου, Α. και Α. Κόσσυβα 2008. *Οι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα: Συλλογή πληροφοριών για την Αγορά Εργασίας και Περιγραφή του Επαγγέλματος 2007-2008*. Αθήνα: Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων.
- Plantzos, D. 2018. “Crisis, austerity measures and beyond: archaeology in Greece since the global financial crisis”. *Archaeological Reports* 64 (2017-2018): 171–82.
- Scutella, R. και M. Wooden 2008. “The effects of hardship and joblessness on mental health”. *Social Science Medicine* 67: 88–100.
- Standing, G. 2011. *The Precariat. The New Dangerous Class*. London & New York: Bloomsbury.
- Turner, J.B. “Economic context and the health effects of unemployment”. *Journal of Health and Social Behavior* 36: 213–29.
- Warr, P.B. 1987. *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, A.T. και B. Edwards 2015. *Open Source Archaeology: Ethics and Practice*. Warsaw & Berlin: De Gruyter Open.

Εργασιακή εξάντληση και επαγγελματική ικανοποίηση στους αρχαιολόγους του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα

Μαρία Ζαγκλαρά

Η εργασιακή εξάντληση (burnout) είναι αναμφίβολα μια μάστιγα της εποχής. Αντίστοιχα η επαγγελματική ικανοποίηση ολοένα και λιγοστεύει. Μοιάζουν να είναι δυο δυνάμεις αντιστρόφως ανάλογες. Οι άνθρωποι στις σύγχρονες κοινωνίες, κυρίως στις πόλεις και στα μεγάλα αστικά κέντρα, ζουν απορροφημένοι από τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της καθημερινότητας, θέτοντας συχνά προτεραιότητες που έχουν δυσβάσταχτο προσωπικό κόστος. Οι ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις τους φέρνουν συχνά αντιμέτωπους με την ανάγκη να εργαστούν χωρίς δυνατότητα επιλογής ή χωρίς την προοπτική να μειώσουν τον φόρτο εργασίας. Κάπως έτσι η εξάντληση αυξάνεται, ενώ η ικανοποίηση που αντλούν από την εργασία τους και τον χρόνο που αφιερώνουν σε αυτήν σταδιακά μειώνεται.

Σκοπός της παρούσας έρευνας¹ ήταν να μελετήσει τα δυο αυτά φαινόμενα, δηλαδή την εργασιακή εξάντληση και την επαγγελματική ικανοποίηση σε σχέση με μια ομάδα εργαζομένων που δεν έχει ερευνηθεί ξανά στο παρελθόν από τις κοινωνικές επιστήμες: τους αρχαιολόγους που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Τα ερευνητικά ερωτήματα είχαν να κάνουν με το αν εξάντληση και ικανοποίηση σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, τα έτη προϋπηρεσίας και το εργασιακό πλαίσιο (δημόσιο-ιδιωτικό) αλλά και αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των δυο φαινομένων.

Η διεξαγωγή μιας συγκριτικής έρευνας ανάμεσα στους αρχαιολόγους του δημόσιου και του ιδιωτικού πλαισίου θα μπορούσε επιπλέον να εντοπίσει ενδεχόμενες ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε ανθρώπους που ουσιαστικά έχουν το ίδιο αντικείμενο, αλλά εργάζονται υπό διαφορετικό καθεστώς, αφού σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία στην Ελλάδα (αλλά και όχι μόνο) παρατηρείται, ανεξαρτήτως κλάδου, μια σχετική διαφοροποίηση στους εργαζόμενους δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί το ιδιαίτερο καθεστώς εργασίας των Ελλήνων αρχαιολόγων, καθώς σύμφωνα με τον ελληνικό αρχαιολογικό νόμο (Ν. 3028/2002 «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 152/Α/28.06.2002)² είναι απαραίτητο να εποπτεύονται όλες

¹ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης πτυχιακής εργασίας στο Τμήμα Ψυχολογίας της Σχολής Επιστημών της Αγωγής, Ανθρωπιστικών & Κοινωνικών Επιστημών του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου.

² https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/11677/nomos-3028-2002

οι σκαπτικές εργασίες που γίνονται στην χώρα. Ως εκ τούτου κάποιοι αρχαιολόγοι εργάζονται στον δημόσιο τομέα και κάποιοι εποπτεύονται από αυτόν, ενώ στην ουσία είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι των κατασκευαστικών εταιριών που πραγματοποιούν δημόσια ή ιδιωτικά έργα.

Σημαντικό είναι πως δεν έχουν διεξαχθεί άλλες επιστημονικές έρευνες σχετικά με τους αρχαιολόγους στην Ελλάδα. Ωστόσο, μια αναζήτηση στο διαδίκτυο, σε ενημερωτικούς και ειδησεογραφικούς ιστότοπους, μπορεί να δείξει ξεκάθαρα πως οι συνθήκες εργασίας ανάμεσα στα δύο πλαίσια διαφέρουν αρκετά. Φαίνεται ότι οι αρχαιολόγοι του ιδιωτικού τομέα έχουν να αντιμετωπίσουν δυσκολότερες συνθήκες εργασίας αλλά και το άγχος της ανεργίας, καθώς εργάζονται συνήθως με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Το κίνητρο για την παρούσα έρευνα ήταν να διερευνηθεί, αν αυτή η τάση που φαίνεται να επικρατεί στην επικαιρότητα θα μπορούσε να τεκμηριωθεί επιστημονικά και να επιβεβαιωθεί.

Εργασιακή εξάντληση και επαγγελματική ικανοποίηση: ορισμοί

Η εργασιακή εξάντληση είναι ένα σύνδρομο του στρες που χαρακτηρίζεται από συναισθηματική εξουθένωση, αποπροσωποποίηση και μειωμένες προσωπικές επιτεύξεις. Οι επιπτώσεις του είναι εμφανείς τόσο στην επαγγελματική όσο και στην προσωπική ή οικογενειακή ζωή: σε προσωπικό επίπεδο εξασθενεί την θετική αλληλεπίδραση και αυξάνει το στρες, τις εντάσεις και τις διαμάχες μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, ενώ σε επαγγελματικό επίπεδο έχει επιπτώσεις στην επίδοση των εργαζομένων, επηρεάζει αρνητικά την δέσμευση και την αφοσίωση στην εργασία τους, ενώ στα άτομα που υποφέρουν από εξάντληση παρατηρείται συχνά αποχή από τα εργασιακά καθήκοντα, σπανιότερα δε ακόμη και χαμηλότερες ηθικές αξίες.³

Σύμφωνα με την 11η έκδοση της Διεθνούς Κατάταξης Νοσημάτων (ICD-11) του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας η εργασιακή εξάντληση κατατάσσεται στα εργασιακά φαινόμενα. Παρόλο που δεν θεωρείται ιατρικό ζήτημα, ανήκει στους παράγοντες για τους οποίους οι άνθρωποι ζητούν συχνά βοήθεια από τις υπηρεσίες υγείας. Είναι ένα σύνδρομο που δημιουργείται έπειτα από μη επιλυμένο χρόνιο στρες στον χώρο εργασίας και έχει τρεις διαστάσεις: α) αισθήματα εξάντλησης ή εξουθένωσης, β) αυξημένη αποστασιοποίηση από την εργασία, αρνητισμό, ή κυνισμό σχετικά με αυτήν και γ) αίσθηση αναποτελεσματικότητας και ανικανότητας.⁴

Στον αντίποδα η επαγγελματική ικανοποίηση ορίζεται ως η στάση ενός εργαζόμενου απέναντι στην εργασία του που πολύ συχνά εκφράζεται σαν μια ηδονική αντίδραση αρέσκειας ή δυσαρέσκειας για την ίδια την εργασία, τις

³ Maslach 1997, Schwartzhoffer 2009.

⁴ WHO 2018.

ανταμοιβές (μισθός, προαγωγές, αναγνώριση), ή το εργασιακό πλαίσιο (συνθήκες εργασίας, συνάδελφοι).⁵ Οι προεκτάσεις είναι μεγαλύτερες από όσο ενδεχομένως φαίνεται, αφού πέρα από τα ψυχολογικά ή ψυχικά προβλήματα που δημιουργούνται και σε προσωπικό επίπεδο, αλλά και στην καθημερινότητα όταν τα επίπεδα ικανοποίησης είναι χαμηλά, οι επιπτώσεις απαντώνται και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αφού ο μη ικανοποιημένος από την εργασία του υπάλληλος ενεργεί συνήθως ορμώμενος από την απογοήτευσή του, απασχολεί πολύ περισσότερο τον προϊστάμενό του και ίσως ακόμη και να υπονομεύει την εργασία των συναδέλφων του. Η βιβλιογραφία σημειώνει πως οι δυσσαρεστημένοι και δυστυχημένοι εργαζόμενοι είναι πιο πιθανό να κλέψουν από τους οργανισμούς στους οποίους εργάζονται, να επηρεάσουν αρνητικά τους υπόλοιπους εργαζόμενους, ή ακόμη και να διώχνουν πελάτες ή πιθανούς συνεργάτες.⁶

Ιστορική αναδρομή

Τον όρο *burnout* (εργασιακή εξάντληση) χρησιμοποίησε πρώτος ο Herbert Freudenberger το 1974 προκειμένου να περιγράψει την σωματική και συναισθηματική εξουθένωση σε συνδυασμό με αρνητικές συμπεριφορές που προκύπτουν ως απόρροια των εντάσεων στους εργασιακούς χώρους.⁷ Η μελέτη του *burnout* είναι ένα δημοφιλές πεδίο έρευνας για τρεις κυρίως λόγους: (1) εξαιτίας της επικράτησής του στον γενικό πληθυσμό των εργαζομένων, (2) επειδή έχει σημαντικές ατομικές και οργανωτικές επιπτώσεις και (3) εξαιτίας της επιστημονικής αντιπαράθεσης σχετικά με την αιτιολογία και την συμπτωματολογία του, που το διαφοροποιούν από άλλες διαταραχές (κυρίως την κατάθλιψη).⁸

Από τους επιστήμονες που μελέτησαν το φαινόμενο σημαντικότερη ήταν η συνεισφορά της Maslach και των συνεργατών της, που κατόπιν συστηματικής μελέτης και ερευνών κατέληξαν στην δημιουργία του Maslach Burnout Inventory (MBI) το 1986. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο που απέσπασε την αποδοχή της επιστημονικής κοινότητας, έγινε βασικό εργαλείο για την μέτρηση της εξουθένωσης και αντιλαμβάνεται το φαινόμενο ως έχον τρεις διαστάσεις: την συναισθηματική εξουθένωση, την αποπροσωποποίηση και την μειωμένη προσωπική επίτευξη.⁹ Ως συναισθηματική εξουθένωση νοείται η συναισθηματική εξάντληση που προκαλείται από την έντονη διάδραση με άλλους ανθρώπους: ο κυριότερος λόγος που συμβαίνει είναι ο υπερβολικός φόρτος εργασίας και οι διαμάχες που συχνά ακολουθούν την διάδραση με τα υπόλοιπα πρόσωπα στον εργασιακό χώρο. Τα άτομα αισθάνονται άδεια, χωρίς καμία προοπτική να αναπληρώσουν τα κενά που δημιουργούνται μέσα τους. Η αποπροσωποποίηση αναφέρεται στην αρνητική

---

⁵ APA 2020.

⁶ Weir 2013.

⁷ Eisenstein 2018· Samra 2018· Schwartzoffer 2009.

⁸ Golonka κ.ά. 2019.

⁹ Maslach 1997· 2009.

συμπεριφορά ή στην σκληρότητα έκφρασης προς τους άλλους και συνήθως αναπτύσσεται ως απάντηση στον υπερβολικό φόρτο εργασίας και σε μια προσπάθεια αυτοπροστασίας. Ο κίνδυνος εδώ είναι πως η αποπροσωποποίηση μπορεί να οδηγήσει στην αποκτήνωση και την μηχανοποίηση των ανθρώπων με τραγικές συνέπειες σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης και δραστηριότητας. Τέλος, η μειωμένη προσωπική επίτευξη αναφέρεται στην αδυναμία ολοκλήρωσης και επίτευξης των στόχων στην εργασία, καθώς και σε μια αίσθηση ανικανότητας να ανταπεξέλθει κανείς στις εργασιακές του υποχρεώσεις. Η έλλειψη αυτή αποτελεσματικότητας έχει πολύ συχνά συνδεθεί με την κατάθλιψη και αντιπροσωπεύει την διάσταση της αυτο-αξιολόγησης σε σχέση με την εργασιακή εξουθένωση.¹⁰

Σημαντικό είναι πως η Maslach προσάρμοσε τις τρεις αυτές διαστάσεις έτσι ώστε να μην αφορούν μόνο τα άτομα που απασχολούνται σε ανθρωπιστικά επαγγέλματα, αλλά όλους τους εργαζόμενους, ακόμη κι εκείνους των οποίων η εργασία δεν σχετίζεται άμεσα, ή δεν έχει συχνή επαφή με άλλους ανθρώπους. Στην περίπτωση αυτή οι τρεις διαστάσεις ονομάζονται: εξάντληση, κυνισμός και ανεπάρκεια.¹¹ Σύμφωνα με το ICD-11 η εργασιακή εξάντληση συγκαταλέγεται στους παράγοντες που επηρεάζουν την κατάσταση της υγείας, αλλά δεν καταχωρείται ως ιατρικό πρόβλημα. Ανήκει στα «Προβλήματα που σχετίζονται με την εργασία και την ανεργία» (κωδ.: QD85) και αναφέρεται στο εργασιακό στρες που δεν έχει αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.¹² Σχετίζεται κατ' επέκταση αρνητικά με την εργασιακή ικανοποίηση, δηλαδή την θετική συναισθηματική κατάσταση ως απόρροια της αποτίμησης της εργασιακής εμπειρίας.¹³

Το 1959 ο Herzberg¹⁴ εισάγει στην συζήτηση περί εργασιακού άγχους τα κίνητρα και προτείνει ότι για να τα αντιληφθούμε καλύτερα, θα πρέπει πρώτα να παρατηρήσουμε και να ερμηνεύσουμε αντίστοιχα την συμπεριφορά του εργαζόμενου. Υπό το πρίσμα αυτό στην έρευνά του για τα συναισθήματα των εργαζομένων έθεσε τρεις βασικές ερωτήσεις: πώς μπορεί να προσδιοριστεί η συμπεριφορά απέναντι στην εργασία, τι προκαλεί την κάθε συμπεριφορά και ποιες είναι οι συνέπειές της; Ο συνδυασμός των τριών ερωτήσεων έδωσε το σύμπλεγμα «παράγοντες-συμπεριφορές-συνέπειες» και ο Herzberg υποστήριξε πως αυτά τα τρία στοιχεία θα πρέπει να ερευνώνται ατομικά με ανοικτού τύπου ερωτήσεις.

Λίγο αργότερα, ο Locke¹⁵ ασκώντας κριτική στην θεωρία του Herzberg υποστηρίζει ότι η εργασιακή ικανοποίηση είναι αποτέλεσμα συνύπαρξης πολλών άλλων παραγόντων, όπως ο καθορισμός στόχων και η απόδοση του εργαζόμενου,

---

¹⁰ Maslach και Goldberg 1998.

¹¹ Maslach 1997' 2009.

¹² Golonka κ.ά. 2019.

¹³ Locke 1970.

¹⁴ Όπως αναφέρεται στα House και Wigdor 1967' Tietjen και Myers 1998.

¹⁵ Locke 1969' 1970.

ενώ κάνει διάκριση αξιών και αναγκών και κρίνει πως οι αξίες έχουν μεγαλύτερη συνάφεια με τους στόχους σε ζητήματα περιεχομένου και έντασης χαρακτηριστικών. Ως εκ τούτου, θεωρεί πως ο εργαζόμενος που εκτελεί ικανοποιητικά την εργασία του είναι αυτός που αποφασίζει να ακολουθήσει τις αξίες του και άρα βιώνει υψηλή επαγγελματική ικανοποίηση. Πρέπει να σημειωθεί πως, επειδή η έννοια της επαγγελματικής ικανοποίησης είναι δυναμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη, ο τρόπος που την ερμηνεύουμε διαφοροποιείται ανά εποχή και ανά περίπτωση. Είναι θα έλεγε κανείς μια προσωπική υπόθεση που έχει να κάνει με την ιδιοσυγκρασία, τις ανάγκες, τις προσδοκίες, τις αξίες και τις πεποιθήσεις καθενός.¹⁶

Σε γενικές γραμμές η εξουθένωση είναι αυτή που κάποια στιγμή κάνει τους άλλοτε ενθουσιώδεις με την δουλειά τους εργαζόμενους να αισθάνονται αποστραγγισμένοι από ενέργεια και θέληση, να την αντιμετωπίζουν πλέον κυνικά και αδιάφορα, αλλά και να μην είναι πια αποτελεσματικοί στο αντικείμενο με το οποίο περνούν σημαντικό κομμάτι της ζωής του. Οι επιπτώσεις είναι ευρύτερες και επεκτείνονται και στην προσωπική πέρα από την επαγγελματική ζωή κάποιου. Κι επειδή ασφαλώς η πρόληψη είναι πάντοτε προτιμότερη της θεραπείας, πέρα από τις πολυάριθμες σχετικές έρευνες που ανέδειξαν το φαινόμενο και το εδραίωσαν ως μια μάστιγα της σύγχρονης εποχής, οι Maslach και Goldberg¹⁷ προτείνουν δυο προσεγγίσεις που σκοπό έχουν την πρόληψη και εστιάζουν την προσοχή στη διάδραση μεταξύ προσωπικών και περιστασιακών παραγόντων.

Η πρώτη προσέγγιση βασίζεται στο πολυδιάστατο μοντέλο εξουθένωσης της Maslach και στις ακριβώς αντίρροπες δυνάμεις από αυτές που την προκαλούν, δηλαδή στην αύξηση της ενεργής ενασχόλησης και δέσμευσης με την εργασία, δημιουργώντας μεταξύ εργαζόμενου και εργασίας μια καλύτερη και πιο ταιριαστή σχέση. Η μη ύπαρξη ισορροπίας ανάμεσα στις δυο αυτές βασικές δυναμικές οφείλεται, κατά τις Maslach και Goldberg,¹⁸ σε μεγάλο βαθμό στην επίδραση που ασκεί καθαυτό το εργασιακό περιβάλλον στην εξάντληση. Πολύ συχνά οι απαιτήσεις της εργασίας είναι υψηλές, αλλά η βοήθεια, για να αντιμετωπιστούν αυτές οι απαιτήσεις, είναι ιδιαίτερα μικρή έως ασήμαντη. Επιπλέον, οι απαιτήσεις αυτές δεν είναι κάτι παροδικό, αλλά μια χρόνια κατάσταση συνυφασμένη με την φύση της κάθε εργασίας, ενώ οι εργαζόμενοι έχουν να αντιμετωπίσουν επιπρόσθετα και διαμάχες που μπορεί να λαμβάνουν χώρα στο εργασιακό τους περιβάλλον ανάμεσα σε συναδέλφους, προϊστάμενους ή και πελάτες. Κάπως έτσι οι άνθρωποι διαχωρίζουν σταδιακά τον εαυτό τους από κάθε προσωπική ανάμειξη σε σχέση με την δουλειά τους προκειμένου να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν.

---

¹⁶ Βαρδιαμπάση και Βρυωνίδης 2017.

¹⁷ Maslach και Goldberg 1998.

¹⁸ Maslach και Goldberg 1998.

Γενικά, το ζήτημα της επαγγελματικής ικανοποίησης έχει απασχολήσει τους ερευνητές εδώ και δεκαετίες. Σχετίζεται με το εργασιακό άγχος και με την εξουθένωση και συχνά η έρευνα έχει σαν κύριο στόχο να εντοπίσει τις αιτίες τους και να προλάβει ή να θεραπεύσει την οικονομική ζημιά που προκαλούν στον εργασιακό χώρο οι επιπτώσεις της έλλειψης επαγγελματικής ικανοποίησης. Όταν υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στην προσδοκώμενη και την πραγματική επίδοση ή όταν η επίδοση είναι σε ασυνέπεια με τις αξίες κάποιου, τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για εργασιακή ικανοποίηση. Γενικά, όσο πιο κοντά είναι το προσδοκώμενο στο αποτέλεσμα τόσο μεγαλύτερη είναι η αυτοπραγμάτωση των αξιών και άρα μεγαλύτερη και η ικανοποίηση.¹⁹

Προηγούμενες έρευνες

Στην Ελλάδα έχει γίνει πληθώρα ερευνών που αφορούν την εργασιακή εξάντληση και την επαγγελματική ικανοποίηση, κυρίως στους χώρους της υγείας (ψυχικής και μη), του αθλητισμού και της εκπαίδευσης, σπανιότερα δε και σε άλλους εργασιακούς χώρους, κυρίως του ιδιωτικού τομέα.²⁰ Όπως έδειξαν οι έρευνες η οικονομική κρίση που πλήττει την χώρα την τελευταία δεκαετία, η αύξηση των απαιτήσεων στον επαγγελματικό τομέα, η εξειδίκευση και ο ανταγωνισμός που καθιστούν την εξεύρεση εργασίας πολύ δύσκολη, αλλά και η συνεχής άνοδος των ποσοστών ανεργίας, εκτοξεύουν τα επίπεδα του άγχους στα ύψη - μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα οι εργαζόμενοι πασχίζουν όχι μόνο να ανταποκριθούν σε ανάγκες και απαιτήσεις, αλλά και να μην χάσουν τις δουλειές τους. Αυτό έχει σαν συνέπεια την αύξηση του φαινομένου της εργασιακής εξάντλησης και την μείωση της επαγγελματικής ικανοποίησης.

Όπως αναφέρθηκε δεν εντοπίστηκαν προηγούμενες έρευνες που να αφορούν αρχαιολόγους, αλλά όπως φάνηκε από την ανασκόπηση της βιβλιο-γραφίας δεν υπάρχουν αντίστοιχες έρευνες για κανένα από τα επαγγέλματα του πολιτισμού. Οι διαφορές ανάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, ωστόσο, έχουν μετρηθεί σε αρκετές έρευνες και μάλιστα δείχνουν αφενός πως οι Έλληνες εργαζόμενοι σημειώνουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά εργασιακής ικανοποίησης από κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα ανεξαρτήτως εργασιακού πλαισίου, αφετέρου ότι η διαφορά της ικανοποίησης των εργαζομένων ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό πλαίσιο είναι η μεγαλύτερη στην Ευρωπαϊκή Ένωση.²¹ Επιπλέον, τα δεδομένα δείχνουν ότι στην πλειονότητά τους οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα είναι πιο ικανοποιημένοι σε όλους τους τομείς της επαγγελματικής ικανο-

---

¹⁹ Locke 1970.

²⁰ Αργυράκης κ.ά. 2005' Βαρδιαμπάση και Βρυωνίδης 2017' Belias και Koustelios 2014' Belias κ.ά. 2013' Papasotiriou κ.ά. 2018' Platsidou και Agaliotis 2008' Tsigilis κ.ά. 2006' Xanthopoulou κ.ά. 2012.

²¹ Theodosiou και Pouliakas 2005.

ποίησης σε σχέση με τους συναδέλφους τους του ιδιωτικού τομέα που κάνουν ακριβώς την ίδια εργασία (δηλαδή είναι πιο ικανοποιημένοι από τα ωράρια, τις εργασιακές βάρδιες, αλλά και τις αποδοχές).²²

Ενδεικτικά αναφέρεται έρευνα που έγινε στην Ελλάδα για την περίοδο 1995-2001 σε δείγμα 16.038 εργαζομένων 16-65 ετών (ιδιωτικός τομέας = 9.951, δημόσιος τομέας = 6.089). Τα αποτελέσματα συμφωνούν και ενισχύουν τις υπάρχουσες διεθνείς έρευνες: η εργασία στον ιδιωτικό τομέα ασκεί αρνητική επίδραση στην επαγγελματική ικανοποίηση, ενώ οι υπάλληλοι του ιδιωτικού τομέα είναι λιγότερο ικανοποιημένοι από τους ομολόγους τους του δημοσίου.²³ Σε επόμενη έρευνα με δείγμα 617 Έλληνες υπαλλήλους (257 από τον ιδιωτικό τομέα και 360 από τον δημόσιο) τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν τις ίδιες διαφορές: η εξωτερική και η εσωτερική ικανοποίηση είναι πιο ισχυρή στους υπαλλήλους του δημοσίου τομέα.²⁴

Η έρευνα

Η παρούσα έρευνα διεξήχθη την περίοδο του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου του 2020. Πληθυσμός της ήταν όλοι οι αρχαιολόγοι που ζούσαν και εργάζονταν την δεδομένη περίοδο στην Ελλάδα, είτε στο δημόσιο, είτε στο ιδιωτικό πλαίσιο, ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου. Πόσοι ήταν αυτοί; Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη²⁵ έρευνα του 2014,²⁶ οι αρχαιολόγοι που απασχολούνταν στο Υπουργείο Πολιτισμού ήταν 1289 από τους οποίους το 80% ήταν γυναίκες και το 20% άνδρες, ενώ τα μέλη του Συλλόγου Εκτάκτων Αρχαιολόγων, αυτών δηλαδή που δεν είναι μόνιμοι υπάλληλοι του Υπουργείου Πολιτισμού, ανέρχονταν στους 1350.²⁷

Εργαλεία

Στους συμμετέχοντες δόθηκε ένα ερωτηματολόγιο αποτελούμενο από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, που αφορούσε τα δημογραφικά στοιχεία της έρευνας, έπρεπε να συμπληρώσουν το φύλο, την ηλικία, τα έτη προϋπηρεσίας, καθώς και το εργασιακό τους πλαίσιο/καθεστώς (δημόσιο-ιδιωτικό), ενώ το δεύτερο και το τρίτο μέρος αποτελούνταν από δυο ερωτηματολόγια, ένα για την εργασιακή εξάντληση και ένα για την επαγγελματική ικανοποίηση. Για την χρήση των εργαλείων ζητήθηκε άδεια παραχώρησης πνευματικών δικαιωμάτων και χρήσης από τους κατασκευαστές.

---

²² Demoussis και Giannakopoulos 2007· Theodosiou και Pouliakas 2005.

²³ Demoussis και Giannakopoulos 2007.

²⁴ Markovits κ.ά. 2010.

²⁵ Την περίοδο της διεξαγωγής της έρευνας.

²⁶ DISCO 2014.

²⁷ <http://seka.net.gr/s/tautotita>

Για την μέτρηση των επιπέδων επαγγελματικής εξουθένωσης και επαγγελματικής ικανοποίησης χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα εργαλεία:

Το *Oldenburg Burnout Inventory (OLBI)*²⁸ θεωρεί την εργασιακή εξάντληση μια μακροπρόθεσμη συνέπεια της εργασιακής καταπόνησης. Περιλαμβάνει δύο διαστάσεις: (1) την αποδέσμευση/αποστασιοποίηση από την εργασία και (2) την εξουθένωση. Αποτελείται από 16 συνολικά δηλώσεις, από τις οποίες οκτώ μετρούν την διάσταση της αποδέσμευσης/αποστασιοποίησης από την εργασία και περιγράφουν συγκεκριμένα τρεις τομείς της (απώλεια εσωτερικής σύνδεσης με το αντικείμενο εργασίας, μείωση αναζήτησης επαγγελματικής επιτυχίας και ανάγκη για αλλαγή εργασίας ή καθηκόντων) και οκτώ μετρούν την εξουθένωση εστιάζοντας επίσης σε τρεις τομείς της (συναισθηματική κενότητα, σωματική εξάντληση και έντονη ανάγκη για ξεκούραση). Οι συμμετέχοντες καλούνται να δηλώσουν τον βαθμό στον οποίο συμφωνούν με τις δηλώσεις του ερωτηματολογίου σε μια κλίμακα τεσσάρων διαβαθμίσεων (1=συμφωνώ απόλυτα, 4=διαφωνώ απόλυτα). Πρέπει να σημειωθεί πως γίνεται αντιστροφή των αρνητικά διατυπωμένων δηλώσεων, ενώ υπολογίζονται οι μέσοι όροι ανά διάσταση.²⁹

Το *Ερωτηματολόγιο Καταγραφής της Επαγγελματικής Ικανοποίησης (Employee Satisfaction Inventory, ESI)*³⁰ αφορά την μέτρηση της επαγγελματικής ικανοποίησης των εργαζομένων στην Ελλάδα. Αποτελείται από 24 δηλώσεις βασισμένες σε έξι παράγοντες: τις συνθήκες εργασίας, τον άμεσο προϊστάμενο, τον μισθό, την φύση της δουλειάς, τον οργανισμό ως ολότητα και τις ευκαιρίες για προαγωγή. Για κάθε δήλωση οι συμμετέχοντες πρέπει να δηλώσουν τον βαθμό στον οποίον συμφωνούν σε μια κλίμακα πέντε διαβαθμίσεων τύπου Likert, όπου 1= διαφωνώ απόλυτα έως 5= συμφωνώ απόλυτα. Το εργαλείο σταθμίστηκε σε δείγμα 526 εργαζομένων στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα και η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (Cronbach's α) για κάθε έναν από τους παράγοντες που μετρά ήταν υψηλή. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την εγκυρότητα η επιβεβαιωτική ανάλυση των παραγόντων έδειξε πολύ καλή προσαρμογή του δείγματος στο αρχικό μοντέλο: CFI=0,85, $\chi^2(232)=584$.³¹

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Οι αρχαιολόγοι προσεγγίστηκαν μέσω των συλλογικών οργάνων τους. Η φόρμα συγκατάθεσης, τα ερωτηματολόγια, οι πληροφορίες σχετικά με την έρευνα και τα στοιχεία επικοινωνίας των ερευνητών απεστάλησαν μέσω email στους δυο συλλογούς αρχαιολόγων της Ελλάδας, τον ΣΕΑ (Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων)³²

²⁸ Demerouti και Bakker 2008, Demerouti κ.ά. 2002, 2010.

²⁹ Σταλίκας 2012.

³⁰ Koustelios και Bagiatis 1997.

³¹ Σταλίκας 2012.

³² <https://www.sea.org.gr/>

και τον ΣΕΚΑ (Σύλλογος Εκτάκτων Αρχαιολόγων),³³ με την έκκληση να το προωθήσουν στα μέλη τους.

Το συνολικό ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Google Forms, προκειμένου να διατηρηθεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων και η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων τους, ενώ με τον τρόπο αυτό εξυπηρετήθηκε ταυτόχρονα η ελευθερία συμπλήρωσής του στον χρόνο που ο κάθε συμμετέχων επιθυμούσε. Η συμμετοχή ήταν εθελοντική, οπότε ήταν και στην διακριτική ευχέρεια καθενός το αν θα συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο, το οποίο έμεινε ενεργό προς συμπλήρωση για ενάμιση μήνα.

Το ερωτηματολόγιο δεν αναμενόταν να προκαλέσει οποιουδήποτε είδους δυσφορία στους συμμετέχοντες και δεν παρατηρήθηκε κάτι τέτοιο. Ανά πάσα στιγμή μπορούσαν να διακόψουν την συμπλήρωσή του, κλείνοντας την ιστοσελίδα. Τα απαντημένα ερωτηματολόγια κωδικοποιήθηκαν κατά αύξοντα αριθμό, προκειμένου να καταστεί εφικτή η στατιστική ανάλυσή τους, ενώ τα δεδομένα φυλάσσονταν σε εξωτερικό σκληρό δίσκο, στον οποίο είχαν πρόσβαση μόνον οι ερευνητές. Τα ερωτηματολόγια καταστράφηκαν μετά το πέρας έξι μηνών από την περάτωση της έρευνας.

Αποτελέσματα

Δημογραφικά

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείτο από 122 αρχαιολόγους. Από αυτούς οι 86 ήταν γυναίκες (70%) και οι 36 άντρες (30%). Σε σχέση με το εργασιακό πλαίσιο το δείγμα ήταν ομοιογενώς κατανεμημένο με το 45% να εργάζεται στον δημόσιο τομέα (55 άτομα) και το 55% στον ιδιωτικό (67 άτομα). Οι ηλικιακές ομάδες και τα έτη προϋπηρεσίας είναι δύο δημογραφικά στοιχεία που συνήθως σχετίζονται μεταξύ τους, αφού όσο μεγαλύτερος σε ηλικία είναι κανείς, τόσο περισσότερα χρόνια θα εργάζεται – πλην ασφαλώς εξαιρέσεων. Η ηλικιακή ομάδα με την μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης ήταν αυτή των «31-40 ετών» με δεύτερη την αμέσως επόμενη των «41-50 ετών». Οι δυο αυτές ομάδες συγκέντρωσαν συνολικά 106 παρατηρήσεις από τις 122, ενώ ελάχιστες ήταν οι συμμετοχές στις άλλες δυο ομάδες: η «έως 30 ετών» ομάδα είχε πέντε μόλις άτομα και η «άνω των 51 ετών» (που συγχωνεύτηκε με την μια (1) παρατήρηση της ομάδας «άνω των 61 ετών») είχε 11 άτομα. Ο μικρός αριθμός των νεότερων αρχαιολόγων ενδεχομένως υποδεικνύει πως οι αρχαιολόγοι μάλλον αργούν να εισέλθουν στην αγορά εργασίας μετά την λήψη του πτυχίου τους. Αυτό συμβαίνει λόγω συνέχισης των σπουδών ή εξαιτίας της ίδιας της αντικειμενικής δυσκολίας εξεύρεσης εργασίας που, σε συνδυασμό με την απειρία και την έλλειψη προϋπηρεσίας, καθιστά την

---

³³ <http://seka.net.gr/s/>

επαγγελματική αποκατάσταση μάλλον δυσχερέστερη, όπως άλλωστε και στους περισσότερους επαγγελματικούς κλάδους.

Ο πολύ μικρός αριθμός συμμετοχών που παρατηρήθηκε στην ομάδα των «άνω των 51 ετών» ενδεχομένως οφείλεται στην μη εξοικείωση των ατόμων αυτών με την τεχνολογία. Επιπρόσθετα, πρέπει να σημειωθεί ότι η εργασία του αρχαιολόγου δεν απαιτεί ούτε απαιτούσε ιδιαίτερη ή σημαντική εμπλοκή με τις νέες τεχνολογίες, που την τελευταία δεκαπενταετία αρχίζουν να χρησιμοποιούνται στον κλάδο είτε με την μορφή της ψηφιοποίησης των συλλογών και των ανασκαφικών δεδομένων, είτε με την χρήση των γεωγραφικών πληροφοριακών συστημάτων (GIS) και άλλων ψηφιακών εργαλείων.

Σε σχέση με τα έτη προϋπηρεσίας επικρατέστερη ήταν η ομάδα εκείνων που εργάζονταν «10-20» χρόνια, με αμέσως επόμενη αυτή των «5-10» ετών. Πολύ κοντά σε συχνότητα ακολουθούσαν οι ομάδες όσων εργάζονταν «έως 5» και «20-30» χρόνια.

Εργασιακή εξάντληση

Ο βαθμός της εργασιακής εξάντλησης εξετάστηκε σε σχέση με τις δυο διαστάσεις της που ερευνούσε το ερωτηματολόγιο: την αποδέσμευση και την εξουθένωση. Σκοπός της έρευνας και εδώ ήταν να διερευνηθεί αν το φύλο, η ηλικία, τα έτη προϋπηρεσίας και το εργασιακό πλαίσιο είναι προβλεπτικοί παράγοντες της εξάντλησης στους Έλληνες αρχαιολόγους.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα το φύλο δεν έχει καμία συσχέτιση με την εξάντληση, άρα το αν είναι κανείς άντρας ή γυναίκα δεν σχετίζεται ούτε με την αποδέσμευση από την εργασία, ούτε με την εξουθένωση από αυτήν. Η ηλικία, όμως, φαίνεται να επηρεάζει την διάσταση της εξουθένωσης με τους συμμετέχοντες «άνω των 51» ετών να σημειώνουν τα υψηλότερα σκορ σε σχέση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες. Κι αυτό ακούγεται απολύτως φυσιολογικό, αφού είναι εύλογο όσο μεγαλώνει κανείς, τόσο πιο εξουθενωμένος να αισθάνεται από την εργασία του – όχι όμως απαραίτητα αποδεσμευμένος από αυτήν, αφού η ηλικία δεν έχει καμία συσχέτιση με την διάσταση της αποδέσμευσης.

Τα έτη προϋπηρεσίας δεν έδειξαν καμία συσχέτιση με την εργασιακή εξάντληση. Παρ' όλα αυτά, το εργασιακό πλαίσιο φαίνεται να σχετίζεται με την αποδέσμευση από την εργασία. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως το πόσο αποστασιοποιημένος αισθάνεται ένας αρχαιολόγος από την εργασία του, σχετίζεται με το αν είναι δημόσιος ή ιδιωτικός υπάλληλος, κάτι που υποστηρίζεται γενικότερα από την υπάρχουσα βιβλιογραφία.³⁴

---

³⁴ Markovits κ.ά. 2010· Demoussis και Giannakopoulos 2007· Tsigilis κ.ά. 2006· Theodosiou και Pouliakas 2005.

Επαγγελματική ικανοποίηση

Ο βαθμός της επαγγελματικής ικανοποίησης εξετάστηκε σε σχέση με τις έξι διαστάσεις της που μετρούσε το δοθέν ερωτηματολόγιο: την ικανοποίηση για τις συνθήκες εργασίας, για τον μισθό, για την δυνατότητα προαγωγής, για την ίδια την εργασία ως αντικείμενο, για τον προϊστάμενο και για τον οργανισμό στον οποίο κάποιος εργάζεται ως ολότητα. Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνήσει το αν αυτές οι διαστάσεις της ικανοποίησης σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, τα έτη προϋπηρεσίας και το εργασιακό πλαίσιο και άρα να συναχθεί το αν θα μπορούσαν να γίνουν προβλέψεις για την επαγγελματική ικανοποίηση των αρχαιολόγων με βάση κάποια χαρακτηριστικά τους.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το φύλο, η ηλικία και τα έτη προϋπηρεσίας δεν έχουν καμία συσχέτιση με καμία διάσταση της ικανοποίησης. Το εργασιακό πλαίσιο, όμως, φαίνεται να σχετίζεται με μια διάστασή της, αυτήν της ίδιας της εργασίας, δηλαδή πρακτικά με το ίδιο το αντικείμενο που καθέναν εξασκεί καθημερινά. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι ο βαθμός ικανοποίησης των αρχαιολόγων σε σχέση με το εργασιακό τους αντικείμενο σχετίζεται με το αν εργάζονται στον δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα. Κι αυτό εν μέρει υποστηρίζεται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, αφού έρευνες έχουν δείξει ότι οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα είναι πιο ικανοποιημένοι σε όλους τους τομείς της επαγγελματικής ικανοποίησης σε σχέση με τους συναδέλφους τους του ιδιωτικού τομέα που κάνουν ακριβώς την ίδια εργασία.³⁵

Συσχέτιση δυο φαινομένων

Τέλος εξετάστηκε η συσχέτιση μεταξύ εργασιακής εξάντλησης και επαγγελματικής ικανοποίησης. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν πως υπάρχει μέτρια αρνητική συσχέτιση μεταξύ των δυο φαινομένων, που σημαίνει πως όσο μεγαλώνει η εξάντληση μειώνεται η ικανοποίηση και το αντίστροφο. Αυτή η αρνητική συσχέτιση υποστηρίζεται και από την υπάρχουσα βιβλιογραφία.³⁶

Συζήτηση

Τα αποτελέσματα της έρευνας, μολονότι απάντησαν στις ερευνητικές υποθέσεις και επιβεβαιώνονται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν περισσότερο ενδεικτικά τάσεων και δεν κρίνεται πως μπορούν να βασίσουν ισχυρά πορίσματα και γενικεύσεις σε ό,τι αφορά τους Έλληνες αρχαιολόγους. Αυτό οφείλεται στον πολύ περιορισμένο αριθμό του δείγματος που απάντησε στα ερωτηματολόγια εν συγκρίσει με τον αριθμό των εγγεγραμμένων

---

³⁵ Markovits κ.ά. 2010· Demoussis και Giannakopoulos 2007· Tsigilis κ.ά. 2006· Theodosiou και Pouliakas 2005.

³⁶ Kroupis κ.ά. 2017· Markovits κ.ά. 2010· Demoussis και Giannakopoulos 2007· Tsigilis κ.ά. 2006· Theodosiou και Pouliakas 2005.

στους συλλόγους αρχαιολόγων που εργάζονται αυτή την περίοδο στην Ελλάδα. Εξετάζοντας τους λόγους για τους οποίους το δείγμα ήταν τόσο περιορισμένο, μπορεί κανείς να σημειώσει την κρίση της πανδημίας του COVID-19 που αντιμετωπίζει αυτή την περίοδο ολόκληρος ο πλανήτης. Είναι μάλλον φυσικό και επόμενο μέσα σε περιόδους τέτοιων κρίσεων, που πλήττουν την κοινωνική ζωή και τις ανθρώπινες σχέσεις, την οικονομία, την εργασία, αλλά κυρίως γεννούν φόβο για την υγεία και την ίδια την ζωή, οι άνθρωποι να μην επιθυμούν ή να μην έχουν την απαιτούμενη διάθεση, ή ακόμη και να μην θέλουν να συμμετάσχουν σε τέτοιου είδους έρευνες. Επιπλέον, είναι δυνατόν μέσα στην αναταραχή που επικρατεί και την ολοένα αυξανόμενη αγωνία για το τι θα φέρει το μέλλον ακόμη και να αμέλησαν να απαντήσουν – πόσο μάλλον σε ένα θέμα το οποίο μπορεί για αρκετούς να ήταν άβολο ή δυσάρεστο. Σε κάθε περίπτωση, οι κοινωνίες είναι ζωντανοί οργανισμοί και επηρεάζονται από το περιβάλλον και τις κάθε φορά κρατούσες συνθήκες και ως εκ τούτου επηρεάζουν και τις έρευνες που τις αφορούν. Το περιορισμένο σε μέγεθος δείγμα είναι ο μεγάλος περιορισμός αυτής της έρευνας, αλλά και ενδεικτικό των τάσεων και στάσεων της εποχής.

Επιπλέον, σε σχέση με την ηλικιακή ανισομέρεια που παρατηρήθηκε στην κατανομή του δείγματος και συγκεκριμένα στον συγκριτικά με τις άλλες ομάδες πολύ μικρό αριθμό συμμετεχόντων άνω των 51 ετών, τίθεται ένας ακόμη περιορισμός και ένας προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας και τον τρόπο που έγινε η δειγματοληψία. Ο τρόπος μέσω του οποίου είχε πρόσβαση στο ερωτηματολόγιο ο πληθυσμός της έρευνας, δηλαδή μέσω της πλατφόρμας Google Forms και των emails, πιθανόν να απέκλεισε από την συμπλήρωσή του μια μεγάλη μερίδα μεγαλύτερων σε ηλικία αρχαιολόγων, που ενδεχομένως να μην είναι εξοικειωμένοι με την τεχνολογία, το διαδίκτυο και την χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Όλη η ανάλυση των δεδομένων έγινε με βαθμό σημαντικότητας 5%. Οι οριακά στατιστικά σημαντικές διαφορές σε αρκετά από τα ερωτήματα της έρευνας δείχνουν ίσως μια αδυναμία που οφείλεται πιθανότατα στον περιορισμένο αριθμό του δείγματος. Ωστόσο, ίσως μια αύξηση του βαθμού σημαντικότητας στο επίσης αποδεκτό, αν και όχι προτιμητέο, 10%, να έδινε πιο ισχυρά συμπεράσματα σε σχέση με τα ζητούμενα της έρευνας για τα δεδομένα του μικρού της δείγματος. Ταυτόχρονα τίθεται το ερώτημα: σε περίπτωση μεγαλύτερου δείγματος, θα μπορούσαν άραγε να φανούν συσχετίσεις και στατιστικά σημαντικές διαφορές που δεν μπόρεσαν να φανούν λόγω της μικρής συμμετοχής στην έρευνα;

Φαίνεται πως το εργασιακό πλαίσιο των Ελλήνων αρχαιολόγων σχετίζεται και με την επαγγελματική ικανοποίηση και με την εργασιακή εξάντληση. Θα μπορούσε κανείς να εικάσει πως αυτό σημαίνει ότι στην Ελλάδα οι δημόσιοι υπάλληλοι βιώνουν συνολικά καλύτερες εργασιακές συνθήκες από τους ιδιωτικούς. Ωστόσο, ίσως αυτό δεν είναι η απόλυτη αλήθεια και ίσως μια γενίκευση να ήταν

επικίνδυνη και λανθασμένη. Σε έρευνα που έγινε στην Ελλάδα μεταξύ δασκάλων φυσικής αγωγής σε ιδιωτικά και δημόσια σχολεία φάνηκε πως οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα ήταν πιο ικανοποιημένοι από την εργασία τους και λιγότερο εξαντλημένοι σε σχέση με τους συναδέλφους τους του δημοσίου τομέα.³⁷ Αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στο ερώτημα: από τι εξαρτάται εν τέλει το πόσο ικανοποιημένος ή εξαντλημένος αισθάνεται κάποιος σε σχέση με το εργασιακό του πλαίσιο; Αφού το αντικείμενο είναι ίδιο και για τις δυο κατηγορίες εργαζομένων, είναι θέμα οργάνωσης του οργανισμού ως ολότητα; Είναι θέμα ευθυνών; Προϊσταμένου; Μισθού; Σε κάθε περίπτωση η αντίθεση αυτή στα ευρήματα δυο ίδιων ερευνών σε διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους αφήνει πολλά περιθώρια για περαιτέρω έρευνα.

Επιπλέον, έρευνες έχουν δείξει πως η ικανοποίηση προέρχεται περισσότερο από ενδογενείς παρά από εξωγενείς παράγοντες.³⁸ Ενδεχομένως μια επέκταση της έρευνας για την εργασιακή εξάντληση και ικανοποίηση θα μπορούσε να υποδείξει στους εργοδότες το πώς μπορούν να κάνουν τα εργασιακά περιβάλλοντα πιο λειτουργικά, πιο αποτελεσματικά και αποκεντρωμένα, με υπαλλήλους που εντοπίζουν ευκολότερα την πηγή εσωτερικής ικανοποίησης, έχουν κίνητρα και εργάζονται ευέλικτα και επικερδώς για το κοινό καλό, απομακρύνοντας πολλές από τις δυσβάσταχτες συνέπειες της οικονομικής κρίσης.³⁹ Ως ενδογενείς παράγοντες θεωρούνται η αυτενέργεια, η δημιουργικότητα, η ανεξαρτησία, κ.ά., ενώ εξωγενείς είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις, οι αποδοχές, οι συνάδελφοι, οι συνθήκες εργασίας, κ.λπ.⁴⁰

Σε σχέση με τους περιορισμούς και τις αδυναμίες της παρούσας έρευνας προτείνεται να διεξαχθεί ξανά η ίδια έρευνα για την επαγγελματική ικανοποίηση και την εργασιακή εξάντληση των Ελλήνων αρχαιολόγων, αυτή την φορά όμως, αφού θα έχει παρέλθει η κρίση της πανδημίας και οι άνθρωποι θα είναι πιο δεκτικοί ή διαθέσιμοι να συμμετάσχουν. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι αρχαιολόγοι μεγαλύτερης ηλικίας που δεν έχουν την απαιτούμενη εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες και να βρεθεί ένας άλλος τρόπος να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο, πιθανώς τυπωμένο.

Η παρούσα έρευνα ευελπιστεί να γίνει έναυσμα για την ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με τα επαγγέλματα πολιτισμού στην Ελλάδα και ενδεχομένως να συνδράμει στην έναρξη μιας εποχής που τα επαγγέλματα πολιτισμού, αλλά και ο ίδιος ο πολιτισμός ως επαγγελματικός τομέας, θα αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους υπόλοιπους επιστημονικούς και επαγγελματικούς κλάδους.

---

³⁷ Kroupis κ.ά. 2017.

³⁸ Karamanis κ.ά. 2018.

³⁹ Karamanis κ.ά. 2018.

⁴⁰ Karamanis κ.ά. 2019.

Οι έρευνες των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα εστιάζουν κυρίως στους χώρους των επαγγελματιών της σωματικής και ψυχικής υγείας και των εκπαιδευτικών, κι αυτό πέρα από τις έρευνες που αναφέρθηκαν προηγουμένως, φαίνεται και από την πληθώρα πτυχιακών, μεταπτυχιακών και διδακτορικών διατριβών που μπορεί κανείς να εντοπίσει με μια έρευνα σε ακαδημαϊκούς ιστότοπους και βιβλιοθήκες. Ως εκ τούτου, μια έρευνα στραμμένη στους αρχαιολόγους θα μπορούσε να διευρύνει την οπτική και τις αντιλήψεις σχετικά με τα επαγγέλματα πολιτισμού με απώτερο στόχο την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων, τον σχεδιασμό των κατάλληλων παρεμβάσεων και την διαμόρφωση μιας πολιτικής βασισμένης στην πρόληψη.

Επιπλέον, η παρούσα έρευνα, αλλά και οι μελλοντικές που θα διεξαχθούν στον ευρύτερο τομέα του πολιτισμού και των επαγγελματιών του, μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στον διάλογο για τις διαφορές μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων στην Ελλάδα και, ενδεχομένως, να προσφέρουν μια βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου και των αιτιών που το προκαλούν – πόσο μάλλον αν οι έρευνες εντοπίσουν πράγματι διαφορές μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων που κάνουν τυπικά την ίδια εργασία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αργυράκης, Π., Κουστέλιος, Α., Διγγελίδης, Ν. και Σ. Χρόνη 2005. “Σύγκρουση ρόλων, ασάφεια ρόλων και επαγγελματική ικανοποίηση σε δείγμα εργαζομένων στην ΟΕΟΑ ΑΘΗΝΑ 2004”. *Περιοδικό Διοίκησης Αθλητισμού και Αναψυχής* 2: 15-29.
- Βαρδιάμπαση, Ζ.Π. και Μ. Βρυωνίδης 2017. “Επαγγελματική ικανοποίηση για ένα υγιές, ποιοτικό και αποτελεσματικό σχολείο/Job satisfaction for a healthy, quality and effective school”. *Επιστήμες Αγωγής* 2: 21-41.
- Belias, D. και Α. Koustelios 2014. “Job satisfaction and job burnout among Greek bank employees”. *International Journal of Management* 5(1): 33-45.
- Belias, D., Koustelios, A., Sdrollias, L., Koutiva, M., και E. Zournatzi 2013. “Job burnout Greek bank employees: a case study”. *International Journal of Human Resource Management and Research* 3(2): 105-20.
- Demerouti, E. και A.B. Bakker 2008. “The Oldenburg Burnout Inventory: a good alternative to measure burnout and engagement”. Στο *Handbook of stress and burnout in health care*, επιμ. J.R.B. Halbesleben, 65-78. New York: Nova Science Publishers.
- Demerouti, E., Mostert, K. και A.B. Bakker 2010. “Burnout and work engagement: a thorough investigation of the independency of both constructs”. *Journal of occupational health psychology* 15(3): 209.
- Demerouti, E., Bakker, A., Nachreiner, F. και M. Ebbinghaus, M. 2002. “From mental strain to burnout”. *European journal of work and organizational psychology* 11(4): 423- 41.
- Demoussis, M., & Giannakopoulos, N. 2007. “Exploring job satisfaction in private and public employment: empirical evidence from Greece”. *Labour*, 21(2), 333-359.
- Eisenstein, L. 2018. “To fight burnout, organize”. *New England Journal of Medicine* 379: 509-11.
- Golonka, K., Gawłowska, M., Mojsa-Kaja, J. και T. Marek 2019. “Psychophysiological characteristics of burnout syndrome: resting-state EEG analysis”. *BioMed research international* 2019(3764354): 1-8.
- House, R.J. και L.A. Wigdor 1967. “Herzberg's dual-factor theory of job satisfaction and motivation: a review of the evidence and a criticism”. *Personnel psychology* 20(4): 369-90.
- Karamanis, K., Arnis, N. και E. Kyriotelis 2018. “Job satisfaction of public administrative personnel in Greece: an empirical analysis”. Προσβάσιμο στο: <http://cris.teiep.gr/jspui/handle/123456789/1685>

- Karamanis, K., Arnis, N. και P. Pappa 2019. "Impact of working environment on job satisfaction". *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management* 14(3): 5-21.
- Koustelios, A.D., και K. Bagiatis 1997. "The employee satisfaction inventory (ESI): development of a scale to measure satisfaction of Greek employees". *Educational and Psychological Measurement* 57(3): 469-76.
- Kroupis, I., Kourtessis, T., Kouli, O., Tzetzis, G., Derri, V. και G. Mavrommatis 2017. "Job satisfaction and burnout among Greek PE teachers. A comparison of educational sectors, level and gender". *Cultura, ciencia y deporte* 12(34): 5-14.
- Locke, E.A. 1969. "What is job satisfaction?". *Organizational behavior and human performance* 4(4): 309-36.
- . 1970. "Job satisfaction and job performance: a theoretical analysis". *Organizational behavior and human performance* 5(5): 484-500.
- Markovits, Y., Davis, A.J., Fay, D., και R.V. Dick 2010. "The link between job satisfaction and organizational commitment: differences between public and private sector employees". *International Public Management Journal* 13(2): 177-96.
- Maslach, C. 1997. *Maslach burnout inventory. Evaluating stress: A Book of Resources*. USA: Scarecrow.
- Maslach, C και J. Goldberg 1998. "Prevention of burnout: new perspectives". *Applied and preventive psychology* 7(1): 63-74.
- Maslach, C., Leiter, M.P. και W. Schaufeli 2009. "Measuring burnout". Στο *The Oxford handbook of organizational well-being*, επιμ. S. Cartwright και C.L. Cooper, 86-108. Oxford: The Oxford Handbooks.
- Papasotiriou, E., Sidiropoulos, G., Ntanosa, S., Chalikias, M. και M. Skordoulis 2018. "The relationship between professional burnout and satisfaction: a case study for physical education teachers in a Greek urban area". *Serbian Journal of Management* 13(2): 353-63.
- DISCO 2014. *Ανακαλύπτοντας τους Αρχαιολόγους της Ελλάδας 2012-14*. Στο *Discovering the Archaeologists of Europe*. Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προσβάσιμο στο: <http://e-archaeology.org/wp-content/uploads/2016/06/EL-DISCO-2014-Greece-national-report-greek.pdf>
- Platsidou, M. και I. Agaliotis 2008. "Burnout, job satisfaction and instructional assignment- related sources of stress in Greek special education teachers". *International Journal of Disability, Development and Education* 55(1): 61-76.

- Samra, R. 2018. "Brief history of burnout". *British Medical Journal* (2018): 363.
- Schwartzhoffer, R.V. (επιμ.) 2009. *Psychology of burnout: predictors and coping mechanisms*. New York: Nova Science Publishers.
- Σταλίκας, Α., Τριλίβα, Σ. και Π. Ρούσση 2012. *Τα ψυχομετρικά εργαλεία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Theodosiou, I. και K. Pouliakas 2005. "Socio-economic differences in the job satisfaction of high-paid and low-paid workers in Greece". *Economic Bulletin* 24: 83–115.
- Tietjen, M.A., και R.M. Myers 1998. "Motivation and job satisfaction". *Management Decision* 36(4): 226–31.
- Tsigilis, N., Zachopoulou, E. και V. Grammatikopoulos 2006. "Job satisfaction and burnout among Greek early educators: a comparison between public and private sector employees". *Educational Research and Reviews* 1(8): 256–61.
- Weir, K. 2013. "More than job satisfaction: psychologists are discovering what makes work meaningful-and how to create value in any job". Προσβάσιμο στο: <https://www.apa.org/monitor/2013/12/job-satisfaction>
- Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Kantas, A. και E. Demerouti, E. 2012. "Measuring burnout and work engagement: factor structure, invariance, and latent mean differences across Greece and the Netherlands". *International Journal of Business Science & Applied Management* 7(2): 40–52.

Από τον Gucci στον Dior

Αμφιλεγόμενες χρήσεις των μνημείων σε αστικά τοπία

Όλγα Σακαλή
Δημήτρης Παπούδας

Στην παρουσίαση επιχειρείται να διερευνηθούν οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους προσλαμβάνεται το παρελθόν από τα κοινωνικά υποκείμενα, καθώς και οι διάφορες μορφές με τις οποίες οι παραπάνω τρόποι οδηγούν στην «κατανάλωσή» του από το ευρύ ή ειδικό κοινό στις σύγχρονες πόλεις – ένα μη ομοιογενές σώμα που φέρει διαφορετικές και συχνά αντιφατικές μεταξύ τους ταυτότητες, όπως αυτές καθορίζονται από τα εθνικά, έμφυλα, φυλετικά και ταξικά του χαρακτηριστικά. Θα γίνει σύντομη αναφορά στις πολιτικές διαχείρισης του υλικού πολιτισμού, την πολυσημία και τους ποικίλους τρόπους διάδοσης και πρόσληψης του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος από κοινωνικά υποκείμενα που ζούνε και καταναλώνουν στον αστικό χώρο. Μια διαδικασία που σταδιακά επεκτείνεται και μετασχηματίζει σε προϊόντα τα υλικά ή συμβολικά στοιχεία του παρελθόντος, της συλλογικής μνήμης αλλά και του περιβάλλοντος, με ό,τι αυτό συνεπάγεται τόσο για τη σχέση των πολιτών ή των κοινοτήτων που διεκδικούν τον δημόσιο χώρο με τη λειτουργία των πόλεων και του αστικού τοπίου όσο και για τις ποικίλες πολιτικές διαχείρισης των μνημείων. Τέλος, θα παρουσιαστούν επίκαιρα ζητήματα των πολιτικών ανάδειξης και διαχείρισης των μνημείων και του αρχαιολογικού έργου, καθώς και της σχέσης αρχαιολογίας και κοινού στην Ελλάδα κατά την περίοδο της οικονομικής και της πρόσφατης πανδημικής κρίσης.

Τα μνημεία ως σκηνικό

Η παρούσα εισήγηση με τον παράδοξο ίσως τίτλο για μία αρχαιολογική συνάντηση – ο οποίος παραπέμπει στις ολοένα και πιο συχνές εκδηλώσεις ενδιαφέροντος από διεθνείς οίκους μόδας/εταιρείες για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων τους στα μνημεία – θα επικεντρωθεί στον προβληματισμό που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια σχετικά με τη χρήση και τη διαχείριση των μνημείων και τις προσδοκίες οικονομικής ανάπτυξης που καλλιεργεί στο συλλογικό υποκείμενο η «αξιοποίησή» τους. Δημοφιλές επιχείρημα όσων υποστηρίζουν την με εμπορικούς τρόπους αξιοποίηση του μνημειακού αποθέματος, είναι η διεθνής προβολή της χώρας και επακόλουθα η άνοδος του τουρισμού και η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, επιχείρημα άλλωστε καθόλου ευκαταφρόνητο στην Ελλάδα της μακράς οικονομικής και της πρόσφατης υγειονομικής κρίσης. Κατά την τελευταία μάλιστα πενταετία, χαρακτηριστικές περιπτώσεις της παραπάνω συζήτησης, η οποία πολύ συχνά εξελίσσεται σε έντονη αντιπαράθεση στο δημόσιο διάλογο, αποτέλεσαν τόσο το αίτημα του οίκου μόδας Gucci να αξιοποιήσει για διαφημιστικούς λόγους την Ακρόπολη και τον Παρθενώνα (Φεβρουάριος 2017), αίτημα που απορρίφθηκε ομόφωνα από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο (ΚΑΣ) όσο και η πρόσφατη επίσης ομόφωνη αποδοχή από το ΚΑΣ του αιτήματος του οίκου μόδας Dior «για

φωτογράφιση ή και κινηματογράφιση δημιουργιών [...] σε 5 εμβληματικά μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους. Πρόκειται για την Ακρόπολη των Αθηνών, το Ηρώδειο, την αρχαία Αγορά, με επίκεντρο τον ναό του Ηφαίστου, τον ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο και τον ναό του Δία στη Νεμέα» (Μάϊος 2021).¹

Με αφορμή τα παραπάνω εξετάζονται από μία κριτική οπτική οι έννοιες του «δημόσιου», «ανοικτού» και «προσβάσιμου» μνημείου, τα νέα, σύνθετα ζητήματα που προκύπτουν γύρω από τη διαχείριση των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος και οι πολλαπλές ερμηνείες της λεγόμενης «αξιοποίησης» του υλικού πολιτισμού. Στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι χρησιμοποιούμε τον όρο «αστικό τοπίο» με τη σημασία που του προσδίδει η σύγχρονη αρχιτεκτονική τοπίου, η οποία σύμφωνα με την Martha Schwarz «μπορεί να περιλαμβάνει περίπου τα πάντα, το φυσικό τοπίο, τα αντικείμενα της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας και τα κάθε είδους μνημεία [...] όλα αυτά δημιουργούν νέες και σε μεγάλο βαθμό αμφιλεγόμενες αστικές χωρικές συνθήκες».² Στον παραπάνω συλλογισμό θα προσθέταμε ότι, όταν αναφερόμαστε σε μια χώρα όπως η Ελλάδα με τα εκατοντάδες διάσπαρτα μνημεία στον αστικό ιστό των πόλεων της, δεν είναι σπάνιο οι νέες και αμφιλεγόμενες χωρικές συνθήκες να χαρακτηρίζονται και από σχέσεις έντασης και αντιπαράθεσης στη δημόσια σφαίρα.

Από την άλλη, στη συζήτηση αυτή δεν μπορεί παρά να τεθούν και άλλα ζητήματα, όπως η αναγνώριση της συμβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην οικονομική ανάπτυξη από όλο σχεδόν το κυρίαρχο πολιτικό και ιδεολογικό φάσμα, άρα και τα «ιδιοκτησιακά» ερωτήματα σε σχέση με αυτήν που τίθενται ολοένα και πιο έντονα. Στο πλαίσιο αυτό, υπεισέρχονται πολύ συχνά πλέον και οι διεκδικήσεις για λιγότερο διαμεσολαβημένη και περισσότερο άμεση συμμετοχή των μη ειδικών, της «κοινωνίας των πολιτών» ή διαφορετικών κοινοτήτων στα πεδία του σχεδιασμού, των αποφάσεων και της διαχείρισης των μνημείων. Τα ζητήματα αυτά πυροδοτούν ολοένα και πιο συχνά αντιπαράθεσεις και διαμάχες για το παρελθόν και τη χρήση του στο παρόν στον δημόσιο διάλογο. Και παρά τον μεγάλο όγκο της αρχαιολογικής και ιστορικής πληροφορίας - που κυκλοφορεί κυρίως στο Διαδίκτυο - τις περισσότερες φορές η επικοινωνία των ειδικών (αρχαιολόγων, ιστορικών κ.α.) με το μεγάλο κοινό παραμένει ελλιπής και εν πολλοίς προβληματική. Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις που αφορούσαν πολιτικές διαχείρισης μνημείων (όπως στις περιπτώσεις του Μετρό Θεσσαλονίκης ή του Ελληνικού στην Αθήνα,³ για να θυμηθούμε δύο από τις πιο χαρακτηριστικές), εμφανίστηκαν ξανά και ξανά στον δημόσιο διάλογο οι δύο συνθήκες αντιμαχόμενες πλευρές: από την μία οι - κατά τα συστημικά ΜΜΕ και τον κυρίαρχο λόγο - «ιδεοληπτικοί» αρχαιολόγοι, το «ιερατείο», η «συντεχνία» (Εικ. 1) και από την άλλη όσοι/ες διακήρυτταν ότι εκπροσωπούσαν μια πιο «μοντέρνα», εκσυγχρονιστική, «ανοικτόμυαλη» προσέγγιση στη διαχείριση των μνημείων με κριτήριο ωστόσο σχεδόν πάντα την οικονο-

¹ Ο οίκος Dior παρουσίασε την επίδειξη «Cruise 2022» στο Καλλιμάρμαρο ενώ το ΚΑΣ ενέκρινε το αίτημά του για φωτογράφιση στον Βράχο της Ακρόπολης.

² Ζαβράκα 2013 (τελευταία πρόσβαση: 20/11/2021).

³ Τότσικας 2017 (τελευταία πρόσβαση 13/12/2021).

μική τους απόδοση και τα αντίστοιχα οφέλη που θα μπορούσε η χώρα να απόκομίσει σε περίοδο βαθιάς και παρατεταμένης κρίσης. Το επιχείρημα του οικονομικού οφέλους υιοθετείται και χρησιμοποιείται πρωτίστως, όπως είναι φυσικό, από τις ίδιες τις εταιρείες που διεκδικούν την προβολή τους μέσα από τα μνημεία. Είναι χαρακτηριστικό πως η Gucci υποστήριζε στην κατακλείδα του υπομνήματος που κατέθεσαν οι δικηγόροι της στο ΚΑΣ ότι η εκδήλωση που πρότεινε, εάν τελικά πραγματοποιούνταν, θα μπορούσε να αποτελέσει αφορμή για την αλλαγή κλίματος στα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της χώρας! Φιλόδοξο σχέδιο σίγουρα, που όμως δεν ευοδώθηκε, αφού το αρμόδιο γνωμοδοτικό όργανο απέρριψε το αίτημα της εθνοσωτήριας εταιρείας.

Προνομιούχες συντεχνίες υπονομεύουν το μέλλον του λαού και της χώρας
ΔΑΣΑΡΧΕΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ
"ΚΥΒΕΡΝΟΥΝ" ΤΗ ΧΩΡΑ
ΚΑΙ ΜΠΛΟΚΑΡΟΥΝ
ΤΙΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ!

Εικόνα 1. Πρωτοσέλιδο εφημερίδας Contranews (14/09/2017) (πηγή: Διαδίκτυο).

Μία ιστορία χρήματος διανθισμένη με εθνικά ιδεώδη

Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ένα εκ πρώτης όψεως αντιφατικό, αν και σύνηθες φαινόμενο: Οι επικριτές της θέσης πως «τα μνημεία οφείλει να τα διαχειρίζεται το κράτος» ξιφουλκούν κατά της «ιερότητας» και του εθνοκεντρικού «άβατου» που τα ...καταδικάζει η κρατική διαχείρισή τους. Την ίδια στιγμή πάλι είναι πολύ δεκτικοί στη χρήση πάσης φύσεως εθνικών στερεότυπων, μόνο όμως όταν αυτή λειτουργεί ως επιχείρημα υπέρ της εμπορικής αξιοποίησής τους. Είναι χαρακτηριστική εδώ η αντιπαραβολή που έκαναν τα εγχώρια ΜΜΕ ανάμεσα στους δύο οίκους μόδας για τους οποίους γίνεται λόγος: ούτε λίγο ούτε πολύ ήταν, πέραν όλων των άλλων, και ο βαθμός σεβασμού (!) που επέδειξε ο καθένας τους στον ελληνικό πολιτισμό και την παράδοση που έκρινε τελικά την τύχη του αιτήματός τους από το ΚΑΣ (Εικ. 2). Στο σημείο αυτό θα πρέπει ίσως να εικάσουμε ότι ενδεχομένως δεν είχε ακόμη ξεχαστεί η φωτογραφική αποδόμηση των γλυπτών

του Παρθενώνα από την Gucci η οποία συνόδεψε την ανάρτησή της στο Instagram το 2015 με τον εκκεντρικό τίτλο «Gucci πάρτυ των θεών» (Εικ. 3).

Εικόνα 2. Τίτλοι άρθρων στον ημερήσιο ηλεκτρονικό Τύπο με αφορμή το αίτημα του Dior (πηγή: Διαδίκτυο).

Και αν το επιχείρημα της Gucci περί της εθνικής οικονομικής ανάκαμψης δεν φάνηκε να έπεισε τα μέλη του ΚΑΣ, αφού σύμφωνα με την απόφασή τους «ο ιδιαίτερος πολιτιστικός χαρακτήρας των μνημείων της Ακρόπολης δεν συνάδει με τη συγκεκριμένη εκδήλωση, καθώς πρόκειται για μοναδικά μνημεία και σύμβολα παγκόσμιας κληρονομιάς, μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO»,⁴ δεν συνέβη το ίδιο με τον άλλο οίκο μόδας, τέσσερα χρόνια μόλις μετά. Στην περίπτωση του Dior τα πράγματα εξελίχθηκαν αρκετά διαφορετικά καθώς - κατά το ΚΑΣ και όλα σχεδόν τα ΜΜΕ- η εταιρεία «σεβάστηκε τον ελληνικό πολιτισμό και την παράδοση», συνέδεσε την κολεξιόν της με την ελληνική Επανάσταση του 1821 και επομένως ήταν ευπρόσδεκτος να διαφημιστεί με σκηνικό τα «όσια και ιερά» του εθνικού αφηγήματος. Τα ερωτήματα που έθεσαν όσοι/ες ήταν εναντίον αυτής της παραχώρησης έμειναν ωστόσο αναπάντητα: Σε τι εξυπηρετεί να προσδίδουν αξία αρχαιολογικοί χώροι υψηλού συμβολισμού σε ένα ιδιωτικό brand name; Με ποιο σκεπτικό θα δώσουμε την Ακρόπολη στον Dior και όχι στον Gucci ή στο Zeus + Dione; Πού θα μπει, αν θα μπει, το όριο;⁵

⁴ Βλ.: <https://www.news247.gr/politismos/akropoli-gucci-dior-simeiosate-2.9244344.html>

⁵ Βλ.: <https://popaganda.gr/stories/echi-anagki-i-akropoli-apo-ton-dior/>

Εικόνα 3. Στιγμιότυπο από βίντεο που ανέβασε στο Instagram η εταιρία Gucci, όπου εμφανίζονται αγάλματα από το αέτωμα του Παρθενώνα με ρούχα και αξεσουάρ της (πηγή: <https://www.lifo.gr>. 30-12-2015).

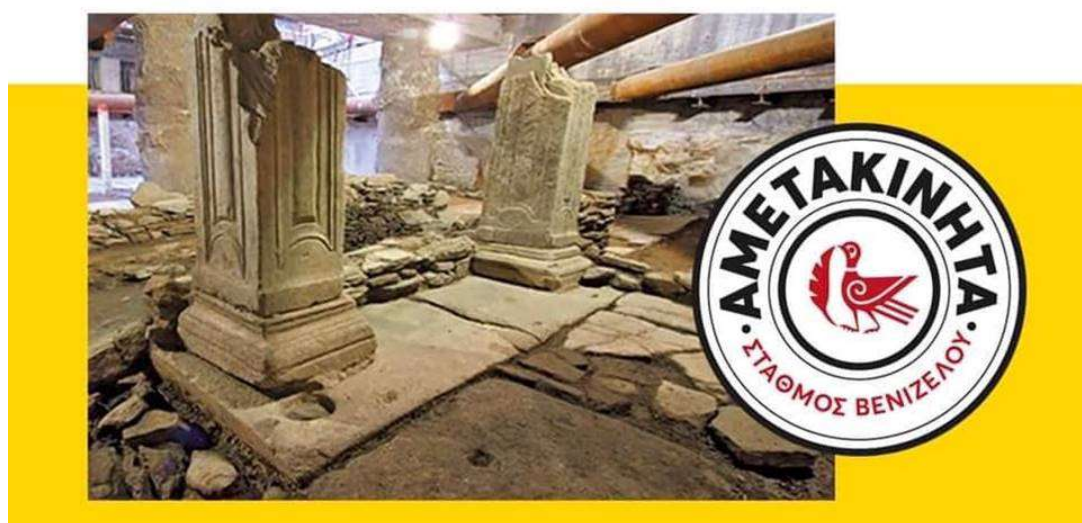
Ο κοινωνικός ρόλος των μνημείων

Στο σημείο αυτό θα χρειαστεί να θυμίσουμε τη δημοφιλή θέση ότι τα μνημεία αποκτούν στη σύγχρονη εποχή πέραν του ιδεολογικού - ή, κατά την έκφραση του P. Bourdieu, *συμβολικού κεφαλαίου* που ήδη φέρουν - και μια συνεχώς αυξανόμενη οικονομική-τουριστική σημασία, η οποία συνδέεται ευθέως με τη δυναμική της επισκεψιμότητάς τους και την προσδοκία εσόδων. Ειδικά σήμερα με την δραματική υποχώρηση του κοινωνικού κράτους και τον μετασχηματισμό του ελεύθερου χρόνου σε εμπόρευμα (σημαντικό μέρος του οποίου διεκδικούν τα μουσεία και τα επισκέψιμα μνημεία), ο κοινωνικός ρόλος των μνημείων και των μουσείων ολοένα και πιο συχνά υποχωρεί προς όφελος των μηχανισμών της ελεύθερης αγοράς, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη διαχείρισή τους.⁶ Για τα ελληνικά δεδομένα τα παραπάνω μεταφράζονται στις συνεχείς νομοθετικές παρεμβάσεις παράκαμψης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και των νόμιμων διαδικασιών αδειοδότησης για μεγάλες επενδύσεις που προωθούνται με fast-track διαδικασίες, στη διάκριση των μνημείων και την εργαλειοποίησή τους σε «αυτά που εμποδίζουν την ανάπτυξη» και σε «αυτά που μπορούν να αξιοποιηθούν» με εμπορικούς όρους, στη δραματική μείωση των πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού που τα υπηρετεί και φυσικά στις σοβαρές επιπτώσεις που έχουν όλα

⁶ Σακαλή και Μαρκέτου 2017' Γκότσης και Σακαλή 2016.

τα παραπάνω στις εργασιακές σχέσεις των εργαζόμενων στον πολιτισμό και ιδιαίτερα των πιο ευάλωτων από αυτούς, όπως είναι οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι, συντηρητές, αρχιτέκτονες κ.α.

Παράλληλα, στο πολιτικό πεδίο ανακύπτει μια σειρά σοβαρών ζητημάτων μνημειακής και μουσειακής διαχείρισης, όπως η ψήφιση της διάταξης για τη δυνατότητα εξαγωγής αρχαιοτήτων από τη χώρα για 50 χρόνια, οι πρόσφατες μεθοδεύσεις από πλευράς ΥΠ.ΠΟ.Α για τις εκτεταμένες τσιμεντοστρώσεις στην Ακρόπολη⁷, η πρόσφατη αποκοπή των πέντε μεγαλύτερων κρατικών μουσείων της χώρας από την Αρχαιολογική Υπηρεσία διά της μετατροπής τους σε Ν.Π.Δ.Δ., οι διευκολύνσεις για την τοποθέτηση ανεμογεννητριών σε χώρους αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέ-ροντος κ.α.

Εικόνα 4. Φωτογραφία από την καμπάνια ενημέρωσης της Κίνησης Πολιτών Θεσσαλονίκης για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για τη διάσωση των αρχαιοτήτων στον σταθμό Βενιζέλου στο Μετρό (πηγή: <https://web.facebook.com/Kinisi.Politon.Thessalonikis>).

Από την άλλη, μνημεία και μνημειακοί χώροι που θα μπορούσαν να αποφέρουν ουσιαστική οικονομική, πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη με όρους πραγματικής αιεφορίας και βιωσιμότητας βρίσκονται στο στόχαστρο της κυβερνητικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εμμονικής προ-σήλωσης της κυβέρνησης της Ν.Δ. στο σχέδιο του τεμαχισμού και της απόσπασης των μοναδικής σημασίας αρχαιοτήτων του σταθμού Βενιζέλου στο Μετρό της Θεσσαλονίκης, παρά την κατακραυγή από τη διεθνή και εγχώρια επιστημονική κοινότητα, τις εκκλήσεις διεθνών φορέων προστασίας των μνημείων αλλά και την εκφρασμένη βούληση της πλειονότητας των κατοίκων της πόλης (Εικ. 4).

Παρατηρείται επομένως πως, ενώ υφίσταται ακόμα στην Ελλάδα ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο προστασίας των μνημείων, όπως αυτό εκφράζεται με το άρθρο 24 του Συντάγματος και τον αρχαιολογικό νόμο (Ν.3028/2002) - όσο κι αν

⁷ Βλ.: <https://www.uoi.gr/ekklisi-gia-tis-epemvaseis-stin-akropoli-fev-2021/>

ο τελευταίος με διάφορα νομοθετήματα καταστρατηγείται - τίθεται συνεχώς υπό αμφισβήτηση η ίδια η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού, όπως ορίζεται μέχρι σήμερα από την ελληνική και διεθνή νομοθεσία και τις σχετικές Συμβάσεις.

Μνημεία ανοικτά και προσβάσιμα

Από τα παραπάνω προκύπτει εύλογα μια σειρά ερωτημάτων που αφορούν στον σχεδιασμό μιας ουσιαστικής πολιτιστικής πολιτικής σε σχέση με τα μνημεία, η οποία θα δίνει προοπτικές αξιοποίησής τους και που θα απέκλινε από ό,τι συνήθως αποδίδουμε στον όρο «εμπορευματοποίηση». Τι είναι αυτό που έρχεται στο μυαλό μας όταν μιλάμε για ανοικτά και προσβάσιμα σε όλους/ες μνημεία που επιτελούν τον κοινωνικό και παιδευτικό ρόλο στις σημερινές ιδιαίτερα σύνθετες συνθήκες, όπου υπονομεύεται συστηματικά ο δημόσιος χαρακτήρας των κοινωνικών αγαθών όπως ο πολιτισμός; Ποιοι και με ποιους όρους θα διαχειριστούν τα μνημεία της χώρας; Είναι εν τέλει η ευκαιριακή παραχώρηση κορυφαίων πολιτιστικών μνημείων σε διάφορες εταιρείες επ' ωφελεία των μνημείων που θα επιφέρει την πολυπόθητη οικονομική ανάπτυξη;

Η ένστασή μας σε μια καταφατική απάντηση στο τελευταίο ερώτημα δεν σχετίζεται με κάποια εμπνευσμένη από την εθνική μυθολογία «ιερότητα» των μνημείων και του επακόλουθου φόβου «βεβήλωσής» τους από οποιαδήποτε καλλιτεχνική ή εμπορική εκδήλωση.⁸ Υποστηρίζουμε όμως ότι τα επιχειρήματα της προβολής μνημείων, όπως της Ακρόπολης καθώς και των άλλων αρχαιολογικών χώρων, είναι εξαιρετικά αδύναμα και προσχηματικά όταν αναφερόμαστε σε μνημεία παγκόσμιας σημασίας που δεν έχουν ανάγκη διαφήμισης. Εν αντιθέσει με τα προϊόντα της εκάστοτε εταιρείας, τα οποία κερδίζουν προστιθέμενη αξία όταν τοποθετούνται εντός εμβληματικών αρχαιολογικών χώρων παγκόσμιας ακτινοβολίας.⁹

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να προστεθεί και η επισήμανση πως «η διαχείριση των μνημείων της πόλης δεν είναι, μια ουδέτερη πράξη-ουδέποτε ήταν. Τις τελευταίες δεκαετίες τα όρια του σχετικού προβληματισμού δείχνουν να διευρύνονται. Δεν είναι μόνο η ραγδαία επέλαση των νόμων της αγοράς που το επιβάλλει, ενδεδυμένη το μανδύα της «αξιοποίησης» και της υπαγωγής των μνημείων στους κανόνες της τουριστικής «βιομηχανίας» και της «βιομηχανίας» του ελεύθερου χρόνου. Είναι το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για το παρελθόν, η έξαρση της μνήμης και των ταυτοτήτων, που το προκαλεί (το ίδιο που κινητοποιεί, άλλωστε, και τις τάσεις της

---

⁸ Για την Ακρόπολη ως σύμβολο ενός εξιδανικευμένου εθνικού παρελθόντος βλ. Hamilakis και Yalouri 1996· Πλάντζος 2009.

⁹ Υπάρχει σχετική υπουργική απόφαση για τις εκδηλώσεις στους αρχαιολογικούς χώρους σύμφωνα με την οποία τα διάφορα αιτήματα περνούν από το ΚΑΣ. Κριτήρια αποτελούν η προστασία του εκάστοτε χώρου και ο μη εμπορικός χαρακτήρας των προτεινόμενων εκδηλώσεων.

αγοράς)».¹⁰ Τα μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, οι «μνημονικοί τόποι» εν γένει ως εκδοχές μιας δημόσιας αφήγησης για το παρελθόν που εντάσσονται στην επίσημη ρητορική ή αφηγούνται εναλλακτικές ιστορίες, είναι τόποι όπου εγγράφονται κοινωνικές σχέσεις και συγκρούσεις, προκαλώντας πολλαπλές αναγνώσεις από τις κοινότητες που τα περιβάλλουν, ενίοτε αντίθετες στην κυρίαρχη αφήγηση. Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες τα μνημεία αποκτούν μία νέα δυναμική που αναδεικνύει την ικανότητά τους να προσλαμβάνουν ποικίλες σημασίες και αξίες και να ανακαλούν διαφορετικές ιδέες και μνήμες.¹¹

Εικόνες 5 & 6. Διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΥΠΠΟΑ στην αρχαία αγορά Αθηνών (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Στις μέρες μας είναι ίσως πιο αναγκαίο από ποτέ να σκεφτούμε τρόπους επαναπροσέγγισης και διεύρυνσης του κοινωνικού, συμμετοχικού και βιωματικού ρόλου των μνημείων στον σύγχρονο αστικό ιστό, ως πεδία πολλαπλών - και ενδεχομένως αντιφατικών - αφηγήσεων, βιωμάτων και ερμηνειών. Να επαναπροσδιορίσουμε, επομένως, τη σχέση τους με το αστικό τοπίο των πόλεων, το οποίο, βάσει των νέων θεωρήσεων, γίνεται κατανοητό, ως έκφραση της σύγχρονης διαπολιτισμικότητας, και όπου πάνω του ανιχνεύονται διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες, οι οποίες δρουν, εξελίσσονται και μεταβάλλονται στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα. Ειδικά σήμερα χρειαζόμαστε αυτόν τον κοινωνικό και συμμετοχικό ρόλο των μνημείων για την επαναδιαπραγμάτευση κρίσιμων ζητημάτων, ειδικά στις μεγαλουπόλεις που αφορούν την πολιτισμική, εθνοτική και θρησκευτική συνύπαρξη, την ισότητα, την ανοχή, την ευαισθητοποίηση σε ρατσιστικά και περιβαλλοντικά ζητήματα (Εικ 5 & 6).

Στο ίδιο πλαίσιο, τίθενται τα τελευταία χρόνια γόνιμοι προβληματισμοί από κινήματα πόλεων, κοινότητες και οργανωμένες συλλογικότητες που διεκδικούν όχι μόνο τα μνημεία να είναι «δημόσια», αλλά και «ανοικτά» και «προσβάσιμα» (με την κυριολεκτική σημασία των όρων αλλά και ως προς τις ερμηνείες και τη σημασία που αποκτούν σε ένα πολυπολιτισμικό ακροατήριο) και να «εκδημοκρατιστούν» τα συστήματα διαχείρισής τους ως «κοινά αγαθά» (Com-

¹⁰ Γκότσης 2011.

¹¹ Γιαλούρη 2010.

mons). Οι σύγχρονες κοινωνικές και δημογραφικές αλλαγές και η διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών διαμορφώνουν συνεχώς νέες συνθήκες και δυναμικές στη συζήτηση για τα ιδιοκτησιακά, νομικά και συμβολικά δικαιώματα που εγείρει η διαχείριση των αρχαιοτήτων και των μνημείων. Τα αιτήματα των κοινωνικών κινημάτων που αναπτύσσονται στα αστικά περιβάλλοντα συγκροτούνται γύρω από την άρση των φραγμών πρόσβασης και την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, την αλληλεπίδραση διάφορων πολιτισμών, τη βίωση της ετερότητας, τη δυνατότητα παραγωγής κοινής πολιτιστικής έκφρασης και τη δημιουργία ταυτοτήτων μέσα από τον πολιτισμικό αλληλοεμπλουτισμό. Παράλληλα, η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών δημιουργεί διαρκώς νέες δυνατότητες πρόσβασης και συμμετοχής σε πολλαπλά πολιτισμικά πλαίσια και δίκτυα (εθνοτικά, κοινωνικά, έμφυλα).¹²

Η συζήτηση η οποία επιχειρεί να επαναπροσδιορίσει την κοινωνική, συμπεριληπτική και βιωματική διάσταση των μνημείων στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα επανέρχεται συνεχώς στο δημόσιο διάλογο με αφορμές είτε την επίδειξη της νέας συλλογής ρούχων ενός οίκου μόδας είτε το διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα μιας ομάδας προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους της Αθήνας. Ελπίζουμε να μας δοθεί η ευκαιρία στη συνέχεια να παρουσιάσουμε αναλυτικότερα τους λόγους για τους οποίους θεωρούμε ότι το δεύτερο παράδειγμα είναι κομβικής σημασίας στην κατεύθυνση μιας κοινωνικής, εκπαιδευτικής και πολιτισμικής πολιτικής που στοχεύει στην πραγματική ανάπτυξη, την άρση των διακρίσεων και την ουσιαστική συμπερίληψη.

---

¹² Γκότσης 2011, Σταυρίδης 2006.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γιαλούρη, Ε. 2010. “Η δυναμική των μνημείων: αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης”. Στο *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, επιμ. Γ. Γιαννακόπουλος και Γ. Γιαννιτσιώτης, 349–80. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γκότσης, Σ. 2011. “Το μουσείο, το μνημείο και οι διαφορετικοί κάτοικοι της πόλης. Για μια επαναδιαπραγματεύση των ορίων της δημόσιας ιστορίας”. *Monumenta* 3.

Γκότσης, Σ. και Ο. Σακαλή 2016. “Να τελειώνουμε επιτέλους με την Αρχαιολογία!”. *Unfollow* 60: 110–15.

Ζαβράκα, Δ. 2013. “Φυσικό τοπίο, αστικό τοπίο και διαπολιτισμικότητα”. «*Αρχιτέκτονες*» 6. Προσβάσιμο στο: <https://www.sadas-pea.gr/fisiko-topio-astiko-topio-ke-diapolitismikotita-architektones/>

Hamilakis, Y. και E. Yalouri 1996. “Antiquities as symbolic capital in modern Greek society”. *Antiquity* 70, 117–29.

Πλάντζος, Δ. 2009. “Η Κιβωτός και το Έθνος: ένα σχόλιο για την υποδοχή του Νέου Μουσείου Ακροπόλεως”. *Σύγχρονα Θέματα* 106, 14–8.

Σακαλή, Ο. και Στ. Μαρκέτου, 2017. “Αρχαιολογικοί χώροι και ιστορικά μνημεία στην Ελλάδα της κρίσης. Η περίπτωση του Αστέρα Βουλιαγμένης”. Προσβάσιμο στο: <https://www.academia.edu/43690907>

Σταυρίδης, Σ. (επιμ.) 2006. *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Τότσικας, Π. 2017. *Η μάταιη θυσία του Ελληνικού. Επιλεγμένα κείμενα 2016-2017*, Ίχνη-8. Προσβάσιμο στο: https://issuu.com/89750/docs/h_____/3

Διαδικτυακές πηγές – Ιστογραφία

POPAGANDA. Έπρεπε να βάλει η Ακρόπολη Gucci φόρεμα;
<https://popaganda.gr/stories/akropoli-gucci/>

POPAGANDA. Έχει ανάγκη η Ακρόπολη από τον Dior;
<https://popaganda.gr/stories/echi-anagki-i-akropoli-apo-ton-dior/>

News 24-7. Ακρόπολη: Gucci-Dior σημειώσατε 2!
<https://www.news247.gr/politismos/akropoli-gucci-dior-simeiosate-2.9244344.html>

Athens Voice. Η «άλωση» της Αθήνας απ’ τον Dior.
https://www.avgi.gr/tehnas/385225_i-akropoli-i-pasarela-kai-i-apantisi-toy-ypourgeiou-politismoy

Parallaxi. Μετρό Θεσσαλονίκης: 1976-2023; Το απίστευτο οδοιπορικό.
<https://parallaximag.gr/thessaloniki/reportaz/todiporiko>

ΕΚΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ -Ακρόπολη: SOS.
<https://www.uoi.gr/ekklisi-gia-tis-epemvaseis-stin-akropoli-fev-2021/>

Αρχαιολογικοί χώροι εντός αστικού τοπίου

Η περίπτωση της αρχαίας Κισάμου

Εμμανουήλ Παπουτσάκης

Το παρόν άρθρο¹ έχει ως σκοπό να θέσει και να αναδείξει σύγχρονες απόψεις από τις επιστήμες σχεδιασμού, σχετικά με το μέλλον των διαμορφωμένων αρχαιολογικών χώρων εντός αστικού τοπίου,² επιχειρώντας να συνδυαστούν οι θεωρητικές προσεγγίσεις με το καλοκαιρινό εργαστήριο της Σχολής Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Κρήτης, που χρησιμοποίησε ως παράδειγμα εφαρμογής την Κίσαμο (Καστέλι Κισάμου) στην αρχιτεκτονική πρόταση. Το εργαστήριο προσπάθησε να προσεγγίσει το μέλλον των ιστορικών κέντρων προβάλλοντας μια αναστοχαστική πρόταση συνύπαρξης των καταλοίπων των διαφόρων χρονικών περιόδων της κωμόπολης με το σύγχρονο αστικό τοπίο.³

Οι ανασκαφές σωστικού, κυρίως, χαρακτήρα που διενεργούνται στην Ελλάδα εντός των πόλεων, αποτελούν πηγή όχι μόνο διάσωσης αρχαιοτήτων αλλά και εξαγωγής πολύτιμων δεδομένων και συμπερασμάτων για την αρχαιολογία. Ορισμένες φορές οι αποκαλυφθείσες αρχαιότητες παραμένουν ορατές και διαμορφώνονται σε αρχαιολογικούς χώρους με αρκετούς από αυτούς όχι μόνο να ασφυκτιούν εντός του αστικού τοπίου,⁴ αλλά κάποιες φορές να χάνουν κάθε λειτουργικότητα και να καταλήγουν απλά σε χώρους απορριμμάτων.⁵ Ανακύπτει επομένως το ζήτημα του ρόλου, της σχέσης και της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων σε συνάρτηση με τη σύγχρονη πόλη.⁶

Στις επιστήμες σχεδιασμού του χώρου όπως είναι η αρχιτεκτονική, ο αστικός σχεδιασμός και η αρχιτεκτονική τοπίου, ήδη από τα τέλη του 20ού αιώνα σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα,⁷ έχουν υπάρξει πολλοί προβληματισμοί σχετικά με την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων. Το ζήτημα της

---

¹ Θα ήθελα να εκφράσω την βαθιά ευγνωμοσύνη μου στην αρχαιολόγο και τ. Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων κ. Σταυρούλα Μαρκουλάκη για τις πολύτιμες πληροφορίες και υποδείξεις της. Ευχαριστώ επίσης ολόψυχα την αρχιτέκτονα μηχανικό κ. Μαριλένα Μοχιανάκη Καραμπατζάκη για την πολύτιμη βοήθειά της σε ζητήματα, τα οποία αποτέλεσαν ουσιώδεις προσθήκες στο άρθρο.

² Τρατσέλα 2013, 63.

³ Skoutelis 2019, 6–57.

⁴ Τρατσέλα 2013, 63.

⁵ Το προσωπικό ενδιαφέρον για τη λειτουργία και το μέλλον των αρχαιολογικών χώρων γεννήθηκε αντικρίζοντας πρώτη φορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ναού, πιθανότατα της Αφροδίτης δίπλα στην πλατεία Αντιγονιδών της Θεσσαλονίκης. Ο συγκεκριμένος μνημειακός χώρος ήταν εγκαταλελειμμένος, περιφραγμένος με κιγκλιδώματα και είχε καταλήξει σ' ένα απέραντο σκουπιδότοπο, βλ. Μητάκης 2016. Ο ναός πλέον έχει καταχωθεί προσωρινά και αναμένεται η μελλοντική πιθανή ανάδειξή του, βλ. Τσάνη 2019. Για την ιστορία του μνημείου, καθώς και για προτάσεις ανάδειξης και διατήρησής του, βλ. Καραδέδος 2016' Καραδέδος 2009.

⁶ Τρατσέλα 2013, 70, 75.

⁷ Παρθενόπουλος και Παρθενοπούλου 2010, 154.

ιστορικότητας άρχισε να δημιουργεί το θεωρητικό υπόβαθρο, όχι μόνο για το σχεδιασμό των ίδιων των χώρων, αλλά και για το σχεδιασμό του αστικού τοπίου περιμετρικά αυτών.⁸ Στόχος είναι η προβολή των στοιχείων του παρελθόντος στο παρόν, η αρμονική συνύπαρξη της σύγχρονης πόλης με το παρελθόν και το μέλλον της, καθώς και η δημιουργία καρποφόρου εδάφους, για την καλλιέργεια του ανθρώπου. Με άλλα λόγια η έννοια της ιστορικότητας αφορά τη συμβίωση του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος στον ίδιο τόπο.⁹

Αρχαιολογικοί χώροι και τοπίο

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται στον κλάδο της αρχαιολογίας ένα αυξανόμενο επιστημονικό ενδιαφέρον για την αναζήτηση και ερμηνεία των κοινωνικών προεκτάσεων του πολιτισμικού περιβάλλοντος και τοπίου.¹⁰ Ο όρος τοπίο, ιστορικό ή μη, προτιμάται για την περιγραφή του ευρύτερου χώρου πέριξ αρχαιολογικών χώρων αντί του περιβάλλοντος, διότι το τοπίο συνιστά εννοιολογικά δυναμική οντότητα, άρρηκτα συνδεδεμένη με τον άνθρωπο και την κοινωνία, αποτελώντας παράλληλα φορέα πολιτισμού.¹¹ Αναφορικά με τις περιπτώσεις σχεδιασμού, η υψηλή πολιτισμική αξία των αρχαιολογικών χώρων θεωρείται δεδομένη και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο στη διαμόρφωσή τους, όσο και στη διαμόρφωση του τοπίου που τους περιβάλλει.¹²

Ως προς το ζήτημα λοιπόν της συνύπαρξης αρχαιολογικού χώρου και τοπίου, η Μ. Τρατσέλα¹³ διακρίνει τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις σχεδιασμού. Συγκεκριμένα, η πρώτη αναφέρεται στον απόλυτο σεβασμό του αρχαιολογικού χώρου ή μνημείου μην αφήνοντας περιθώρια δημιουργικού σχεδιασμού μεταξύ τοπίου και αρχαιολογικού χώρου. Η δεύτερη προσέγγιση αναζητά πιο ελεύθερες, πολλές φορές πρωτότυπες, σχεδιαστικές επιλογές, οι οποίες όμως δεν εναρμονίζονται με τον ιστορικό χώρο. Τέλος, η τρίτη προσέγγιση, η οποία και κυριαρχεί, αφορά πιο ισορροπημένες σχεδιαστικές επιλογές μεταξύ των δύο προαναφερθεισών, καθώς επιλέγονται ηπιότερες¹⁴ σχεδιαστικές παρεμβάσεις, ώστε να εξομαλύνεται ο «ανταγωνισμός» μεταξύ σύγχρονου αστικού τοπίου και αρχαιολογικού χώρου.¹⁵ Ο αρχαιολογικός χώρος εντός αστικού τοπίου (και όχι μόνο) ορίζεται εξαιτίας της ιστορικής αξίας του ως διαχρονικός και στατικός. Αντίθετα, το ευρύτερο τοπίο της σύγχρονης κοινωνίας χαρακτηρίζεται ως εφήμερο, καθώς είναι

⁸ Τρατσέλα 2013, 63.

⁹ Τρατσέλα 2013, 63.

¹⁰ Knapp και Ashmore 1999· Rajala και Mills 2017· Tilley 1994· για την εννοιολογική προσέγγιση του τοπίου βλ. Τρατσέλα 2013, 64-7.

¹¹ Tuan 1979, 100.

¹² Τρατσέλα 2013, 67.

¹³ Τρατσέλα 2013, 67-8.

¹⁴ Τρατσέλα 2013, 67-9· Αστρεϊνίδου 1997, 16.

¹⁵ Τρατσέλα 2013, 67.

ένα παλλόμενο μέσο που περιλαμβάνει την ίδια τη ζωή και παράγει πολιτισμό. Αν και οι διαφορές τους είναι εκ πρώτης όψεως εμφανείς, και οι δύο συνιστώσες, αρχαιολογικοί χώροι και τοπία, έχουν την ίδια συνεισφορά στη δημιουργία της συλλογικής μνήμης και στη διαμόρφωση ολόκληρου του χώρου.¹⁶ Εντούτοις, η συνύπαρξή τους δεν είναι τόσο εύκολη, διότι στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται μια αυξημένη σύγκρουση του σύγχρονου αστικού τοπίου με τον ιστορικό χώρο.¹⁷ Οι αρχαιολογικοί χώροι, επειδή αφήνουν το αποτύπωμά τους στο χώρο, θα έπρεπε να εντάσσονται οργανικά σε μια πόλη και να μην αποτελούν αποξενωμένα αποσπασματικά τμήματά της. Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητη η σύνθεση τους, ώστε αυτοί να ενταχθούν στο σύγχρονο τοπίο λειτουργώντας όχι απλά ως μουσειακοί χώροι, αλλά ως ζωντανοί οργανισμοί.¹⁸ Είναι ενδιαφέρον ότι η πόλη και ο πολιτισμός αποτελούν αλληλεξαρτώμενα πεδία, καθώς η πόλη συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτισμού αλλά και το αντίστροφο.¹⁹ Η σύνθεση λοιπόν του παρελθόντος και του παρόντος είναι απαραίτητη για την ανάδειξη της συλλογικής μνήμης της κοινωνίας, η οποία όμως δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως μία αόριστη έννοια. Αυτή συγκροτεί την κοινωνική συνοχή και, στην περίπτωση μιας ιστορικής πόλης, αναδεικνύει ότι το εύρος ζωής της είναι μεγαλύτερο από τον παρόν, δίδοντας τη δυνατότητα στους πολίτες να προβάλλουν το μέλλον για την κατοίκησή τους σ' ένα πλαίσιο ανανεωμένης ιστορικής αυτοεπίγνωσης, αυξημένης αξιοπρέπειας και αυτοσεβασμού.²⁰ Ο αρχαιολογικός χώρος/μνημείο προάγει, εκτός των άλλων, την ιστορικότητα, τη διαχρονία και τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας αυτός αντισταθμίζεται στο συνεχώς μεταβαλλόμενο και εξελισσόμενο κατά την πάροδο των χρόνων χαρακτήρα του σύγχρονου τοπίου,²¹ το οποίο εκτός των άλλων δημιουργεί νέα κοινωνικά συμφραζόμενα.²²

Αν και είναι σαφές ότι πρέπει να επιτευχθεί η αρμονική συνύπαρξη των δύο, πριν από κάθε απόπειρα σχεδιασμού πρέπει να αναλύονται τα χαρακτηριστικά της σχέσης του αρχαιολογικού χώρου με το τοπίο και την κοινωνία. Οι αρχαιολογικοί χώροι, εξαιτίας της ανάγκης προστασίας τους, παρουσιάζονται συνήθως αποκομμένοι σχεδιαστικά από τον περιβάλλοντα χώρο. Το στοιχείο αυτό συναντάται και στους οργανωμένους επισκέψιμους χώρους, των οποίων η ένταξη στο τοπίο παραμερίζεται. Ανακύπτει, όπως προαναφέρθηκε, το ζήτημα της ενσωμάτωσής τους στο τοπίο και στην κοινωνία,²³ που μπορεί να επιτευχθεί μέσω των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων για το τοπίο.²⁴ Η πολιτισμική

¹⁶ Τρατσέλα 2013, 67–8.

¹⁷ Για την χαρακτηριστική περίπτωση της Αθήνας, βλ. Αραβαντινός 1998, 48–54.

¹⁸ Ζήβας 1997, 45, 73–6.

¹⁹ Παρθενόπουλος και Παρθενοπούλου 2010, 152.

²⁰ Boyer 1994, 16.

²¹ Koziraki και Tratsela 2004; αναφέρεται στο Τρατσέλα 2013, 68.

²² Τρατσέλα 2013, 68.

²³ Τρατσέλα 2013, 68–9.

²⁴ McGlade 1999, 458–82.

ταυτότητα ενός ιστορικού/αρχαιολογικού τόπου σε ένα συγκεκριμένο χρονικό εύρος εκφράζει τις ιδεολογικές επιλογές, αντιλήψεις και ανάγκες των κοινωνιών που έδρασαν διαχρονικά σε ένα χώρο αλλά και το ευρύτερο τοπίο, αφήνοντας το αποτύπωμα τους η κάθε μια στη διαμόρφωσή της εκάστοτε ταυτότητάς του. Γίνεται, επομένως, ξεκάθαρη η σχέση του αρχαιολογικού χώρου με το ευρύτερο τοπίο, σχέση η οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε μελέτες σχεδιασμού ως ένα αδιάσπαστο σύνολο. Ως αποτέλεσμα, ο επισκέπτης θα κατανοεί καλύτερα από τη μια τις αρχαιότητες και από την άλλη την εξέλιξη του ιστορικού/πολιτισμικού τοπίου.²⁵ Οι αρχαιολογικοί χώροι εκτός των άλλων δε θα έπρεπε να είναι περιφραγμένοι από κιγκλιδώματα, αλλά να αποτελούν στοιχείο της καθημερινότητας. Μ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να επιτευχθεί η πλήρης βιωματική πρόσληψη του αρχαιολογικού χώρου, η οποία μπορεί να καταστεί εφικτή μόνο αν γίνει αντιληπτή η προσωρινότητά της ανθρώπινης ύπαρξης στο αδιάκοπο ιστορικό συνεχές. Είναι δηλαδή αναγκαία μια αλλαγή νοοτροπίας που θα οδηγήσει αναπόφευκτα στο σεβασμό και άρα στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.²⁶

Ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο είναι η διαχείριση των χώρων αυτών δια της οποίας αναδεικνύεται η σχέση κοινωνίας και αρχαιολογικού χώρου, κάτι που επίσης θα έπρεπε να προσμετράται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Ειδικότερα, θα μπορούσαν να αξιοποιούνται όχι μόνο οι χώροι με αρχαιολογική και ιστορική σημασία, αλλά να συγκαταλέγονται και ευρύτερες περιοχές, σύμφωνα με το προαναφερθέν θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο η δημιουργία πολιτισμού μέσω του ανθρώπου αποτυπώνεται στο τοπίο. Οι αρχαιολογικοί χώροι με τις κατάλληλες υποδομές έχουν τη δυνατότητα να είναι ενεργοί πόλοι της κοινωνίας με δυναμική συμμετοχή στην καθημερινότητα προβάλλοντας το πολιτισμικό και περιβαλλοντολογικό χαρακτήρα τους. Με αυτό τον τρόπο, μπορούν να εξασφαλίσουν την προστασία, ανάδειξη και βιωσιμότητα των ιδίων, καθώς και του τοπίου, που τους περιβάλλει.²⁷

Μια ακόμη σημαντική παράμετρος που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στις σχεδιαστικές προτάσεις, είναι η αναβίωση της μνήμης. Συγκεκριμένα, η μνήμη στους αρχαιολογικούς χώρους μπορεί να ενεργοποιηθεί είτε μέσω της έκθεσης των αρχαιολογικών ευρημάτων, είτε με την ανάδειξη των άυλων ιδιοτήτων του τοπίου. Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση, το τοπίο αναγνωρίζεται ως η πραγματοποίηση της μνήμης και η αποτύπωση συλλογικών αλλά και ατομικών ιστοριών στο χώρο. Εντούτοις, η ενσωμάτωση της ιστορικής μνήμης στο παρόν οδηγεί στην αλλοίωσή της, επειδή αυτή αποκτά ετερόκλητες ιδεολογικές ή σημασιολογικές έννοιες με βάση τις απόψεις, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της

---

²⁵ Τρατσέλα 2013, 68–70.

²⁶ Ζήβας 1997, 76.

²⁷ Τρατσέλα 2013, 70–1.

κάθε περιόδου και βέβαια τις ερμηνείες των αρχαιολογικών ευρημάτων και του ευρύτερου τοπίου. Επιπροσθέτως, το υποκείμενο, δηλαδή ο επισκέπτης, αντικρίζει και προσλαμβάνει νοητικά τις έννοιες και τους συμβολισμούς ενός αρχαιολογικού χώρου και του ευρύτερου τοπίου μέσω των προσωπικών μνημών και ιδεολογιών. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, εγείρεται η κρισιμότητα στο σχεδιασμό του τρόπου ενεργοποίησης της μνήμης,²⁸ καθώς πολλές φορές μεταβάλλεται εύκολα ανεξαρτήτως των μεταβολών των υλικών καταλοίπων.²⁹ Τέλος, οι σχεδιαστικές προτάσεις οφείλουν να αξιοποιούν το ευμετάβλητο της μνήμης, ώστε να αναστρέφονται και να ξεχωρίζουν.³⁰ Κατοχυρώνεται μ' αυτόν τον τρόπο η ευελιξία όσον αφορά τα οργανωτικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του χώρου, για να εξασφαλίζεται η δυνατότητα πιθανών διαφορετικών ερμηνειών των αρχαιοτήτων ή του τοπίου στο μέλλον, τόσο από τους επισκέπτες αλλά όσο και από τους ερευνητές. Μια επίσκεψη σε ένα αρχαιολογικό χώρο οφείλει να μην είναι στυγνή αλλά ζωντανή, αναστοχαστική και διδακτική.³¹

Είναι σημαντικό να αναφερθούν εδώ και οι αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρουν οι κατά μια έννοια πετυχημένες σχεδιαστικές προτάσεις αναδιαμορφώσεων πόλεων με ιστορικά κέντρα ή όχι. Συγκεκριμένα παρατηρείται συχνά το φαινόμενο του εξευγενισμού (gentrification). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από την αστική κοινωνιολόγο R. Glass για την περιγραφή της διαδικασίας μεταβολής του κοινωνικού και πολεοδομικού ιστού στο κεντρικό Λονδίνο. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, σε υποβαθμισμένες κυρίως περιοχές, έπειτα από αναπλάσεις ή εκτεταμένες επεμβάσεις, πολλές φορές διαφορετικού χαρακτήρα από αυτόν της περιοχής, αυξάνεται η αξία της γης και εγκαθίστανται νέες εμπορικές επιχειρήσεις, που δεν συνάδουν με το προγενέστερο ύφος της περιοχής. Αυτό προσελκύει καινούργιους κατοίκους ή επενδυτές στην περιοχή, κυρίως από ανώτερα κοινωνικά στρώματα, προκαλώντας τον εκτοπισμό των παλαιών κατοίκων χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων απομακρύνοντας παράλληλα τις παλαιές τοπικές εμπορικές επιχειρήσεις.³² Το φαινόμενο παρατηρείται σε αστικά κέντρα, όπως στο Λονδίνο³³ που προαναφέρθηκε, αλλά και στη Νέα Υόρκη³⁴ και αλλού, ενώ εντοπίζεται και στην Ελλάδα (π.χ. Μεταξουργείο, Γκάζι κ.ά.). Στο Μεταξουργείο το φαινόμενο εμφανίζεται στα πρώιμα στάδιά του. Η συγκεκριμένη πρώην ιστορική βιομηχανική περιοχή μεταλλάσσεται και μετατρέπεται σε περιοχή κατοικιών υψηλής αξίας.³⁵ Στο Γκάζι παρατηρείται, πιθα-

---

²⁸ Τρατσέλα 2013, 71-2.

²⁹ Knapp και Ashmore 1999, 5-8

³⁰ Κοζυράκη 2006, 58· Αστρεϊνίδου 1997, 16.

³¹ Τρατσέλα 2013, 71-3.

³² Το παρόν άρθρο δεν έχει στόχο την ανάλυση του φαινομένου του εξευγενισμού. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Glass 1964.

³³ Hamnett 2009, 277-87· Glass 1964.

³⁴ Lees 2000, 392-98.

³⁵ Αλεξανδρή 2013, 205-6.

νότατα, το ίδιο φαινόμενο, καθώς και εκεί μια ιστορική βιομηχανική περιοχή αλλάζει χαρακτήρα, αυτήν την φορά όμως προβάλλοντας περισσότερο τον πολιτισμό (βλ. *Τεχνόπολις*). Για το λόγο αυτό, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι εντοπίζονται ορισμένα μόνο στοιχεία αυτού του φαινομένου.³⁶ Επίσης, είναι χαρακτηριστικό ότι στις περιπτώσεις εξευγενισμού είναι εκκωφαντική η απουσία κρατικής παρέμβασης, καθώς αυτές δημιουργούνται σχεδόν τυχαία, ακολουθώντας αποκλειστικά τους νόμους της αγοράς και την ιδιωτική πρωτοβουλία.³⁷ Είναι σημαντικό να αναφερθεί, ότι η μη ενεργή συμμετοχή του κράτους στην εν λόγω διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα την εμπορευματοποίηση του αθηναϊκού κέντρου.³⁸ Ωστόσο, η εξάπλωση της συμβολικής οικονομίας³⁹ στο ιστορικό κέντρο βασιζόμενη σε χώρους διασκέδασης και τέχνης είχε ως αποτέλεσμα να μην εφαρμοστούν οι διαδικασίες εξευγενισμού στην αγορά κατοικίας. Αυτό οδήγησε στη μη αλλοίωση της κοινωνικής σύνθεσης της περιοχής, σε αντίθεση με παραδείγματα δυτικών μητροπόλεων.⁴⁰ Από αυτή την τάση, όπως αναφέρθηκε, εξαιρείται η πρόσφατη αλλαγή του Μεταξουργείου.⁴¹

Η ανάπτυξη του δημόσιου χώρου περίξ αρχαιολογικών χώρων με την ανεξέλεγκτη τουριστική εξάπλωση είναι το συνηθέστερο φαινόμενο στην Αθήνα αλλά και στην ελληνική επικράτεια⁴² με τον έντονο καταναλωτικό προσανατολισμό της συμβολικής οικονομίας.⁴³ Ως αποτέλεσμα της κερδοφόρου εκμετάλλευσης η πόλη μετατρέπεται σε μια επιχείρηση χάνοντας τα ιδιαίτερα τοπικά και ιστορικά χαρακτηριστικά της. Επιπλέον, οι κάτοικοι αυτών των περιοχών λόγω της τουριστικής ανάπτυξης δε δύνανται να καταναλώσουν τα συγκεκριμένα προϊόντα και χάνεται έτσι προς χάριν της εμπορικής χρήσης η αυθεντικότητα των ιστορικών κέντρων. Η απότομη αύξηση της αξίας γης και των κτηρίων στα κέντρα έχει ως αποτέλεσμα να προκαλούνται συγκρούσεις μεταξύ ατόμων, κοινωνικών ομάδων και φορέων, οι οποίες προκαλούν αλλοιώσεις και ανεπανόρθωτες κατ'επιστροφή στο ιστορικό παραδοσιακό τμήμα των πόλεων. Προκαλεί λοιπόν το ενδιαφέρον, ότι η παρούσα λειτουργία του τουρισμού εμφανίζει αυτοκαταστροφικά χαρακτηριστικά, καθώς η ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη έχει ως αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές την αυτοκατάργησή της, δηλαδή την κατάργηση των αιτιών που οδήγησαν αρχικά στην ίδια την ανάπτυξη.⁴⁴ Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι παραπάνω παράμετροι

³⁶ Μαλούτας και Αλεξανδρή 2009, 324.

³⁷ Μαλούτας 2011, 56.

³⁸ Μαλούτας 2008, 56.

³⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον όρο συμβολική οικονομία, βλ. Σουλιώτης 2013, 91-4.

⁴⁰ Σουλιώτης 2013, 110.

⁴¹ Αλεξανδρή 2013, 205-6.

⁴² Το συγκεκριμένο φαινόμενο δεν έχει οριστεί ως εξευγενισμός με βάση την βιβλιογραφική έρευνα.

⁴³ Σουλιώτης 2013, 110-1.

⁴⁴ Ροδολάκης 1993, 272· Ζήβας 1997, 48.

αναδιαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων και τοπίου. Προφανώς η σχεδιαστική εναρμόνιση μεταξύ αυτών των δύο είναι κομβική, εντούτοις δε θα πρέπει να γίνεται στο βωμό της ανεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης, αποκλείοντας με αυτόν τον τρόπο τους μόνιμους κατοίκους της εκάστοτε περιοχής.

Η περίπτωση της αρχαίας Κισάμου

Μια περιοχή στην οποία το παρελθόν σμίγει με το παρόν είναι η Κίσαμος. Η αρχαία πόλη βρίσκεται βορειοδυτικά της περιφερειακής ενότητας Χανίων στον αρχαίο κόλπο Μυρτίλο, πλέον κόλπο Κισάμου (Εικ. 1)⁴⁵ κάτω από τη νέα κωμόπολη των περίπου 4000 κατοίκων.⁴⁶ Η αρχαία Κίσαμος αποκαλύπτεται σταδιακά μέσω των σωστικών ανασκαφών, τα ευρήματα των οποίων σε μεγάλο βαθμό καταχώνονται, ενώ αρκετά έχουν αναδειχθεί σε διαμορφωμένους αρχαιολογικούς χώρους. Όσον αφορά την ιστορία της περιοχής οι αρχαιότερες αρχαιολογικές μαρτυρίες ανάγονται ήδη στα μινωικά χρόνια, ενώ ανθρώπινη δραστηριότητα εντοπίζεται εκ νέου κατά την υστεροκλασική περίοδο. Συγκεκριμένα η Κίσαμος αποτελούσε επίνειο της Πολυρρήνιας στα υστεροκλασικά και ελληνοιστικά χρόνια. Γενικότερα, η παρουσία της Κισάμου πριν από τον Πλίνιο ήταν αφανής και αμάρτυρη.⁴⁷

Η ρωμαϊκή κατάκτηση του νησιού το 67/66 π.Χ.⁴⁸ αλλάζει άρδην την εικόνα της Κισάμου. Η πόλη χτίζεται ξανά τον 1^ο αι. μ.Χ. χωρίς τείχη λόγω της Pax Romana εφαρμόζοντας το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα. Στα αυτοκρατορικά χρόνια η πόλη εκτείνεται μεταξύ δύο ποταμών, που βρίσκονται ανατολικά και δυτικά, ενώ στον άξονα βορρά-νότου απλωνόταν από τους πρόποδες των λόφων μέχρι τον αρχαίο αιγιαλό, που μετατοπίστηκε βορειότερα λόγω του σεισμού του 365 μ.Χ. (Εικ. 1). Η καταστροφή του λιμανιού της Φαλάσαρνας των ελληνοιστικών χρόνων από τους Ρωμαίους είχε ως αποτέλεσμα το λιμάνι της Κισάμου να αποκτήσει σημαίνοντα ρόλο για τη μεταφορά των προϊόντων και όχι μόνο. Οι αρχαιολογικές εργασίες έχουν αποκαλύψει τμήματα θερμών ή λουτρών, ενώ έχει εντοπιστεί εργαστήριο κεραμικής στο ύψωμα «Πύργος». Επιπροσθέτως ήρθε στο φως τμήμα του νεκροταφείου. Η ανάπτυξη της πόλης επιβεβαιώνεται από την οικοδόμηση «αστικών επαύλεων», πολλές εκ των οποίων με τοιχογραφίες και δάπεδα επενδεδυμένα με ψηφιδωτά.⁴⁹ Τα κινητά ευρήματα από αυτές τις «αστικές επαύλεις» είναι πλούσια. Έχει αποκαλυφθεί ρωμαϊκή κεραμική,⁵⁰

⁴⁵ Μαρκουλάκη κ.ά. 2004, 355.

⁴⁶ Skoutelis 2019, 13.

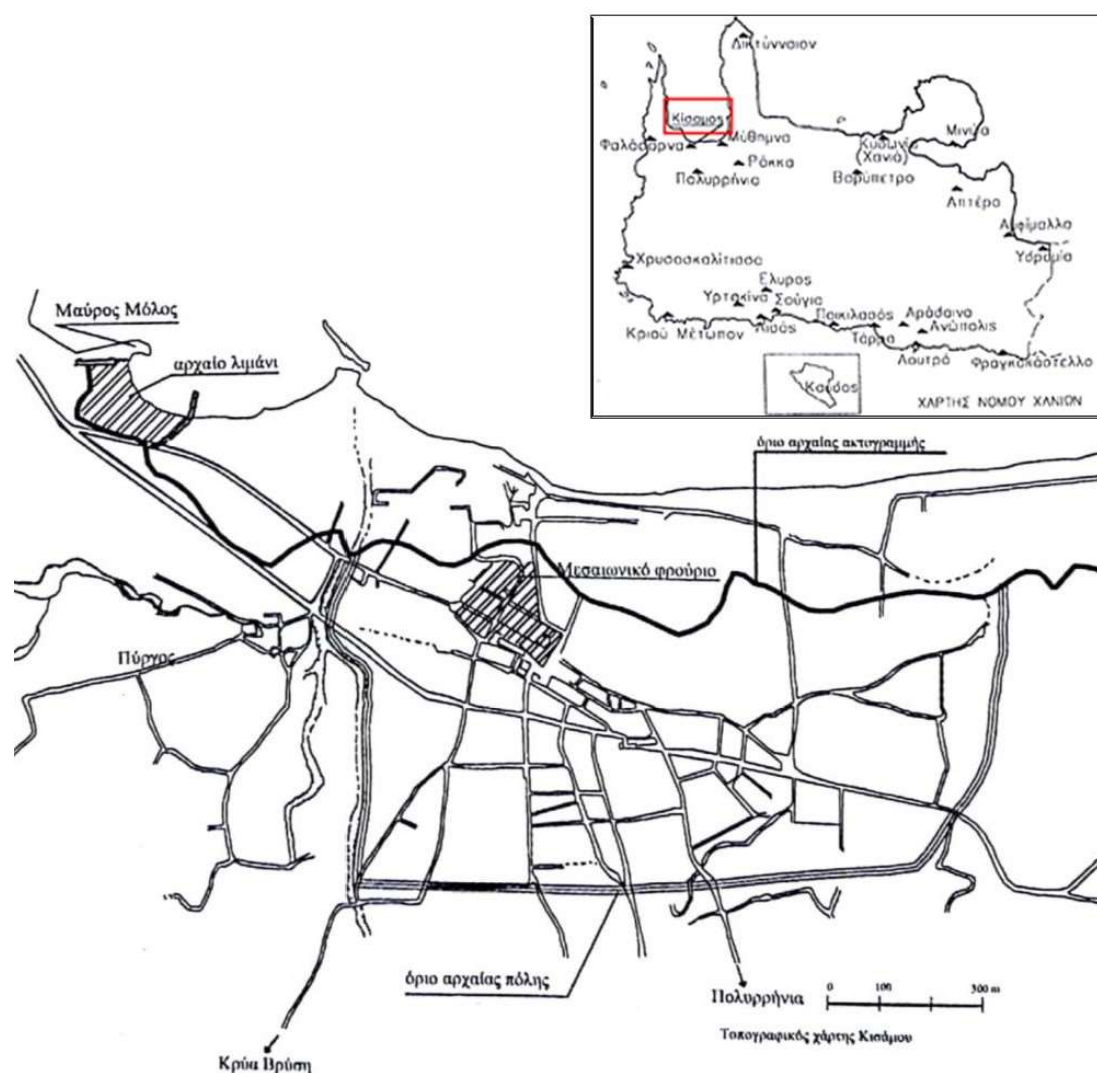
⁴⁷ Μαρκουλάκη κ.ά. 2004, 355-7.

⁴⁸ Chaniotis 1999, 211.

⁴⁹ Μαρκουλάκη κ.ά. 2004, 357-73· Πατεράκης 2011, 355-70· Σκόρδου 2018, 1-17· Μαρκουλάκη 2009, 337-80· Markoulaki 1994, 179-85· Μαρκουλάκη 1987, 33-59· Μαρκουλάκη 2012α· Πατεράκης 2004, 375-82· Στείρος κ.ά. 2004, 427-44.

⁵⁰ Markoulaki κ.ά. 1989, 551-80.

αγάλματα,⁵¹ νομίσματα,⁵² τραπεζοφόρα κ.ά.⁵³ Η πόλη ισοπεδώθηκε με το σεισμό του 365 μ.Χ., όπως και άλλες πόλεις στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο.⁵⁴ Μεταγενέστερα μνημεία είναι το ενετικό κάστρο, από το οποίο προκύπτει η παλαιότερη ονομασία της κωμόπολης Καστέλι, καθώς και το «Ενετοτουρκικό Διοικητήριο».⁵⁵

Εικόνες 1. Χάρτης Νομού Χανίων και τοπογραφικός χάρτης με τα όρια και την προτεινόμενη αρχαία ακτογραμμή της αρχαίας Κισιάμου (προσαρμογή από Μαρκουλάκη κ.ά. 2004, εικ. 1 & 2).

⁵¹ Μαρκουλάκη 2009, 337–80.

⁵² Μαρκουλάκη 2009, 345, 352, 361· Μαρινάκης 2018, 51–73· Μαρινάκης 2019, 1–19.

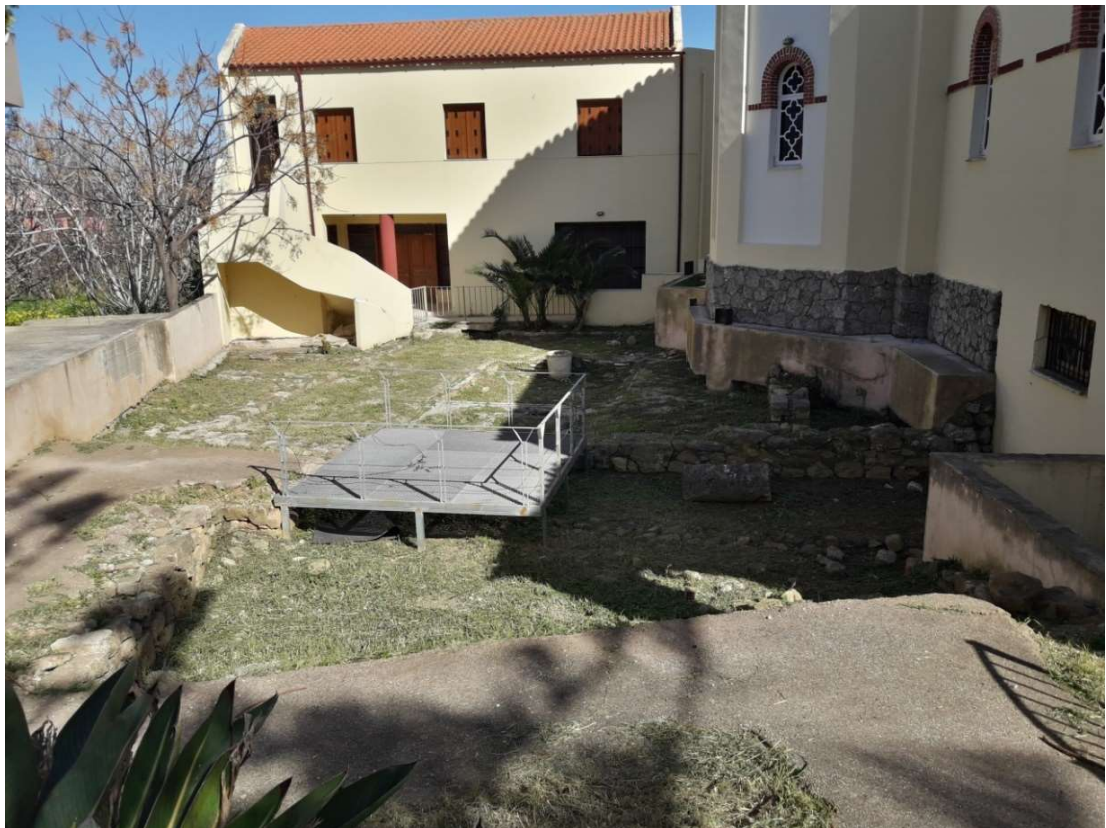
⁵³ Milidakis και Papadaki 2016, 119–126.

⁵⁴ Στείρος κ.ά. 2004, 427–44.

⁵⁵ Μαρκουλάκη κ.ά. 2004, 355.

Εικόνα 2. «Περιαστική έπαυλη» στο οικ. Ραϊσάκη. Άποψη από Ν (προσωπικό αρχείο ©Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων - Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων).

Εικόνα 3. Το «αίθριο με το ψηφιδωτό και το impluvium». Αύλειος χώρος Μητροπολιτικού Ναού Κισάμου. Άποψη από Δ (προσωπικό αρχείο ©Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων - Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων).

Εικόνα 4. «Αστική έπαυλη Φειδία» στο οικ. του Κέντρου Υγείας. Αποψη από Ν (προσωπικό αρχείο) ©Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων -Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων).

Εικόνα 5. «Ανατολικές θέρμες». Αποψη από Δ (προσωπικό αρχείο) ©Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων - Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων).

Εικόνα 6. Ταφικό μνημείο. Τμήμα του νεκροταφείου. Άποψη από Δ. (προσωπικό αρχείο ©Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων).

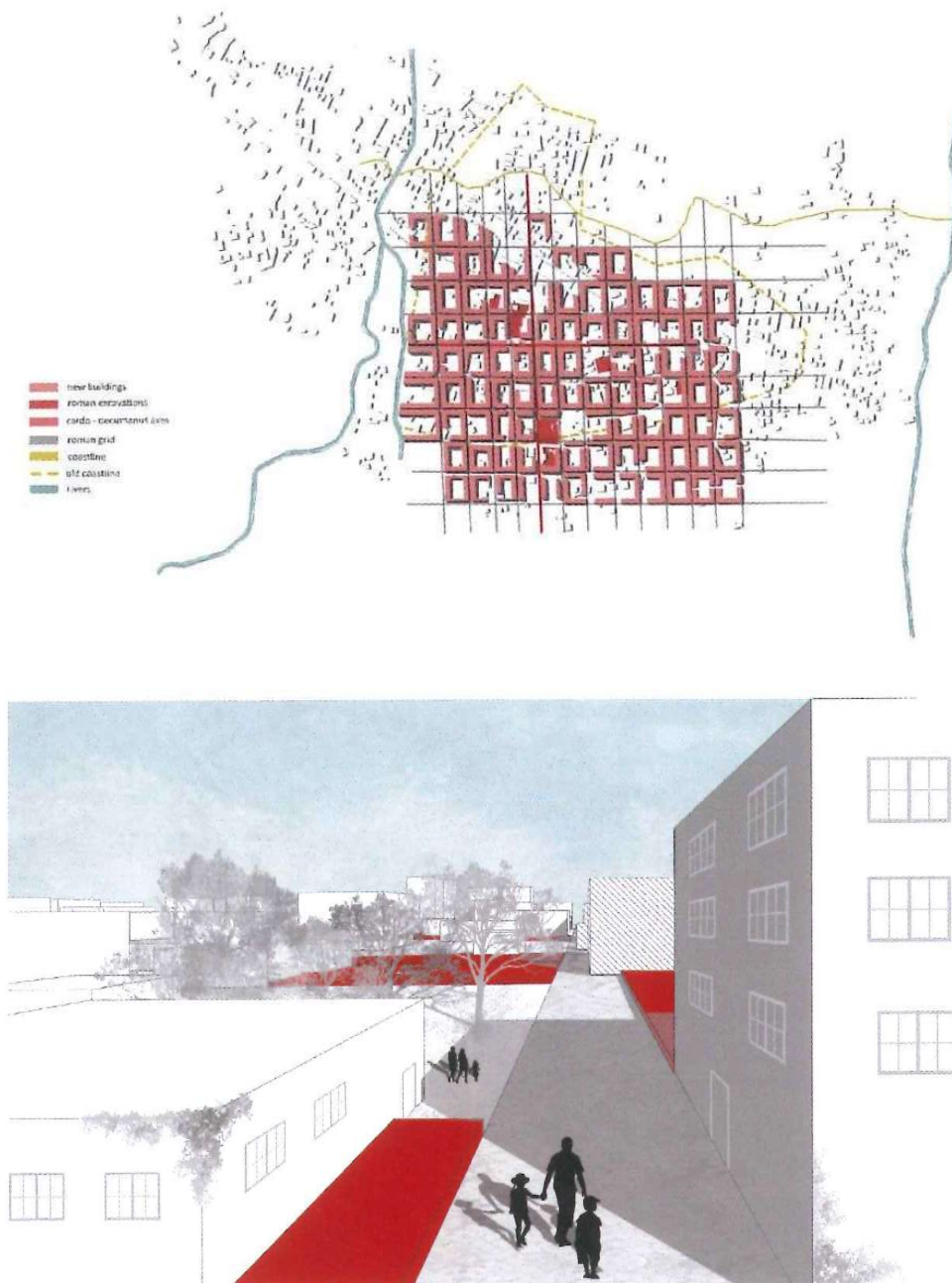
Όσον αφορά την προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της κωμόπολης, αυτή επιχειρήθηκε μέσω της μετατροπής του ενετοτουρκικού διοικητηρίου σε αρχαιολογικό μουσείο και της διαμόρφωσης επισκέψιμων «αρχαιολογικών νησίδων» με περίφραξη, επιλέγοντας να αναδειχθούν τα ενδεικτικότερα τμήματα της ρωμαϊκής Κισάμου. Συγκεκριμένα προβλήθηκαν οι κατοικίες, όπως η «περιαστική έπαυλη» (Εικ. 2), το «αίθριο με impluvium» (Εικ. 3) και η αντιπροσωπευτικότερη περίπτωση της «αστικής έπαυλης του Φειδία» (Εικ. 4). Το ίδιο έγινε με τα δημόσια οικοδομήματα, όπως οι «ανατολικές θέρμες» (Εικ. 5), καθώς και τμήμα του ρωμαϊκού νεκροταφείου (Εικ. 6).⁵⁶ Ποιο όμως θα μπορούσε να είναι το μέλλον τους, ώστε να συνδιαλεχθούν αρμονικότερα και να ενταχθούν εντέλει στο σύγχρονο δομημένο περιβάλλον χωρίς τους παρόντες περιορισμούς (π.χ. περιφράξεις) συμβαδίζοντας έτσι και με το προαναφερθέν θεωρητικό πλαίσιο;

Η Σχολή Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Κρήτης, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Ιuvan της Βενετίας, διοργάνωσε στα Χανιά το καλοκαιρινό εργαστήριο W.A.Ve. Abroad 2018, που είχε ως θέμα «Ένα μέλλον για τα ιστορικά κέντρα. Καστέλι- Κίσαμος».⁵⁷ Στο πλαίσιο του εργαστηρίου θίγονται, εκτός των άλλων, ζητήματα που άπτονται του προαναφερθέντος θεωρητικού πλαισίου και θα μπορούσαν να επανεξετάσουν το ρόλο των αρχαιολογικών χώρων της Κισάμου.

⁵⁶ Μαρκουλάκη 2012β΄ Σκόρδου 2018, 12 υποσ. 13.

⁵⁷ Skoutelis 2019, 6–9.

Ειδικότερα, το εν λόγω εργαστήριο ασχολήθηκε με το ρωμαϊκό,⁵⁸ το ενετικό, το οθωμανικό αλλά και το νεότερο παρελθόν της πόλης.⁵⁹

Εικόνα 8. Φάση 1: Τοπογραφικό σχέδιο (επάνω) και Αποψη σε μεγέθυνση (κάτω) (Skoutelis 2019, 32).

⁵⁸ Skoutelis 2019, 27-39.

⁵⁹ Skoutelis 2019, 40-49.

Σκοπός του εργαστηρίου ήταν η αξιοποίηση της ιστορίας της περιοχής για να επαναπροσδιοριστεί ο χαρακτήρας της και να επανενεργοποιηθεί η ταυτότητα της για το μέλλον, ειδικά σε μια περίοδο που αρκετές σύγχρονες πόλεις έχουν χάσει το χαρακτήρα τους, κάτι που συμβαίνει εξαιτίας της αδυναμίας κατάστροφης ενός κοινού σχεδίου μεταξύ αρχαιολογικής έρευνας και ολοκληρωμένου σχεδιασμού του αστικού ιστού, όπως αναλύθηκε παραπάνω. Οι συμμετέχοντες του εργαστηρίου προσπάθησαν στα περιορισμένα χρονικά περιθώρια που διέθεταν, να αναστοχαστούν τον τρόπο προσέγγισης του σχεδιασμού μιας ιστορικής πόλης και όχι να καταλήξουν σε μια συγκεκριμένη πρόταση που θα λειτουργεί ως πρότυπο σχεδιαστικής λύσης για αντίστοιχες πόλεις.⁶⁰

Το εργαστήριο χρησιμοποίησε ως συλλογιστικό εργαλείο ένα υποθετικό σενάριο, στο οποίο ένας ισχυρός σεισμός θα ξανασυμβεί το 2365μ.Χ. (δηλαδή 2000 χρόνια μετά τον καταστροφικό σεισμό που κατέστρεψε την αρχαία Κίσαμο), και διαμορφώθηκαν τρεις επιμέρους εξελικτικές φάσεις σχεδιασμού για κάθε περίοδο. Εδώ θα παρουσιαστεί μόνο η πρόταση για τη ρωμαϊκή περίοδο, η οποία ήταν εμπνευσμένη από το βιβλίο του Italo Calvino «Οι αόρατες πόλεις». Σύμφωνα με την πρόταση αυτή, αναδημιουργείται ο ρωμαϊκός πολεοδομικός ιστός σε υψηλότερο υψόμετρο. Με αυτό τον τρόπο, προσφέρονται όχι μόνο βιοκλιματικές προοπτικές, αλλά και οι αρχαιότητες γίνονται τμήμα της καθημερινότητας.

Συγκεκριμένα στη φάση 1 μελετήθηκε η θέση τοποθέτησης ανυψωμένων πλατφορμών με δυνατότητα μετακίνησης, ώστε να μην εμποδίζονται πιθανές αρχαιολογικές ανασκαφές (Εικ. 8).⁶¹ Η φάση 2 είναι μεταβατική, κατά την οποία ξεκινά η κατασκευή των κτιρίων, δίνοντας προτεραιότητα σ' αυτά που πλαισιώνουν τον *cardo* και *decumanus maximus*, ενώ ταυτόχρονα μπαίνουν οι βάσεις για τα μακροπρόθεσμα σχέδια της πόλης (Εικ. 9).⁶² Η φάση 3 είναι η τελική, κατά την οποία ολοκληρώνεται η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή, καθώς και η κατασκευή όλων των πλατφορμών και κτηρίων στο μακρινό μέλλον, αντικαθιστώντας τα σημερινά (Εικ. 10).⁶³ Το εργαστήριο, κατά την άποψη μου, υιοθετεί ως ένα βαθμό τις προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις. Παρότι δεν έγινε αναφορά για τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις, όπως το φαινόμενο του εξευγενισμού κ.λ.π., ωστόσο ανέδειξε ένα πιθανό τρόπο συνύπαρξης των αρχαιολογικών καταλοίπων με τη σύγχρονη δόμηση. Πρόκειται για μία πρόταση συνύπαρξης χωρίς την παρουσία περιφράξεων, μέσω της σταδιακής πλήρους ανάδειξης του παρελθόντος, η οποία σέβεται τη συνέχιση της κατοίκησης στην περιοχή, δίχως αυτό να σημαίνει ότι οι πόλεις πρέπει να κτίζονται σε υπερυψωμένες πλατφόρμες. Ως αποτέλεσμα, πραγματοποιείται η αφύπνιση όλων των ιστορικών περιόδων της

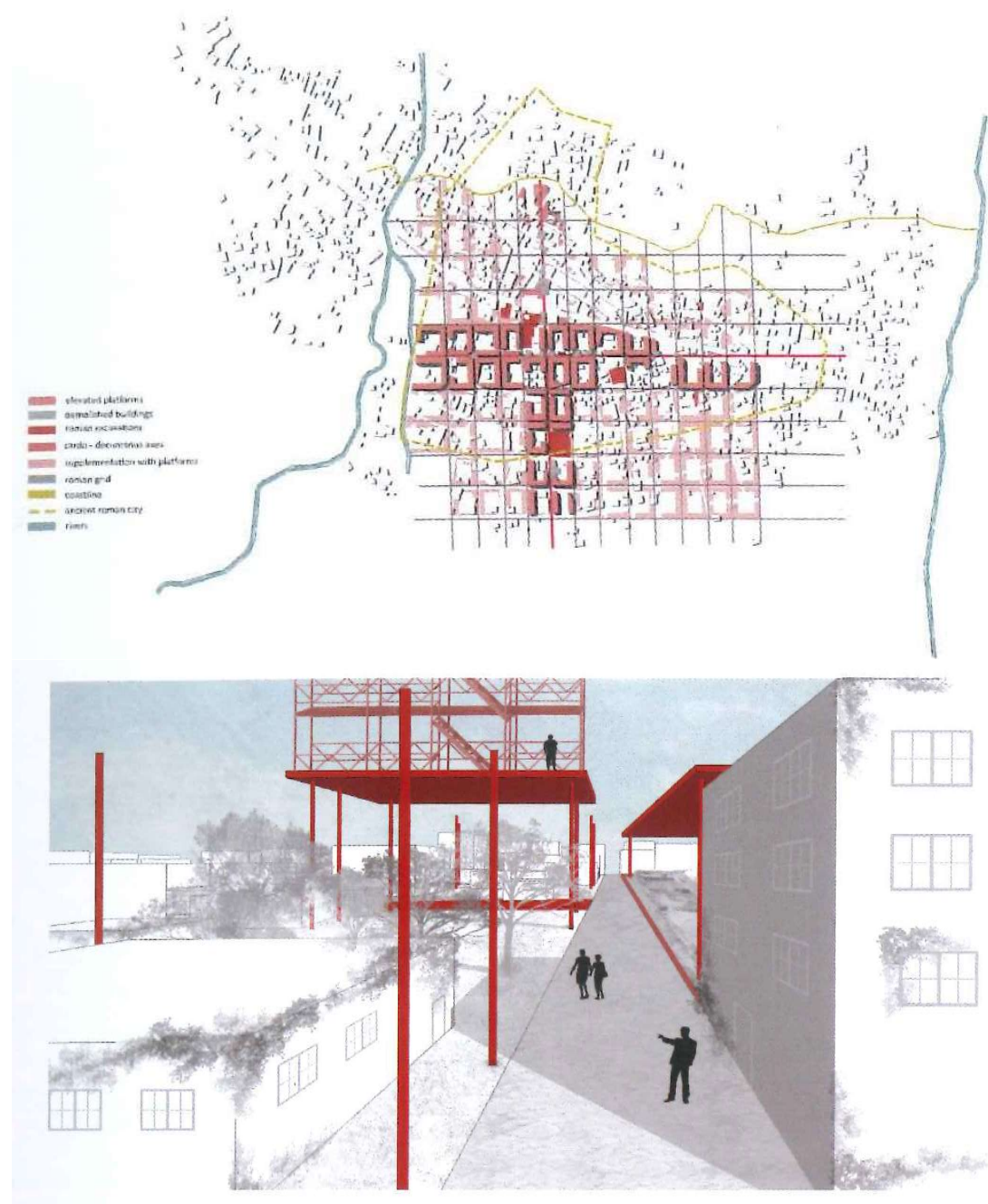
⁶⁰ Skoutelis 2019, 15–25.

⁶¹ Skoutelis 2019, 20, 22–25, 30–32.

⁶² Skoutelis 2019, 20, 22, 33–35.

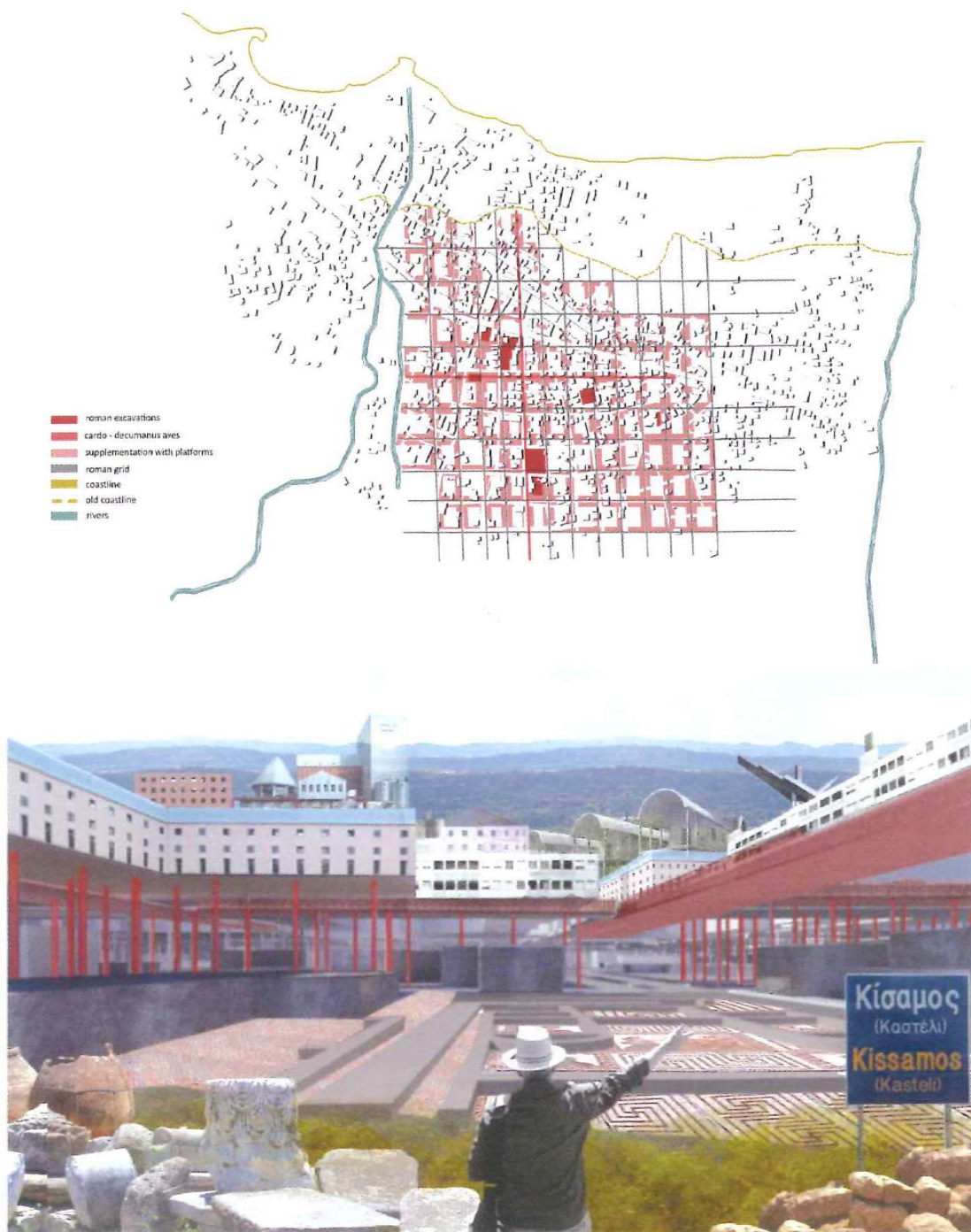
⁶³ Skoutelis 2019, 20, 22, 36–39.

τοπικής μνήμης και επιτυγχάνεται ένας τρόπος ανάκτησης του χαρακτήρα της πόλης και επαφής της με το ευρύτερο περιβάλλον.

Εικόνα 9. Φάση 2: Τοπογραφικό σχέδιο (επάνω) και Άποψη σε μεγέθυνση (κάτω) (Skoutelis 2019, 33).

Εικόνα 10. Φάση 3: Τοπογραφικό σχέδιο (επάνω) και Άποψη σε μεγέθυνση (κάτω) (Skoutelis 2019, 38).

Επίλογος

Εν κατακλείδι, τα προαναφερθέντα γνωρίσματα των αρχαιολογικών χώρων και του ευρύτερου τοπίου πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ώστε να αποτυπώνονται στις αντίστοιχες σχεδιαστικές προτάσεις με τη συνεργασία της αρχαιολογίας και της αρχιτεκτονικής τοπίου. Επίσης η συνομιλία με άλλες επιστήμες, όπως η περι-

βαλλοντολογία, η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία κ.ά. είναι απαραίτητη για να διαφυλαχθεί η πολυπλοκότητα και η σύνδεσή με τη σύγχρονη κοινωνία. Μόνο έτσι εξασφαλίζεται η διατήρηση του αρχαιολογικού χώρου σε βάθος χρόνου και η πληρέστερη ανάδειξη της πολιτισμικής αξίας του.⁶⁴

Η προσπάθεια σύνδεσης των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων με το παράδειγμα της Κισάμου δεν ήταν τυχαία. Θα μπορούσαν να επιλεγτούν πολλές άλλες περιπτώσεις αρχαιολογικών χώρων, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα. Παρ' όλα αυτά, προτιμήθηκε η Κισάμος, η οποία, αν και αποτελεί μία κωμόπολη, διαθέτει πλούσιο ιστορικό και αρχαιολογικό αποτύπωμα στη δυτική Κρήτη, το οποίο και αναδεικνύεται σταδιακά. Τέλος, το ενδιαφέρον του εργαστηρίου της Σχολής Αρχιτεκτονικής για την Κισάμο έδωσε κατ' εμέ τη δυνατότητα οπτικοποίησης των σύγχρονων θεωριών μέσω των αρχιτεκτονικών προτάσεων και σχεδίων, προσφέροντας στο παρόν άρθρο μια σφαιρικότερη προσέγγιση του συγκεκριμένου ζητήματος. Επιπλέον, παρείχε τη δυνατότητα μιας διαφορετικής και παράλληλα ανανεωμένης οπτικής γωνίας για το μέλλον των αρχαιολογικών χώρων εντός του αστικού ιστού.

---

⁶⁴ Τρατσέλα 2013, 73-5.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξανδρή, Γ. 2013. “Ανιχνεύοντας τις τάσεις του «εξευγενισμού» στο κέντρο της Αθήνας: η περίπτωση του Μεταξουργείου”. Στο *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, επιμ. Θ. Μαλούτας, Γ. Κανδύλης, Μ. Πέτρου και Ν. Σουλιώτης, 189–210. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Ανανιάδου-Τζημοπούλου, Μ. 2011. “Το ελληνικό πολιτισμικό πάρκο”. Στο *Εν Χώρω Τεχνήεσσα*, επιμ. Α. Στεφανίδου, 57–68. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ.
- Αραβαντινός, Α. 1998. “Το κέντρο της Αθήνας προς το 2004 και μετά”. *Πυρφόρος* 1: 48–54.
- Αστρεϊνίδου, Π. 1997. “Οι παρεμβάσεις σε δέκα αρχαιολογικούς χώρους - ερμηνεία και σχεδιασμός”. Στο *Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη: Η «Άγνωστη» Πόλη*, επιμ. Π. Αστρεϊνίδου και Σ. Λυμπέρη, 14–7. Αθήνα: Untimely Books, 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
- Boyer, M.C. 1994. *The city of collective memory*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Chaniotis, A. 1999. “Milking the mountains. economic activities on the Cretan uplands in the classical and hellenistic period”. Στο *From Minoan Farmer to Roman Traders: Sidelights on the Economy of Ancient Crete* (Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien 29), επιμ. Α. Chaniotis, 181–220. Stuttgart: F. Steiner.
- Ζήβας, Δ. 1997. *Τα μνημεία και η πόλη: 13 Κείμενα για την προστασία και τη λειτουργική επανένταξη των μνημείων στον ιστό της πόλης*. Αθήνα: Libro.
- Glass, R. 1964. *London: aspects of change* (Centre for Urban Studies Report No3). London: MacGibbon and Kee.
- Hamnett C. 2009. “City Centre Gentrification: Loft Conversions in London's City Fringe”. *Urban Policy and Research* 27(3): 277–87.
- Knapp, A.B. και W. Ashmore 1999. “Archaeological landscapes: constructed, conceptualized and ideational”. Στο *Archaeologies and Landscape: Contemporary Perspectives*, επιμ. W. Ashmore και A.B. Knapp, 1–30. Malden Mass: Blackwell.
- Κοζυράκη, Μ. 2006. Ολοκληρωμένη Διαχείριση και Ανάδειξη Πολιτισμικών-Αρχαιολογικών Τοπίων: Η Περίπτωση της Κεντρικής Κρήτης. Δημοσίευση Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Koziraki, M. και M. Tratsela 2004. “Enhancement and integration of historic monuments into the urban landscape: a ‘play’ between time and space”. Ανα-

κοίωση στο *New Landscapes for Old Structures and New Structures in Old Landscapes*, IFLA Central Region Conference, Prague, 3-5 May.

Lees L. 2000. "A reappraisal of gentrification: towards a 'geography of gentrification'". *Progress in Human Geography* 24(3): 389-408.

Μαλούτας, Θ. 2008. "Κοινωνική κινητικότητα και στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα: Μορφές διαχωρισμού σε συνθήκες περιορισμένης στεγαστικής κινητικότητας". Στο *Κοινωνικοί και χωρικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου αιώνα*, επιμ. Θ. Μαλούτας, Δ. Εμμανουήλ, Ε. Ζακοπούλου, Ρ. Καυταντζόγλου και Α. Χατζηγιάννη, 27-60. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Μαλούτας, Θ. και Γ. Αλεξανδρή 2009. "Αστικές αναπλάσεις και μεταβολές των κοινωνικών δομών στο κέντρο της Αθήνας στη στροφή του αιώνα". Στο *25 Κείμενα για το Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου*, 295-333. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μαλούτας, Θ. 2011. "Χωρικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην Αθήνα. Από τις ρυθμίσεις του πελατειακού κράτους στην κρίση των ελλειμμάτων". *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 134: 51-70.

Μαρινάκης, Ε. 2018. "Στοιχεία για τη νομισματική κυκλοφορία στην αρχαία Κίσαμο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο (10 αι.π.Χ.-3 ος αι. μ.Χ.) με βάση ανασκαφικά ευρήματα". Στο *Πεπραγμένα ΙΑ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο 21-27 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Ε. Γαβριλάκη, 51-73. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου.

Μαρινάκης, Ε. 2019. "Νομισματικά ευρήματα ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής από ανασκαφές στο Καστέλλι Κισάμου (Οικόπεδο Γεωργακάκη-Σκουνάκη)". Στο *Πεπραγμένα ΙΒ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο 21-25 Σεπτεμβρίου 2016, επιμ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1-19. (ψηφιακή έκδοση).

Μαρκουλάκη, Σ. 1987. "Οι ώρες και οι εποχές σε ψηφιδωτό από το Καστέλι Κισάμου". *Κρητική Εστία* 1: 33-59.

——— 2009. "Ελληνορωμαϊκές αστικές επαύλεις από την Κίσαμο". Στο *UBI DUBIUM IBI LIBERTAS, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Ν. Φαράκλα*, επιμ. Χ. Λούκος, Ν. Ξιφαράς και Κ. Πατεράκη, 337-80. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

——— 2012α. "Ένα νέο ενυπόγραφο ψηφιδωτό Μενάνδρου από την αρχαία Κίσαμο". Στο *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2, Πρακτικά 2ης συνάντησης*, επιμ. Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου και Ι. Τζαχίλη, 26-28 Νοεμβρίου 2010, 562-75. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

- 2012β. “Το νέο μουσείο Κισάμου και οι αρχαιολογικές νησίδες της ελληνορωμαϊκής πόλης”. Στο *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2, Πρακτικά 2ης συνάντησης*, επιμ. Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου και Ι. Τζαχίλη, Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010, 576-85. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Markoulaki, S. 1994. “A season mosaic in west Crete (Greece)”. Στο *VI Coloquio Internacional sobre Mosaico Antigo*, επιμ. C.M. Battala, Palencia-Merida, Octubre 1990, 179-85. Guadalajara: Asociacion espanola del mosaico.
- Markoulaki, S., Empereur, J-Y. και A. Marangou 1989. “Recherches sur les centres de fabrication d'amphores de Crète occidentale”. *Bulletin de correspondance Hellénique* 113, 551-80.
- Μαρκουλάκη, Σ., Χριστοδουλάκος, Γ. και Χ. Φραγκονικολάκη 2004. “Η αρχαία Κίσαμος και η πολεοδομική της οργάνωση”. Στο *Creta Romana e Protobizantina, Atti del congress internazionale*, επιμ. Μ. Livadiotti— I. Simiakaki, Iraklion, 23-30 Settembre 2000, 355-73. Padova: Bottega d'Erasmus.
- Milidakis, M. και C. Papadaki 2016. “An Attic marble table support (τραπεζοφόρον) in relief from Roman Kissamos: preliminary remarks”. Στο *Roman Crete: New Perspectives*, επιμ. J. E. Francis και A. Kouremenos, 119-26. Oxford: Oxbow.
- Παρθενόπουλος Κ. και Σ. Παρθενοπούλου 2010. “Μέθοδοι προσδιορισμού-οριοθέτησης, ανάδειξης και αξιοποίησης των ιστορικών κέντρων των πόλεων”. *Τεχνικά Χρονικά (Επιστημονική Έκδοση ΤΕΕ)* 1(3): 151-61.
- Πατεράκης, Ν. 2004. “Ανασκαφή εργαστηριακού χώρου στον Πύργο Κισάμου”. Στο *Creta Romana e Protobizantina, Atti del congress internazionale*, επιμ. Μ. Livadiotti— I. Simiakaki, Iraklion 23-30 Settembre 2000, 375-82, Padova: Bottega d'Erasmus.
- 2011. “Από το ρωμαϊκό νεκροταφείο της Κισάμου”. Στο *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α4, επιμ. Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη και Ε. Παπαδοπούλου, Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006, 355-70. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος».
- Rajala, U. και P. Mills (επιμ.) 2017. *Forms of Dwelling. 20 years of taskscapes in archaeology*. Oxford: Oxbow.
- Ροδολάκης Ν. 1993. “Προστασία και τουριστική ανάπτυξη των ιστορικών μεσογειακών πόλεων”. Στο *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*, Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, 272-6. Αθήνα: Επτάλοφος.

- Σκόρδου, Μ. 2018. “Ταφικό μνημείο Κισάμου”. Στο *Πεπραγμένα ΙΒ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο 21-25 Σεπτεμβρίου 2016, επιμ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1-17. (ψηφιακή έκδοση).
- Skoutelis, N. 2019. *Kasteli Kissamos The rise of the site memory* (WA.Ve. Abroad). Venezia: Università Iuav di Venezia, Anteferma.
- Σουλιώτης, Ν. 2013. “Συμβολική οικονομία στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας: αποτίμηση και προοπτικές για μια νέα αστική πολιτική”. Στο *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, επιμ. Θ. Μαλούτας, Γ. Κανδύλης, Μ. Πέτρου και Ν. Σουλιώτης, 91-117. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Στείρος, Σ., Παπαγεωργίου, Σ. και Μαρκουλάκη, Σ. 2004. “Καταστροφή των κρητικών πόλεων το 365 μ.Χ.”. Στο *Creta Romana e Protobizantina, Atti del congress internazionale*, επιμ. M. Livadiotti— I. Simiakaki, Iraklion, 23-30 Settembre 2000, 427-44. Padova: Bottega d’Erasmus.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. London: Berg.
- Τρατσέλα, Μ. 2013. “Ιστορικότητα και Τοπίο: Σύγχρονοι προβληματισμοί για τον σχεδιασμό αρχαιολογικών χώρων”. *Ανάσκαμμα* 6: 63-78.
- Tuan Y.-F. 1979. “Thought and landscape: The eye and the mind’s eye”. Στο *The Interpretation of Ordinary Landscapes*, επιμ. D.W. Meinig, 89-102. Oxford: Oxford University Press.

Διαδικτυακές πηγές - Ιστογραφία

- Καραδέδος, Γ. 2009. “Ο Υστεροαρχαϊκός ναός στην πλατεία Αντιγονιδών. Προοπτικές για τη διάσωση και την ανάδειξή του”. *Τεχνογράφημα*, 378, 12. http://portal.tee.gr/portal/page/portal/teetkm/GRAFEIO_TYPOY/TEXNOGRAFHMA_2009/%D4%C5%D7%CD%CF%C3%D1%C1%D6%C7%CC%CI%20378/378%2012_13.pdf
- Καραδέδος, Γ. 2016. “Ο υστεροαρχαϊκός ναός της Θεσσαλονίκης: Προοπτικές διάσωσης και ανάδειξης”. *Αρχαιολογία* (online), 3 Ιουνίου 2016. Προσβάσιμο στο: <https://www.archaiologia.gr/blog/2016/06/03/%CE%BF-%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%BD%CE%B1%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B8%CE%B5%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BA/>

- Μητάκης, Α. 2016. “Ναός Αφροδίτης: Ένα αρχαιολογικό διαμάντι στα αζήτητα της Αντιγονιδών”. *Voria.gr* (Η οικονομική e-εφημερίδα), 14 Μαΐου 2016. Προσβάσιμο στο: <https://www.voria.gr/article/naos-afroditis-ena-archeologiko-diamanti-sta-azitita-tis-antigonidon>
- Τσάνη Κ. 2019. “Θάβεται για να προστατευθεί ο ναός της Αφροδίτης”. *Voria.gr* (Η οικονομική e-εφημερίδα), 21 Νοεμβρίου 2019. Προσβάσιμο στο: <https://www.voria.gr/article/thessaloniki-thavete-gia-na-prostatefthi-o-naos-tis-afroditis>

Το υποέργο της αυτεπιστασίας στα πλαίσια του παράκτιου έργου «Αυτόνομη περιήγηση και ταυτόχρονη ξενάγηση πάνω από τη βυθισμένη πολιτεία της Επιδάουρου»

Μαρία Ασλανίδου
Ευθυμία Ακριβοπούλου

Το καλοκαίρι του 2021 υλοποιήθηκαν αρχαιολογικές εργασίες στο πλαίσιο του έργου «Αυτόνομη περιήγηση και ταυτόχρονη ξενάγηση πάνω από τη βυθισμένη πολιτεία της Επιδάουρου» και με ακρωνύμιο ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ.¹ Αντικείμενο του έργου είναι η συντήρηση, τεκμηρίωση, αποτύπωση και ανάδειξη της “βυθισμένης πολιτείας” με χρήση προηγμένων τεχνολογιών² και έχει συνολική διάρκεια 36 μηνών.³ Υλοποιείται από τρεις συνεργαζόμενους φορείς, την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, το Αθηνά-Ερευνητικό Κέντρο Καινοτομίας στις Τεχνολογίες της Πληροφορίας, των Επικοινωνιών και της Γνώσης/Ινστιτούτο Επεξεργασίας Λόγου-Παράρτημα Ξάνθης και την εταιρία Πολατίδης MARINE. Επιπλέον, από το 2018 πραγματοποιείται στον ίδιο χώρο ελληνοϊταλικό συνεργατικό πρόγραμμα αρχαιολογικής έρευνας και συντήρησης μεταξύ της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, του Istituto Superiore de la Conservazione ed il Restauro της Ρώμης και της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών.⁴

Στοιχεία του υποέργου

Για τις ανάγκες του υποέργου αυτεπιστασίας προκηρύχθηκαν τέσσερις θέσεις, δύο για καταδυόμενους αρχαιολόγους και δύο για καταδυόμενους εργατοτεχνίτες. Από τις τέσσερις αυτές θέσεις καλύφθηκαν οι τρεις, λόγω της απαιτούμενης εξειδίκευσης σε υποβρύχια έργα, η οποία περιόρισε αριθμητικά τους υποψηφίους. Επιπλέον, εξαιτίας του γεγονότος ότι ένας από τους τρεις προσληφθέντες εργαζόταν για πρώτη φορά ως καταδυόμενο προσωπικό στο Υπουργείο, υπήρξε και το

¹ Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο της Πράξης “Ειδικές Δράσεις «ΥΔΑΤΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ - ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΥΛΙΚΑ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ»” και συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΠΤΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ).

² Η ξενάγηση που προτείνεται από τον ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ χαρακτηρίζεται ως πλωτή, καθώς πραγματοποιείται σε ειδικά σχεδιασμένο σκάφος με διαφανή πάτο, ως αυτόνομη καθώς θα περιλαμβάνει αυτοκινούμενο σκάφος σε συνεργασία με σύστημα storytelling και ως πολυμεσική, καθώς θα γίνεται με διάφορα μέσα και κανάλια παρουσίασης (ο επισκέπτης θα βλέπει την βυθισμένη πολιτεία μέσα από τον διαφανή πάτο, θα ακούει την ξενάγηση και θα παρακολουθεί την τρισδιάστατη απεικόνιση της έπαυλης).

³ Κατά την περίοδο της δημοσίευσης το έργο είχε παραταθεί κατά έξι μήνες.

⁴ Συνδευθύνουσες του προγράμματος είναι η Παναγιώτα Γαλιατσάτου, Δρ Κλασικής Αρχαιολογίας και Αρχαιολόγος καταδύομενη στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων και η Barbara Davidde Petriaggi, Αρχαιολόγος και Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Istituto Centrale per il Restauro.

πρόσθετο κώλυμα της αδυναμίας σύστασης καταδυτικού κλιμακίου για την πραγματοποίηση αυτόνομης κατάδυσης, δηλαδή κατάδυσης με χρήση αναπνευστικών συσκευών. Αυτό συνέβη γιατί την πρώτη φορά που εργάζεται κανείς στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων πρέπει να χαρακτηριστεί ως Καταδυόμενο προσωπικό του ΥΠΠΟΑ, για να μπορέσει να εργαστεί υποβρυχίως. Αυτή είναι μια ξεκάθαρα γραφειοκρατική διαδικασία, η οποία είναι και εξαιρετικά χρονοβόρα, με αποτέλεσμα συχνά να εκπνέει ο χρόνος εργασίας του επί συμβάσει προσωπικού χωρίς να έχει γίνει ο χαρακτηρισμός του εργαζομένου. Επίσης, βάσει του κανονισμού του ΥΠΠΟΑ,⁵ για ελεύθερη κατάδυση⁶ επαρκεί καταδυτικό κλιμάκιο αποτελούμενο από δύο άτομα, ενώ για την αυτόνομη κατάδυση ο αριθμός των μελών του κλιμακίου δεν μπορεί να είναι μικρότερος των τριών. Συνεπώς, στην περίπτωση του συγκεκριμένου υποέργου ήταν δυνατό να εκτελεστούν εργασίες πεδίου μόνο από δύο άτομα. Η διάρκεια της σύμβασης ήταν έξι μήνες και προέβλεπε για όλο το προσωπικό τρεις μήνες εργασίας με έδρα την Παλαιά Επίδαυρο και, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών πεδίου, άλλους τρεις μήνες εργασίας για τους αρχαιολόγους στην έδρα της Υπηρεσίας στην Αθήνα.

Ο χώρος

Η περιοχή της Παλαιάς Επιδαύρου⁷ κατοικείται διαχρονικά και, όπως συμβαίνει συχνά, ο σύγχρονος οικισμός χτίστηκε πάνω από τον αρχαίο. Ανασκαφικές έρευνες έχουν φέρει στο φως σημαντικές πληροφορίες για την αρχαία πόλη και τη ζωή εκεί. Οι αρχαιότητες όμως που διατηρούνται ορατές και σήμερα είναι οι μώλοι του αρχαίου λιμανιού, η ακρόπολη πάνω στο λόφο της χερσονήσου, η οποία διατηρεί την ονομασία «Νησί» λόγω της αρχικής φυσικής της διαμόρφωσης, το μικρό θέατρο, μυκηναϊκοί τάφοι, πιθανά ιερά (στο «Νησί» και στη θέση Καταράχι) και καταποντισμένα κτίρια στη βόρεια πλευρά της χερσονήσου.⁸ Οι κύριες εργασίες πεδίου έγιναν σε καταποντισμένη θέση στα νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Παλαιάς Επιδαύρου (Χάρτης 1). Πρόκειται για κατάλοιπα μιας έπαυλης αγροτικού χαρακτήρα, η οποία εντοπίστηκε και φωτογραφήθηκε για πρώτη φορά το 1972⁹ και αποτυπώθηκε ξανά το 2016.¹⁰ Η κύρια φάση της ανάγεται στη ρωμαϊκή περίοδο με ενδείξεις όμως για την ύπαρξη πρωϊμότερων φάσεων¹¹ αλλά και συνέχιση της χρήσης της τουλάχιστον μέχρι και τον 6ο αιώνα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας του 2021. Το μέγιστο

⁵ Κατ' εφαρμογή της υπ' αριθμ. ΚΥΑ ΥΠΠΟ/ΔΟΕΠΥ/63/ΤΟΠΥΝΣ/63/46324/21.08.2003 (ΦΕΚ 1212/Β/26.08.2003).

⁶ Ελεύθερη κατάδυση σε αυτό το πλαίσιο είναι η κολύμβηση με τη χρήση αναπνευστήρα και υποβρύχια εργασία με άπνοια.

⁷ Σήμερα μετονομασθείσα σε Αρχαία Επίδαυρο.

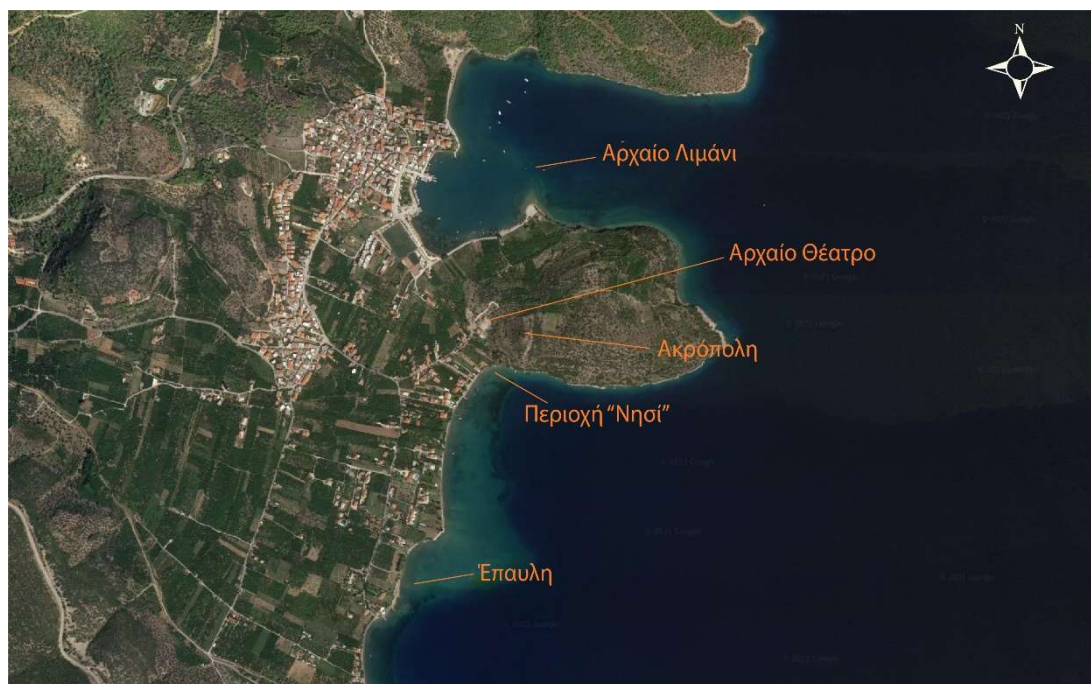
⁸ Γενικά για την Αρχαία Επίδαυρο βλ. Προσκυνητοπούλου 2001. Επίσης, Σφυρόερα 2017.

⁹ Κριτζάς 1972.

¹⁰ Kolaiti και Mourtzas 2016.

¹¹ Σίμωσι και Γαλιατσάτου 2020.

βάθος από τη Μέση Θαλάσσια Στάθμη στο οποίο βρίσκεται σήμερα φτάνει τα 2μ.,¹² ενώ αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν το 2021 και σε βάθος περίπου 20 εκ. μόλις, σε πολύ κοντινή απόσταση από την ακτή.

Χάρτης 1: Η περιοχή της Παλαιάς Επίδαυρου (QGIS 2021).

Πιο περιορισμένες εργασίες πραγματοποιήθηκαν σε μια άλλη κατάπο-
ντισμένη θέση, στον Όρμο Βλάσση, νότια του μικρού θεάτρου της Αρχαίας
Επιδαύρου, αναφερόμενη συμβατικά ως «Περιοχή Νησί» (Χάρτης 1). Σε αυτή τη
θέση διατηρούνται λείψανα δημοσίου κτιρίου, με πιθανή χρήση από τους ύστε-
ρους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Προ
τετραετίας, στα πλαίσια της ελληνοϊταλικής έρευνας, εντοπίστηκε λιθόπλακα σε
δεύτερη χρήση με επιγραφή που διασώζει δύο ονόματα σημαίνοντων προσώπων
της αρχαίας πόλης.¹³ Στην ευρύτερη περιοχή διατηρείται, επίσης καταποντισμένο,
τμήμα του αρχαίου τείχους, ενώ μεταξύ του τείχους και του δημοσίου κτιρίου
εντοπίζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της Παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Τόσο σε αυτήν τη θέση, όσο και στην έπαυλη, κατά το παρελθόν έχουν
πραγματοποιηθεί μικρές δοκιμαστικές τομές, από μία σε κάθε περίπτωση, η
διερεύνηση των οποίων δεν εξαντλήθηκε, δηλαδή δεν έφτασαν σε φυσικό έδαφος,
λόγω πρακτικών περιορισμών που σχετίζονται κυρίως με τον διαθέσιμο χρόνο
αλλά και την ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντος. Επίσης, κατά τις ελληνοϊταλικές
αποστολές έχουν πραγματοποιηθεί πιλοτικά εργασίες συντήρησης των κατά-
λοιπων.¹⁴

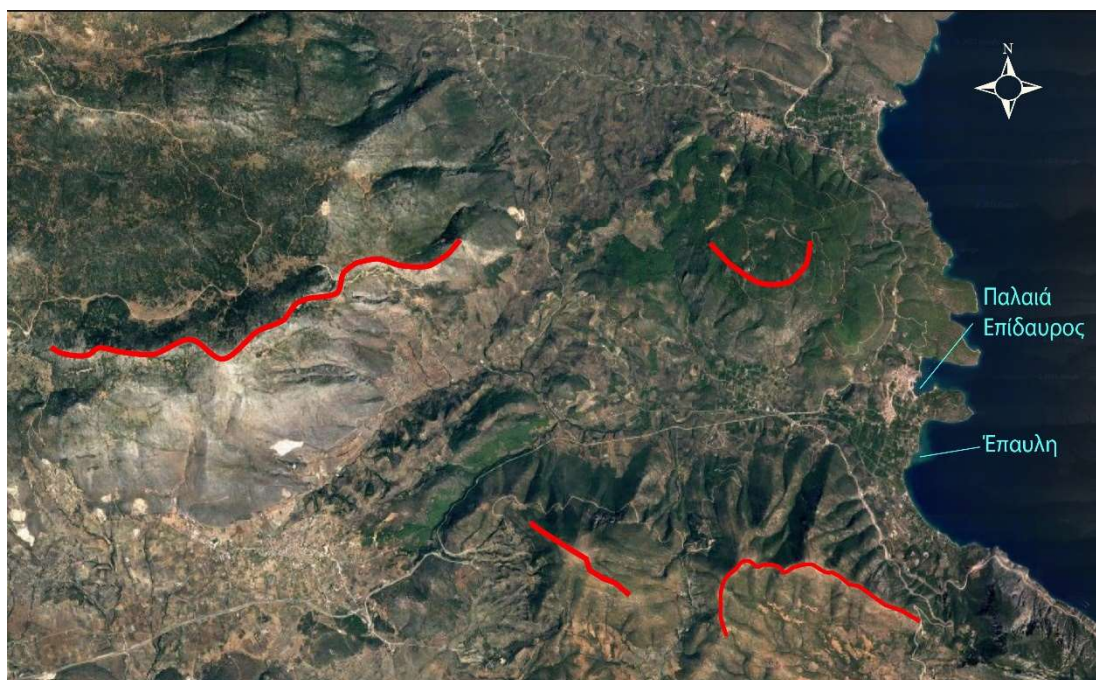
¹² Davidde Petriaggi κ.ά. 2019, 544.

¹³ Galiatsatou κ.ά. 2019.

¹⁴ Davidde Petriaggi κ.ά. 2019, 556-62

Εργασίες πεδίου

Οι εργασίες πεδίου περιελάμβαναν εκτεταμένους καθαρισμούς με χρήση μαλακής βούρτσας, απομάκρυνση λίθων και αχινών, καθώς και την απομάκρυνση αμμόσακων και γεωυφασμάτων που κάλυπταν ευαίσθητα ευρήματα, όπως ξύλινα στοιχεία οροφής και πλακόστρωτα δάπεδα. Σκοπός των εργασιών καθαρισμού ήταν η προγραμματισμένη λήψη δεδομένων για φωτογραμμετρική αποτύπωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και των κατά χώραν σωζόμενων πύλων από εξωτερικούς συνεργάτες του ερευνητικού κέντρου Αθηνά. Τα ξύλα και τα δάπεδα καλύφθηκαν εκ νέου με γεωύφασμα αμέσως μετά την ολοκλήρωση της απότυπωσης. Σημαντικοί παράγοντες που σε υψηλό βαθμό καθόρισαν τη δυνατότητα φωτογράφισης των εργασιών και των καταλοίπων ήταν η υποβρύχια θολρότητα και η μεγάλη επισκεψιμότητα του χώρου καθιστώντας, συνεπώς, την φωτογραφική τεκμηρίωση πιο απαιτητική σε σχέση με τα δεδομένα της χέρσου.

Χάρτης 2: Προσδιορισμός της παράκτιας ζώνης στην περιοχή της Παλαιάς Επιδαύρου (QGIS 2021).

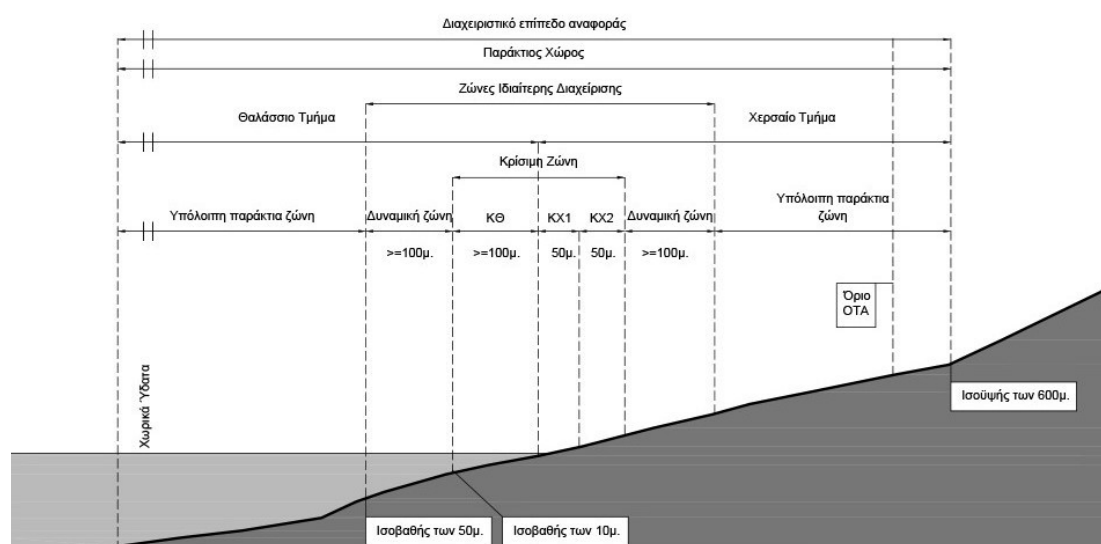
Το περιβάλλον εργασίας

Παράκτιο περιβάλλον

Τα ακριβή γεωγραφικά όρια της παράκτιας ζώνης είναι ασαφή, μεταβάλλονται δε ανάλογα με την οπτική υπό την οποία διαπραγματευόμαστε κάθε φορά το υπό εξέταση θέμα. Συνεπώς, το εύρος αυτής της ζώνης θα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο προσδιορισμού κατά περίπτωση. Για ζητήματα ενάλιας αρχαιολογίας και, ειδικότερα, μνημείων που βρίσκονται πλησίον του αιγιαλού, όπως η ρωμαϊκή

έπαυλη της Παλαιάς Επιδαύρου, κρίνουμε προσφορότερο να επιλέγονται ορισμοί που χρησιμοποιούνται συνήθως σε επιστήμες όπως η Υδρολογία και η Γεωλογία, καθώς θεωρούμε ότι οι παράγοντες που προσδιορίζουν το αντικείμενο των ερευνών τους στο πεδίο είναι παρεμφερείς.

Ο πρώτος ορισμός αφορά το κομμάτι της ξηράς που επηρεάζεται από την εγγύτητά του με τη θάλασσα και το κομμάτι της θάλασσας που επηρεάζεται από την εγγύτητά του με την ξηρά, μέχρι το σημείο όπου οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες έχουν μετρήσιμες επιδράσεις στη χημική σύσταση του νερού και στη θαλάσσια οικολογία.¹⁵ Αντιλαμβανόμαστε ότι ο παράκτιος χώρος περιλαμβάνει τμήμα χέρσου και θάλασσας και το όριό του κρίνεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο αλλά και, ως προς το θαλάσσιο κομμάτι, από τις συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας στα ύδατα και την οικολογία.

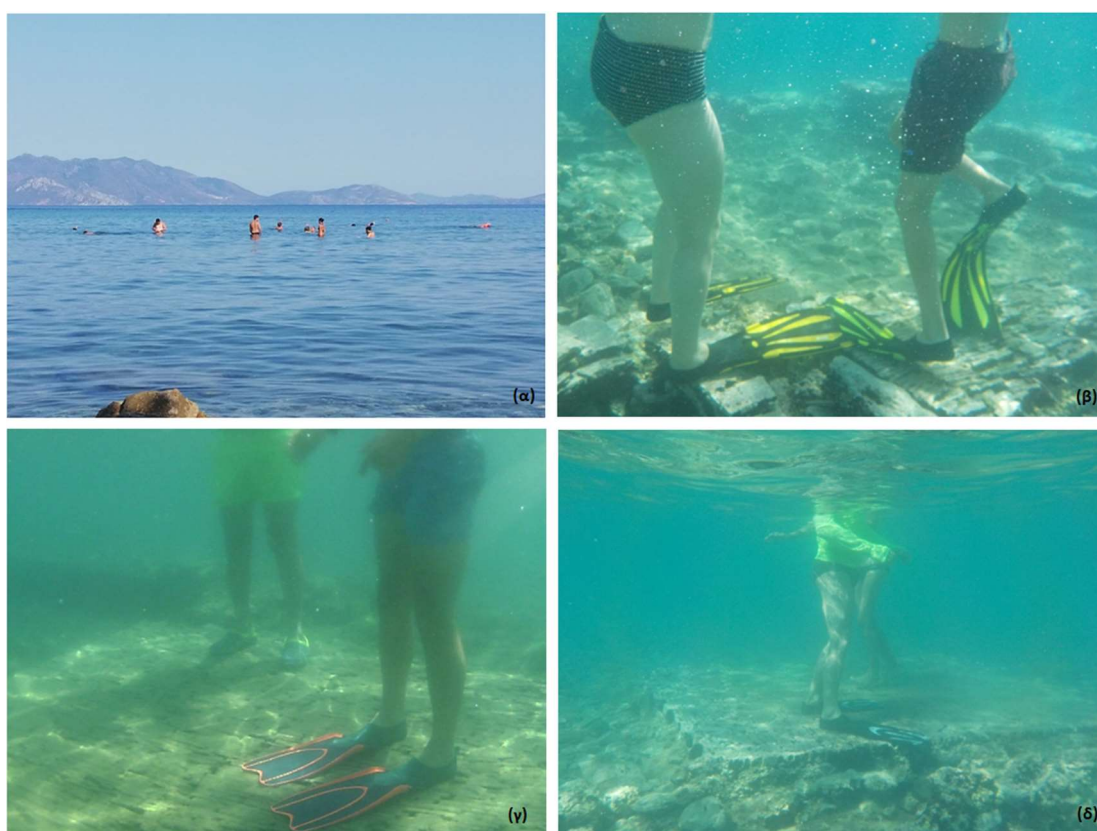
Εικόνα 1: Διάγραμμα τομής παράκτιου χώρου (προσαρμογή από Μιχόπουλος 2009, διάγραμμα 1).

Ο δεύτερος ορισμός προέρχεται από πλαίσιο διαχείρισης του πρώην ΥΠΕΧΩΔΕ και αναφέρει ότι παράκτια ζώνη είναι ο γεωμορφολογικός χώρος εκατέρωθεν της ακτογραμμής, όπου εκδηλώνεται διαδραστικά η σχέση μεταξύ του θαλάσσιου και του χερσαίου τμήματος, μέσω των σύνθετων οικολογικών συστημάτων που περιλαμβάνουν βιοτικές και αβιοτικές συνιστώσες. Πρόκειται για μεταβατική ζώνη μεταβλητού πλάτους που αποτελεί, ταυτόχρονα, ζωτικό χώρο ανθρώπινων κοινοτήτων και κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁶ Στο συγκεκριμένο ορισμό λαμβάνεται υπόψη πιο ουσιαστικά η επίδραση του ανθρώπου και της δράσης του στον προσδιορισμό της παράκτιας ζώνης.

¹⁵ Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, 2011.

¹⁶ Ο Παράκτιος Χώρος (ή Παράκτια Περιοχή), όπως αυτός ορίζεται από το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (Ε.Π.Χ.Σ.Α.Α.).

Στην περιοχή ενδιαφέροντος στην Παλαιά Επίδαυρο για τον προσδιορισμό της παράκτιας ζώνης, θα πρέπει να περιληφθεί όλη η έκταση από τις γύρω κορυφογραμμές μέχρι αρκετά μίλια μέσα στη θάλασσα (Χάρτης 2). Αυτό απαιτείται γιατί οι φυσικές διεργασίες, όπως οι κατακρημνίσεις (κυρίως οι βροχές), συνέβαλαν και συμβάλλουν στο διηλεκές καταλυτικά στη διαμόρφωση του αναγλύφου της περιοχής μέσω της στερεομεταφοράς με αφητηρία το υψηλότερο σημείο και κατάληξη στη συμβολή της στεριάς με τη θάλασσα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα οι πεδιάδες που είναι δημιουργημένες από φερτά υλικά από ποτάμια, χειμάρρους και ρέματα, τόποι όπου κατεξοχήν επέλεγε ο άνθρωπος για να εγκατασταθεί και να αναπτυχθεί, όπως επίσης αμμουδερές παραλίες, που παρέχουν τη δυνατότητα για ασφαλή λιμάνια και αγκυροβόλια.

Εικόνα 2: (α) Επισκέπτες που πατούν πάνω στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα όπως φαίνονται από την παραλία, (β)-(δ) Επισκέπτες με βατραχοπέδιλα πάνω στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (@Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων).

Η πολυποικιλότητα των παραγόντων που αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν τις επικρατούσες συνθήκες στην παράκτια ζώνη μπορεί να γίνει αντιληπτή παρατηρώντας την **Εικόνα 1**. Στη συμβολή χέρσου και θάλασσας οι φυσικοί παράγοντες που δρουν είναι χερσαίοι, θαλάσσιοι και ατμοσφαιρικοί, όπως επί παραδείγματι οι ανεμογενείς κυματισμοί. Είναι όμως ο ανθρώπινος παράγοντας αυτός ο οποίος είναι πάντα ο πλέον δραστικός, με εξαίρεση ακραία φυσικά φαινόμενα, όπως ένας σεισμός. Επομένως, οι πιέσεις που δέχεται αυτή η ζώνη

είναι σημαντικές. Πιο συγκεκριμένα, στην περιοχή που ονομάζεται στο σχήμα «ζώνες ιδιαίτερης διαχείρισης» της παραπάνω εικόνας, η οποία στον θαλάσσιο χώρο φτάνει μέχρι την ισοβαθή των 50 μέτρων, διαβίει το μεγαλύτερο ποσοστό οργανισμών και εκτελούνται οι περισσότερες ανθρωπογενείς δραστηριότητες.

Εικόνα 3: Αυτοσχέδια άγκυρα εντός του αρχαιολογικού χώρου στην θέση «Νησί» (@Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων).

Παράγοντες που επηρεάζουν τη διατήρηση του μνημείου

Ανθρώπινος παράγοντας

Σημαντικός παράγοντας, όπως προαναφέρθηκε, που επηρεάζει την κατάσταση διατήρησης του μνημείου είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα. Λόγω της εύκολης και ελεύθερης πρόσβασης στον χώρο και του μικρού βάθους στο οποίο βρίσκεται η έπαυλη, ο αριθμός των επισκεπτών είναι ιδιαίτερα αυξημένος και μη ελεγχόμενος. Στην **Εικόνα 2α** μπορεί να εντοπιστεί εύκολα η θέση της έπαυλης, λόγω της παρουσίας των επισκεπτών που πολύ εύκολα καταλαβαίνει κανείς ότι βρίσκονται εντός του αρχαιολογικού χώρου. Πολλοί φαίνονται στη φωτογραφία από τη μέση και πάνω, όχι όμως εξαιτίας του μικρού βάθους αλλά επειδή πατούν επάνω σε τοίχους του κτιρίου, σε δάπεδα ακόμα και πίθους, προκαλώντας έτσι σημαντικές φθορές. Είναι προφανές ότι το κάνουν γιατί η κόπωση που προκαλεί η κολύμβηση και το βάθος του νερού στο σημείο τους δυσκολεύουν, έτσι ώστε αναζητούν σημεία να σταθούν και να ξεκουραστούν. Πολλοί επιλέγουν να στέ-

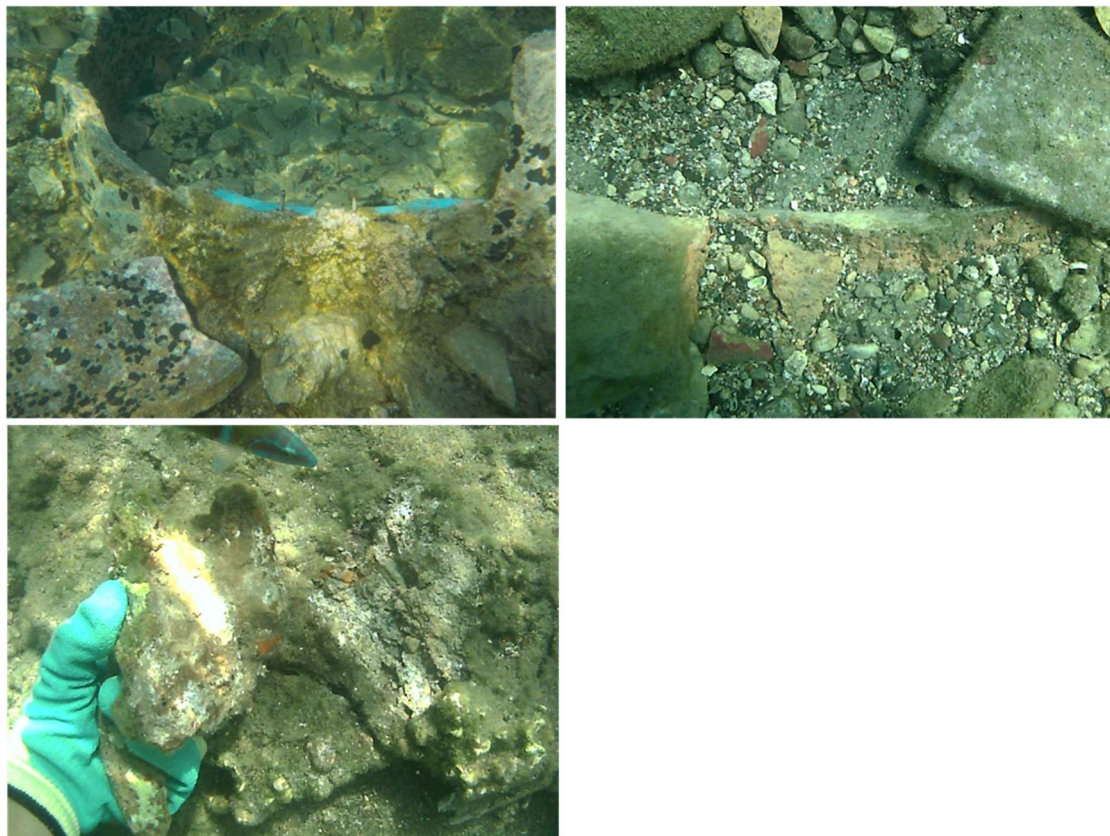
κονται οπουδήποτε διευκολύνονται, χωρίς να επιδεικνύουν ενδιαφέρον για το τι είναι αυτό επάνω στο οποίο πατούν. Ειδικά στην περίπτωση που φέρουν βατραχοπέδιλα, με τη στάση επάνω στα αρχαία δημιουργούν προβλήματα και προκαλούν φθορές και καθαιρέσεις υλικού (Εικ. 2β-δ). Είναι επίσης πολύ πιθανό ότι πολλοί επισκέπτες δεν αντιμετωπίζουν έναν υποθαλάσσιο αρχαιολογικό χώρο με το σεβασμό και την προσοχή που θα προσέγγιζαν έναν χερσαίο. Παραδείγματος χάριν, δεν θα περπατούσαν πάνω σε τοίχους σε έναν χερσαίο αρχαιολογικό χώρο αλλά θα πρόσεχαν που βαδίζουν, ώστε να μην προκαλέσουν φθορές. Φαίνεται, δυστυχώς, ότι αυτή η νοοτροπία δεν μεταφέρεται στον υπό μελέτη χώρο.

Εικόνα 4: “Ο μικρός ψαροντούφεκός”.

Τα σκάφη διαφόρων μεγεθών και οι άγκυρες τους είναι ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει δυσμενώς τη διατήρηση του μνημείου. Αυτό, ως ένα βαθμό, αντιμετωπίζεται με την ενημέρωση της λιμενικής αρχής από το προσωπικό αυτεπιστασίας κάθε φορά που κάποιο σκάφος εντοπίζεται αγκυροβολημένο εντός ή περίξ του ενάλιου αρχαιολογικού χώρου. Το λιμεναρχείο της περιοχής στέλνει το σχετικό σήμα μέσω ασυρμάτου στα σκάφη, με αποτέλεσμα αρκετά να μετακινούνται πιο ανοιχτά και να αποφεύγουν να ρίχνουν άγκυρα επάνω σε ορατές αρχαιότητες. Ωστόσο, πολλοί δεν γνωρίζουν ότι η περιοχή αυτή είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος, το περιεχόμενο της κήρυξης και τους σχετικούς όρους προστασίας που διέπουν κάθε κηρυγμένο μνημείο, ούτε πού ακριβώς βρίσκεται η έπαυλη και επιδιώκουν ν’ αγκυροβολήσουν όσο πλησιέστερα στην ακτή τους επιτρέπει το βάθος του νερού. Επιπλέον, ο χώρος δεν είναι ανεσκαμμένος και η πιθανότητα να αγκυροβολήσουν σε θαμμένες, μη ορατές αρχαιότητες είναι υπαρκτή. Φουσκωτά σκάφη ενίοτε διασχίζουν τον αρχαιολογικό χώρο με αναμμένη μηχανή αναπτύσσοντας μεγάλη ταχύτητα, γεγονός που θέτει σε κίνδυνο τόσο τους εργαζόμενους όσο και τους λουόμενους. Άλλα δύο παραδείγματα επικίνδυνων για τις αρχαιότητες δραστηριοτήτων που εκτελούνται στην περιοχή είναι μια αυτοσχέδια άγκυρα αφημένη εντός του αρχαιολογικού χώρου (Εικ. 3) και περιπτώσεις ατόμων που εισέρχονται στο χώρο με ψαροντούφεκο ακόμα κι όταν ο αριθμός των επισκεπτών είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Στην Εικόνα 4 φαίνεται ένας νεαρός με ψαροντούφεκο που μόλις είχε απομακρυνθεί από την έπαυλη. Επίσης, τα κατάλοιπα στον βυθό έχουν θαυμαστή βιοποικιλότητα και είναι πλούσια σε αλιεύσιμα ψάρια, γεγονός που γίνεται μαγνήτης για τους ερασιτέχνες ψαράδες. Τέτοιου

είδους δραστηριότητες όμως απαγορεύονται εντός κηρυγμένων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων,¹⁷ λόγω των καταστροφών που μπορεί να προκαλέσουν και στην συγκεκριμένη περίπτωση ακόμη και ατυχημάτων, όταν στον χώρο βρίσκονται επισκέπτες. Στην **Εικόνα 5** φαίνονται καταστροφές που έχουν υποστεί πίθοι και τοίχοι, αρκετές από τις οποίες παρατηρήθηκαν κατά τη σύντομη σχετικά παραμονή του προσωπικού στο χώρο.

Εικόνα 5: Καταστροφές σε πίθο και σε τοίχους (@Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων).

Περιβαλλοντικοί παράγοντες

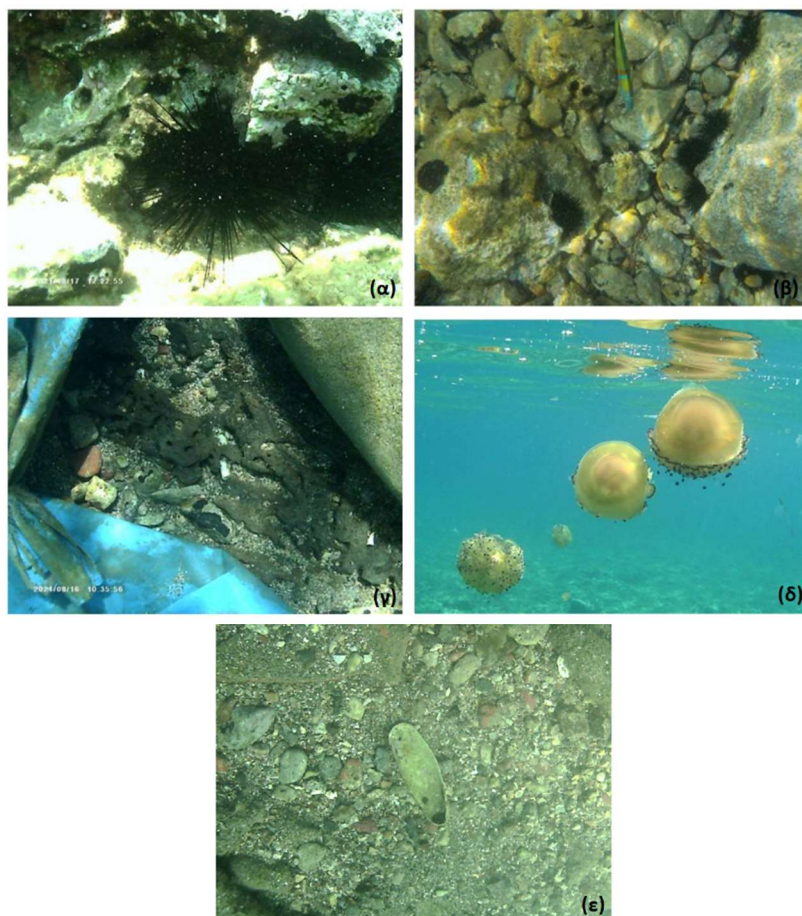
Ενδεικτικές μορφές θαλάσσιας ζωής σε μικρά βάθη, με είδη που επηρεάζουν είτε την εκτέλεση εργασιών είτε την κατάσταση διατήρησης των υλικών, οργανικών και μη, απεικονίζονται στην **Εικόνα 6**: το τοξικό εισβολικό είδος αχινού *Diadema Setosum* (**Εικ. 6α**), κοινοί αχινοί (**Εικ. 6β**) και το δίθυρο μαλάκιο *Lithodomus Lithofagus* (**Εικ. 6ε**) που, όπως προδίδει και η ονομασία του, τρώει κυριολεκτικά την πέτρα. Είναι γνωστό με την κοινή ονομασία πετροσωλήνας, αποτελεί εκλεκτό μεζέ και, για να αφαιρεθεί από την πέτρα, απαιτείται η καταστροφή της, δηλαδή στη συγκεκριμένη περίπτωση η καταστροφή του δομικού υλικού των αρχαιο-

---

¹⁷ Ο ενάλιος αρχαιολογικός χώρος στην περιοχή της Επιδαύρου κηρύχθηκε το 1998 (ΦΕΚ 1236/Β/1998) και προστατεύεται σύμφωνα με την Κύρωση Κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς (ΦΕΚ 220/Α/2021).

τήτων. Καλύτερη τύχη δεν έχουν ούτε τα οργανικά κατάλοιπα, όπως φαίνεται στην ίδια εικόνα. Στην **Εικόνα 6** μπορεί να διακρίνει κανείς ένα από τα πολλά παραδείγματα, όπου ένα τμήμα ξύλου έχει γίνει τροφή για το δίθυρο μαλάκιο Ξυλοφάγο (**Εικ. 6γ**). Ακόμη, μέδουσες του ακίνδунου είδους *Cotylorhiza Tuberculata* (**Εικ. 6δ**), οι οποίες παρουσιάστηκαν σε μεγάλο αριθμό στις ελληνικές θάλασσες, εμφανίστηκαν και στον ενάλιο αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Επιδαύρου, χωρίς όμως να προκαλούν ιδιαίτερα προβλήματα.

Εικόνα 6: Μορφές θαλάσσιας ζωής (α) είδος αχινού *Diadema Setosum*, (β) κοινοί αχινόι, (γ) δίθυρο μαλάκιο Ξυλοφάγος, (δ) είδος μέδουσας *Cotylorhiza Tuberculata* και (ε) δίθυρο μαλάκιο *Lithodomus Lithofagus*.

Επίσης, έντονα ρεύματα, σχεδόν σε καθημερινή βάση, τα οποία δεν μπορούν να αποτυπωθούν φωτογραφικά, και ισχυροί κυματισμοί κατά καιρούς δυσχέραιναν ιδιαίτερα την εκτέλεση των εργασιών. Συχνό ήταν το φαινόμενο της αποκάλυψης οικοδομικών καταλοίπων απλά και μόνο λόγω του κυματισμού. Χαρακτηριστική είναι η φράση αρκετών από τους επισκέπτες που περιοδικά επισκέπτονται τον χώρο: «έχετε σκάψει αρκετά!» χωρίς να έχει εκτελεστεί η παραμικρή ανασκαφική τομή. Τέλος, το πρόβλημα της ρύπανσης και μόλυνσης του

νερού, κυρίως από απόβλητα αναχωρούντων ιστιοπλοϊκών, καθιστούσε επισφαλείς τις συνθήκες εργασίας.

Πρακτικές εργασιακές δυσκολίες

Κύριο πρόβλημα κατά την παραμονή μας στο πεδίο ήταν η παντελής έλλειψη εξοπλισμού και η ανεπάρκεια προσωπικού. Τέτοια προβλήματα συνδέονται με το γεγονός ότι το προσωπικό είναι έκτακτο και κατά συνέπεια δεν είχαν επιλυθεί εξ αρχής ζητήματα όπως ο χαρακτηρισμός ενός εκ των μελών της ομάδας, ο σχηματισμός καταδυτικού κλιμακίου και η παροχή καταδυτικού εξοπλισμού. Παρ' όλα αυτά, το καλό κλίμα συνεργασίας μεταξύ των μελών του συνεργείου πραγματικά έδωσε ώθηση στην εκτέλεση των εργασιών και μάλιστα υπήρξε καθοριστικός παράγοντας της επιτυχίας του όλου εγχειρήματος, δεδομένου ότι απαιτήθηκε ιδιαίτερος μόχθος, καθώς οι εργασίες και οι συνθήκες παρατεταμένης άπνοιας ήταν εξαιρετικά κοπιώδεις.

Η αυξημένη επισκεψιμότητα είναι ένας επιπλέον παράγοντας που επηρέασε την εργασία στο χώρο. Υπήρξαν πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες επισκέπτες περνούσαν ανάμεσά μας ή επάνω μας, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι δυσχεραίνουν το έργο μας, κάτι το οποίο οφείλεται στην έλλειψη εξοπλισμού για οριοθέτηση του εργασιακού χώρου. Άξιες αναφοράς είναι οι εξής δύο περιπτώσεις, οι οποίες όμως δεν αποτυπώθηκαν φωτογραφικά: τουριστικός οδηγός κανό συχνά αποσπούσε από τα χέρια επισκεπτών τμήματα είτε πίθων είτε δομικού υλικού, τα οποία εκείνοι είχαν προηγουμένως αφαιρέσει από τον χώρο ως αναμνηστικά. Υπήρξαν, επίσης, περιπτώσεις απόσπασης αρχαιοτήτων από λούμηνους που επισκέπτονται επαναλαμβανόμενα επί σειρά ετών το χώρο. Δεύτερον, υπήρξαν τουρίστες, οι οποίοι αμφισβητούσαν την ιδιότητά μας και το δικαίωμά μας να επεμβαίνουμε στον χώρο και σε μία μάλιστα περίπτωση έγινε καταγγελία στο Λιμεναρχείο της περιοχής από πλευράς επισκεπτών, ότι παρανόμως «απομακρύνουμε πέτρες από τον χώρο».

Τέλος, σε σχέση με την πανδημία, μπορεί να σχολιαστεί αδρομερώς ότι η ανάγκη των ανθρώπων που επισκέπτονται σε ετήσια βάση τον χώρο για να δουν ότι συνεχίζονται κανονικά οι εργασίες, οι εντάσεις που παρατηρήθηκαν κατά καιρούς στη στάση επισκεπτών, η τάση για αμφισβήτηση της ιδιότητας των αρχαιολόγων και του «δικαιώματός» τους να εκτελούν ό,τι προβλέπεται βάσει των συμβατικών τους υποχρεώσεων, δεν μπορούν να εννοηθούν απολύτως ανεξάρτητα από την ανορθόδοξη διατήρηση που έχει διανυθεί.

Προτάσεις υπέρβασης δυσχερειών

Για την προστασία του προσωπικού εν ώρα εργασίας προτείνεται πρωτίστως η οριοθέτηση του χώρου εκτέλεσης εργασιών με περισχοίνιση και επαρκή σήμανση,

ώστε να μην εκτίθεται σε κίνδυνο το προσωπικό, π.χ. με βάρκες ή sar να περνάνε πάνω από τους δύτες. Επίσης, σημαντική είναι η ειδική, ομοιόμορφη ένδυση του προσωπικού, ώστε οι εργαζόμενοι να είναι διακριτοί και να καθίσταται σαφές ότι είναι υπάλληλοι επίσημου φορέα και ότι νομίμως βρίσκονται στον χώρο εκτελώντας εργασίες.

Ειδικότερα, για την προστασία του χώρου και των καταλοίπων προτείνονται τα εξής:

1. Φύλαξη: η παρουσία φυλακτικού προσωπικού τουλάχιστον κατά τους δύο θερινούς μήνες με μέγιστη επισκεψιμότητα (Ιούλιος και Αύγουστος) μπορεί να διασφαλίσει σε υψηλό βαθμό την προστασία του χώρου.
2. Επιλογή θέσεων για στάση ανάπαυσης και θέασης: με τον τρόπο αυτό θα αποφευχθεί η ανεξέλεγκτη κίνηση των επισκεπτών και οι προκαλούμενες από την κίνηση αυτή φθορές, καθώς οι επισκέπτες θα κατευθύνονται σε συγκεκριμένα σημεία με ελεγχόμενη πορεία και θα αποτρέπονται από το να πατούν επάνω στα κατάλοιπα.
3. Πρόβλεψη για μακροπρόθεσμη παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των καταλοίπων από ειδικούς συντηρητές, αρχαιολόγους ή μηχανικούς και εφαρμογή των μέτρων σε καθημερινή βάση.
4. Κατασκευή ύφαλων κυματοθραυστών: είναι διαπιστωμένο σε διεθνές επίπεδο ότι σημαντική προστασία από τους κυματισμούς και την ιζηματομεταφορά προσφέρουν μεταξύ άλλων οι ύφαλοι κυματοθραύστες, που κατασκευάζονται παράλληλα με την ακτή. Προτείνεται αυτή η μορφή λιθορριπής-κυματοθραύστη στα ανοιχτά (δηλαδή στα ανατολικά) της έπαυλης λόγω της δυνατότητας αποφυγής αλλοίωσης της αισθητικής και της μορφής του χώρου. Περαιτέρω δε, μπορούν να χρησιμοποιηθούν λίθοι προερχόμενοι από τις τομές και τους καθαρισμούς του αρχαιολογικού χώρου. Στην **Εικόνα 7** σημειώνονται οι λιθοσωροί που έχουν δημιουργηθεί με αυτόν ακριβώς τον τρόπο.
5. Ενίσχυση της σήμανσης του χώρου: σε παρακείμενη προβλήτα έχει ήδη τοποθετήσει η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων ενημερωτική πινακίδα, με την οποία προβάλλονται και οι προαναφερθέντες κίνδυνοι. Προτείνεται η τοποθέτηση παρόμοιων πινακίδων σε όλα τα σημεία πρόσβασης στον χώρο, στην ακτή αλλά και περιμετρικά της έπαυλης, εντός του θαλάσσιου χώρου, καθώς παρατηρήθηκε ότι το μέγιστο ποσοστό των επισκεπτών προσέρχεται με πλωτά μέσα. Για αποτελεσματικότερη ενημέρωση του κοινού και πρόληψη φθορών τα αναγραφόμενα κείμενα θα πρέπει να είναι πολύγλωσσα, καθώς η πλειονότητα των επισκεπτών είναι αλλοδαπής προέλευσης.
6. Εκπόνηση μελετών για την καταγραφή φυσικών πιέσεων: εν συγκρίσει με τα ναυάγια σε απομακρυσμένες θέσεις αλλά και τις σχετικά προφυλαγμένες χερ-

σαίες θέσεις, τα κατάλοιπα που βρίσκονται στον θαλάσσιο χώρο σε παράκτιες περιοχές δέχονται αυξημένες πιέσεις από το διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον και, επιπλέον, από την ανθρωπογενή δραστηριότητα. Συστηματική διεπιστημονική έρευνα από αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, συντηρητές, ωκεανογράφους, ακτομηχανικούς, βιολόγους, γεωλόγους και άλλες ειδικότητες είναι απολύτως αναγκαία σε παρόμοιες περιπτώσεις.

7. Σχετική ενημερωτική ενότητα στην υπό διαμόρφωση ιστοσελίδα θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμη.
8. Καταχώριση του αρχαιολογικού χώρου και των σχετικών περιορισμών στους ναυτικούς χάρτες.

Εικόνα 7: Αεροφωτογραφία της έπαυλης (@ISCR). Με κόκκινο σημειωμένοι οι λιθοσωροί.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Ο ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ είναι ένα πρωτότυπο έργο ανάδειξης και διαχείρισης ενός ιδιαίτερα ενδιαφέροντος αρχαιολογικού χώρου, ο σχεδιασμός του οποίου περιλαμβάνει μια σειρά από στοιχεία, τα οποία για πρώτη φορά εντάσσονται σε ενάλιο έργο στον ελλαδικό χώρο. Παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν, η καλή θέληση του προσωπικού ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας που διασφάλισε την υλοποίηση εργασιών, οι οποίες έφεραν στο φως σημαντικές πληροφορίες για την καταποντισμένη αγροτική έπαυλη, εμπλούτισαν την εικόνα που είχαμε ως προς τους παράγοντες φθοράς/κινδύνου και τους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων αυτών, ενώ, ταυτόχρονα, συνέβαλαν στην προώθηση του ορθότερου σχεδιασμού διαχείρισης του χώρου. Η ιδιαιτερότητα του παράκτιου περιβάλλοντος, το μικρό βάθος στο οποίο βρίσκονται τα κατάλοιπα, οι

περιβαλλοντικοί παράγοντες που επιδρούν και ιδιαιτέρως οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες που συγκεντρώνονται στο σημείο καθιστούν το χώρο δυναμικό, που διαρκώς μεταβάλλεται και που χρήζει συνεχούς παρακολούθησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Davidde Petriaggi, B., Galiatsatou, P. και S. Medaglia S. 2019. “The submerged ‘Villa of the Dolia’ near Ancient Epidaurus. The preliminary results of the first excavation and conservation campaign”. *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 97: 543–64
- Galiatsatou, P., Davidde Petriaggi, B. και A. Tsompanidis A. 2019. “The 2018 underwater survey in Hormos Agiou Vlassi (Ancient Epidaurus): Preliminary results”. *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 97: 565–69.
- Kolaiti E. και N. Mourtzas 2016. “Upper Holocene sea level changes in the West Saronic Gulf, Greece”. *Quaternary International* 401: 71–90.
- Κριτζάς Χ. 1972. “Νέα εκ της πόλεως Επιδαύρου”. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 5(2): 186–99
- Μιχόπουλος Β. 2009. Συγκρότηση συστήματος διαχείρισης της παράκτιας ζώνης της Νοτιοανατολικής Αττικής. Αδημοσίευτη Διπλωματική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Προσκυνητοπούλου Ρ. 2001. Η αρχαία πόλις της Επιδαύρου: διαχρονική επισκόπηση: αρχαιολογικά ευρήματα και ιστορικές μαρτυρίες. Αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Σίμωσι Α. και Π. Γαλιατσάτου 2020. “Ενάλια αρχαιολογικά κατάλοιπα στην περιοχή της Παλαιάς Επιδαύρου. Πρόσφατες έρευνες της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το ISCR της Ρώμης”. *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο 2, Πρακτικά της Β' Επιστημονικής συνάντησης*, 1–4 Νοεμβρίου, Καλαμάτα, 805–16
- Σφυρόερα Α. 2020. “Η συγκρότηση της πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων. Τεκμήρια από το ιερό Απόλλωνος Μαλεάτα και Ασκληπιού”. *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο 2, Πρακτικά της Β' Επιστημονικής συνάντησης*, 1–4 Νοεμβρίου, Καλαμάτα, 405–15

Διαδικτυακές πηγές – Ιστογραφία

Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος 2011, <http://glossary.eea.europa.eu>

Αρχαιολογική επίβλεψη της εργολαβίας ΟΤΕ στη βορειο-ανατολική και νότια Αττική, 2016-2022

*Βασιλική Ίβρου
Παναγιώτης Μαθιού
Αντωνία Ραλλάτου
Λαμπρινή Χιώτη*

Οι εκσκαφικές εργασίες της εργολαβίας του ΟΤΕ με τίτλο «Τεχνικές εργασίες κατασκευής και συντήρησης υποδομών/σποραδική εργολαβία μικτών υποέργων τηλεπικοινωνιακού δικτύου για τη γεωγραφική ενότητα Γ (ΒΑΝΑ)» επιβλέπονται από ομάδα αρχαιολόγων ανελλιπώς από το 2016 έως σήμερα. Στην ομάδα αυτή απασχολούνται κατά μέσο όρο τρία άτομα και κατά διαστήματα απασχολούνται συνολικά επτά άτομα. Τα άτομα αυτά συνδέονται εργασιακά με την ανάδοχο εταιρεία, επιβλέπονται όμως επιστημονικά από τις αρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Παρά την οικονομική και την υγειονομική κρίση οι επιβλέποντες έχουν πετύχει να ασκήσουν τον έλεγχο εκτενώς και με αυστηρό τρόπο εκ μέρους και με τη συνεργασία των Εφορειών Αρχαιοτήτων. Σαν αποτέλεσμα, έχουν έρθει στο φως σημαντικές αρχαιότητες και κινητά ευρήματα που ποσοτικά θα αναλυθούν παρακάτω.

Για τις ανάγκες της αρχαιολογικής επίβλεψης τα τελευταία έξι χρόνια οι αρχαιολόγοι έχουν διανύσει ως ομάδα χιλιάδες χιλιόμετρα εντός Αττικής χωρίς αποζημίωση από την ανάδοχο εταιρεία ή από τον ΟΤΕ για τις μετακινήσεις τους. Παράλληλα, μέσα σε αυτήν την εξαιτία εξελίχθηκε η προσωπική και η οικογενειακή ζωή του καθενός σε πείσμα της εργασιακής ανασφάλειας που χαρακτηρίζει την απασχόληση σε ένα έργο με συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα. Η κρίση, όσο δύσκολη και πολυεπίπεδη κι αν ήταν, δεν στάθηκε εμπόδιο κι έτσι κατέστη εφικτό να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις της καθημερινότητας σε επαγγελματικό και προσωπικό επίπεδο.

Τα γεωγραφικά όρια της εργολαβίας

Η εργολαβία περιλαμβάνει συνολικά 33 δήμους της Αττικής και εκτείνεται στα νότια από τον Δήμο Παλαιού Φαλήρου έως το Σούνιο, στο κέντρο από τον Δήμο Χολαργού – Παπάγου έως τα παράλια της Ανατολικής Αττικής και στα βόρεια από τους Δήμους Αμαρουσίου και Μεταμόρφωσης έως τον Δήμο Ωρωπού. Οι δήμοι που περιλαμβάνονται στη γεωγραφική αυτή έκταση emπίπτουν σήμερα στην αρμοδιότητα τριών Εφορειών Αρχαιοτήτων. Συγκεκριμένα, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων emπίπτουν οι Δήμοι Παλαιού Φαλήρου, Αλίμου, Αγίου Δημητρίου, Γλυφάδας, Ελληνικού – Αργυρούπολης, Βάρης – Βούλας – Βουλιαγμένης, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής emπίπτουν οι Δήμοι Αγίας Παρασκευής, Χολαργού-Παπάγου, Νέα Σμύρνης, Δάφνης – Ύμητού, Ηλιούπολης, Παλλήνης, Παιανίας, Μαρκοπούλου, Κρωπίας, Λαυρεωτικής,

Σαρωνικού, Μαραθώνα, Ραφήνας – Πικερμίου, Σπάτων – Αρτέμιδος, Ηρακλείου, Μεταμόρφωσης, Λυκόβρυσης – Πεύκης, Βριλησίων, Αμαρουσίου, Κηφισιάς, Πεντέλης – Μελισσίων, Διονύσου και Ωρωπού και τέλος στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής εμπίπτει η περιοχή της Βαρυμπόπης που ανήκει στον Δήμο Αχαρνών. Έως τον Ιανουάριο του 2018 μέρος της παραπάνω γεωγραφικής έκτασης ενέπιπτε στην αρμοδιότητα της Εφορείας Αρχαιοτήτων της Πόλης των Αθηνών.

Οι ιδιαιτερότητες μιας μικτής εργολαβίας

Αντικείμενο εργασίας των απασχολούμενων στην εργολαβία αρχαιολόγων είναι η αρχαιολογική επίβλεψη των απαιτούμενων εκσκαφών, ανεξαρτήτως της έκτασής τους. Σε αντίθεση με άλλες εργολαβίες που στοχεύουν στην κατασκευή δικτύων (όπως π.χ. δικτύων αποχέτευσης), η εργολαβία του ΟΤΕ είναι μικτή, δηλαδή απαιτεί εκσκαφές τόσο για την κατασκευή νέου τηλεπικοινωνιακού δικτύου, όσο και για την αποκατάσταση καλωδιακών βλαβών. Περιλαμβάνει δηλαδή εργασίες και κατ' επέκταση εκσκαφές με διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικό προγραμματισμό.

Σε περίπτωση τοποθέτησης νέου δικτύου προαπαιτούμενη είναι η έκδοση των σχετικών αδειών από τις αρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων. Οι εκσκαφές γίνονται με μηχανικά μέσα και ως επί το πλείστον σε άσκαφτο έδαφος. Συνήθως το πλάτος των τομών είναι 10 ή 50 εκατοστά και το βάθος φτάνει στα 45 με 50 εκατοστά. Τον ημερήσιο προγραμματισμό των εκσκαφών ορίζει ο εργολάβος, χωρίς τη συνδρομή αρχαιολόγων – είτε της εργολαβίας είτε των Εφορειών Αρχαιοτήτων· το πρόγραμμα των εκσκαφών γνωστοποιείται στους επιβλέποντες αρχαιολόγους αργά το βράδυ της προηγούμενης μέρας.

Σε αντίθεση με την παραπάνω περίπτωση, η εργασία για την αποκατάσταση καλωδιακής βλάβης κρίνεται ότι έχει επείγοντα χαρακτήρα, καθώς ο ΟΤΕ δεσμεύεται να εξυπηρετεί άμεσα τους πελάτες του, αποκαθιστώντας τις βλάβες του δικτύου εντός 48 ωρών. Και σ' αυτήν την περίπτωση ο προγραμματισμός των εκσκαφών, αλλά και η προτεραιοποίησή τους γίνεται μεν από τον εργολάβο, μπορεί όμως να τροποποιηθεί την τελευταία στιγμή ανάλογα με τις ανάγκες του ΟΤΕ. Συνεπώς ο προγραμματισμός των εργασιών συχνά δεν αφήνει χρονικό περιθώριο ελιγμών στον αρχαιολόγο, ο οποίος επιπλέον δεν μπορεί να επηρεάσει την προτεραιοποίηση των εργασιών.

Ακόμη, δεδομένου του επείγοντος χαρακτήρα της εργασίας δεν είναι προαπαιτούμενη η έκδοση σχετικής άδειας από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων. Η εκσκαφή ακολουθεί συνήθως τη χάραξη του υφιστάμενου δικτύου. Ενίοτε όμως, κι ενώ οι εργασίες εκσκαφής είναι σε εξέλιξη, διαπιστώνεται ότι είναι απαραίτητη η αναδρομολόγηση του υφιστάμενου καλωδίου, γεγονός που πλέον προϋποθέτει την εκσκαφή σε νέα χάραξη. Τότε, υποδεικνύεται από τους επιβλέποντες αρχαιολόγους στον εργολάβο να προβεί σε αίτημα προς την αρμόδια Εφορεία Αρχαι-

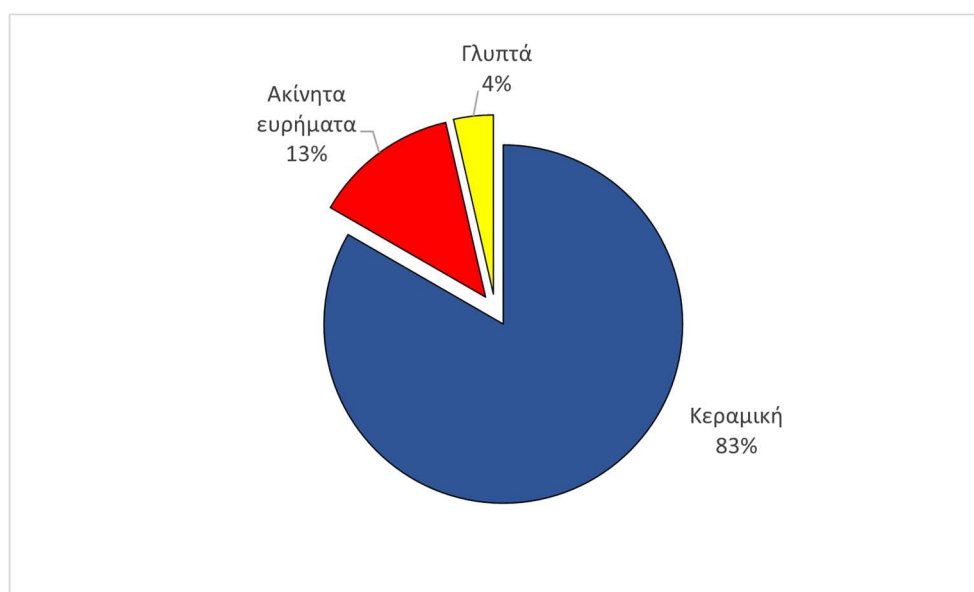

οτήτων για την έκδοση της σχετικής αρχαιολογικής άδειας. Στην περίπτωση εκσκαφών για την αποκατάσταση βλαβών οι διαστάσεις των τομών ποικίλλουν· οι τομές έχουν διαστάσεις κατά μέσο όρο 3,00 μ. Χ 1,00 μ., ενώ το βάθος κυμαίνεται συνήθως από τα 50 εκατοστά έως το 1,00 μ.

Τα ευρήματα

Από το 2016 έως σήμερα έχουν έρθει στο φως οικιστικά και εργαστηριακά κατάλοιπα και κατασκευές νεότερων χρόνων, για τη διερεύνηση των οποίων απαιτήθηκε σωστική ανασκαφή παρουσία του αρμόδιου αρχαιολόγου της Εφορείας Αρχαιοτήτων, ενίοτε με τη συνδρομή του εργατοτεχνικού προσωπικού της Εφορείας. Επίσης, έχουν συλλεχθεί δύο γλυπτά, θραύσμα ενός γλυπτού, κεραμίδες και πλούσια κεραμική, χρονολογούμενη από τους προϊστορικούς έως τους νεότερους χρόνους, χαρακτηριστική και αδιάγνωστη. Τα ευρήματα αυτά έχουν αποκαλυφθεί σε βάθος που ξεκινά από τα 20 εκατοστά, τόσο σε κηρυγμένους αρχαιολογικούς χώρους, όσο και σε μη κηρυγμένους χώρους, σε επιχώσεις αδιατάρακτες ή και διαταραγμένες.

Συγκεκριμένα, ανάγοντας σε ποσοστό επί τοις 100 τις φορές που έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες, διαπιστώνεται ότι η κεραμική είναι το συνηθέστερο εύρημα με ποσοστό 83%, ακολουθούν τα ακίνητα ευρήματα με ποσοστό 13% και τέλος τα γλυπτά με ποσοστό 4% (Εικ. 1).

Εικόνα 1. Ποσοστά των κινητών ευρημάτων που έχουν συλλεχθεί ανάλογα με το είδος τους: κεραμική, γλυπτά και άλλα ακίνητα ευρήματα.

Ο επιβλέπων αρχαιολόγος συλλέγει τα κινητά ευρήματα. Στην περίπτωση των κεραμικών αντικειμένων γίνεται, ύστερα από ένα πρόχειρο πλύσιμο, μια πρώτη εκτίμηση: για τι είδους αντικείμενα πρόκειται, από τι σχήματος αγγείο προέρχονται – εάν ανήκουν σε αγγείο, τι διακόσμηση φέρουν και τι χρονολόγησης περίπου είναι. Τα κινητά ευρήματα χωρίζονται σε ομάδες, φωτογραφίζονται εάν κριθεί

απαραίτητο και παραδίδονται στην αποθήκη ή στο μουσείο της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων. Ύστερα από επικοινωνία με τον αρχαιολόγο που είναι υπεύθυνος της εκάστοτε περιοχής απορρίπτονται, εφόσον πρόκειται για αβαφή όστρακα, αποκρουσμένα, από το σώμα του αγγείου.¹

Εφόσον απαιτείται, ο επιβλέπων αρχαιολόγος συντάσσει αναλυτικό ημερολόγιο ανασκαφής. Σε κάθε περίπτωση, συντάσσεται αναφορά εκσκαφικών εργασιών προς την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων, όπου καταγράφεται η στρωματογραφία των τομών. Συγκεκριμένα, εφαρμόζεται η φυσική λεγόμενη στρωματογραφία ακολουθώντας το κυμαινόμενο πάχος και παρατηρώντας τα χαρακτηριστικά του κάθε στρώματος (χρώμα και σύσταση) και η τομή φωτογραφίζεται. Επίσης, καταγράφεται το βάθος εύρεσης του φυσικού εδάφους, όταν συναντάται, καθώς και το πάχος των επιφανειακών διαταραγμένων επιχώσεων.² Παράλληλα τηρείται φωτογραφικό αρχείο των εκσκαφικών εργασιών.

Τι απαιτείται από τον επιβλέποντα αρχαιολόγο;

Ο επιβλέπων αρχαιολόγος της μικτής αυτής εργολαβίας καλείται να αναγνωρίσει ευρήματα διαφορετικών χρονικών περιόδων. Είναι πολύ σημαντικό να έχει γνώσεις για κινητά και ακίνητα ευρήματα όλων των περιόδων ανεξάρτητα από την ειδίκευση που μπορεί να έχει ο ίδιος μέσα από τις μεταπτυχιακές του σπουδές ή την προϋπηρεσία του. Ακόμη, είναι απαραίτητη η γνώση των εντοπισμένων αρχαιοτήτων σε όλο το εύρος της γεωγραφικής έκτασης που καλύπτει η εργολαβία, ανεξαρτήτως εάν οι αρχαιότητες αυτές έχουν έρθει στο φως σε συστηματικές ή σε σωστικές ανασκαφές. Συχνά είναι χρήσιμο να γνωρίζει κανείς ακόμη και το βάθος εύρεσης των αρχαιοτήτων. Επίσης, ο επιβλέπων αρχαιολόγος καλείται να ενημερώνεται διαρκώς για νέα ευρήματα και για το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων μέσω της παρακολούθησης σχετικών συνεδρίων και της βιβλιογραφίας.³

Επιπλέον, για τον καλύτερο συντονισμό των εργασιών ο επιβλέπων αρχαιολόγος καλείται να έχει ευελιξία και πνεύμα καλής συνεργασίας με την κοινότητα, τον εργολάβο, με τους αρχαιολόγους των Εφορειών Αρχαιοτήτων και με τους συναδέλφους της ίδιας εργολαβίας.

Η σχέση του επιβλέποντος αρχαιολόγου με το κοινό

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει λόγος για τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του επιβλέποντος αρχαιολόγου και του κοινού. Το κοινό συχνά επιφυλάσσει μια επι-

---

¹ Θέμελης 2018, 51–2, 60.

² Θέμελης 2018, 48–50.

³ Travlos 1988· Κορρές 1992–1998, 83–104· Camp 2001, 277–83, 289–94· Κορρές 2009· Σταϊνχάουερ 2009· Χατζηδημητρίου κ.ά. 2010, 47–80· Γεωργιάδης και Λαμπρινουδάκης 2013· Δόγκα-Τόλη και Οικονόμου 2013· Κατάκης κ.ά. 2018, 317–36· Θέμελης 2018, 38· Papadimitriou κ.ά. 2020.

θετική στάση απέναντι στον αρχαιολόγο: τον εκλαμβάνει ως εκπρόσωπο του ΟΤΕ, με αποτέλεσμα να διοχετεύει σ' αυτόν την όποια δυσαρέσκειά του για τις υπηρεσίες του ΟΤΕ ή για την ταλαιπωρία που υφίσταται εξαιτίας των βλαβών ή εκσκαφών. Ακόμη, δυσανασχετεί γιατί βλέπει την παρουσία του αρχαιολόγου ως πιθανή αιτία καθυστέρησης των εργασιών. Παράλληλα, το κοινό συχνά αμφισβητεί και υποτιμά την ανάγκη της αρχαιολογικής επίβλεψης έχοντας στο νου την εικόνα μιας αρχαιολογίας που ενδιαφέρεται μόνο για τις συστηματικές ανασκαφές, οι οποίες δίνουν εκτεταμένες αρχαιότητες και ευρήματα από πολύτιμα υλικά. Ενίοτε όμως οι κάτοικοι μιας περιοχής μπορούν να προσφέρουν στον αρχαιολόγο πληροφορίες απρόσμενα χρήσιμες για παλαιότερες αρχαιολογικές έρευνες.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε ότι είναι απαραίτητη η αρχαιολογική επίβλεψη σε όλες τις παραπάνω εκσκαφές, δηλαδή τόσο στην περίπτωση εκσκαφής για την αποκατάσταση καλωδιακής βλάβης, όσο και στην περίπτωση εκσκαφής για την τοποθέτηση νέου δικτύου οπτικής ίνας. Και στις δύο περιπτώσεις προκύπτουν αρχαιότητες, οι οποίες μάλιστα μπορούν να εμφανίζονται αμέσως κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα ή τη σύγχρονη επίστρωση, δηλαδή σε βάθος μόλις 20 εκατοστών. Επίσης, κρίνεται επιβεβλημένη η αρχαιολογική επίβλεψη ακόμη και σε διαταραγμένες επιχώσεις, καθότι συμβαίνει αρχαιότητες να έχουν διαταραχτεί κατά την αρχική τοποθέτηση του δικτύου ΟΤΕ. Επιπλέον, ενώ θα περίμενε κανείς να εντοπίζονται αρχαιότητες κυρίως σε κηρυγμένους αρχαιολογικούς χώρους ή πέριξ αυτών, η πράξη δείχνει ότι αρχαιότητες έρχονται στο φως συχνά και σε μη κηρυγμένες περιοχές. Οι διαπιστώσεις αυτές βεβαίως μπορούν να βρουν εφαρμογή στην αρχαιολογική επίβλεψη των εκσκαφών όλων των δικτύων κοινής ωφελείας, τόσο εντός όσο και εκτός Αττικής.

Ακόμη, διαπιστώνουμε ότι η οικονομική κρίση δε μείωσε τον όγκο των απαιτούμενων εκσκαφών. Ο ΟΤΕ τα τελευταία χρόνια επενδύει στην εγκατάσταση νέου δικτύου οπτικής ίνας, γεγονός που δημιουργεί την ανάγκη για νέες εκσκαφές. Επιπλέον, η υγειονομική κρίση πρώτα, αλλά και η οικονομική κρίση που βιώνουμε τώρα με τη γενική αύξηση των τιμών, έφερε στην καθημερινότητα των ανθρώπων την τηλεργασία, γεγονός που αύξησε την ανάγκη για γρήγορο και ποιοτικό διαδίκτυο. Ο ΟΤΕ λοιπόν για να ικανοποιήσει τις αυξημένες αυτές ανάγκες προβαίνει σε βελτίωση και επέκταση του υφιστάμενου δικτύου καθώς και σε άμεση αποκατάσταση των βλαβών που προκύπτουν. Επομένως, ο όγκος της αρχαιολογικής επίβλεψης δεν έχει μειωθεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Camp, J.M., 2001. *The Archaeology of Athens*. New Haven & London: Yale University Press.
- Γεωργιάδης, Β. και Β.Κ. Λαμπρινουδάκης 2013. *Ο Αρχαίος Δήμος Ικαρίας (Ικάριον) και το Ιερό του στο σημερινό Διόνυσο Αττικής*. Αθήνα: Δήμος Διονύσου και ΟΝΑΠ «Θέσπις».
- Δόγκα-Τόλη, Μ. και Στ. Οικονόμου (επιμ.) 2013. *Αρχαιολογικές Συμβολές. Τόμος 1, Αττική, ΚΣΤ' και Β' Εφορείες Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Θέμελης, Π. 2018. *Ανασκαφή*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κατάκης, Στ., Νικολόπουλος, Β και Π. Φωτιάδη 2018. “Νέες έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο του λεγομένου Ρωμαϊκού Βαλανείου στη Ραφήνα: ιδιωτικός ή δημόσιος χώρος;» Στο *What's New in Roman Greece? Recent work on the Greek Mainland and the islands in the Roman Period*, Proceedings of Conference, Athens, 8-10 October 2015, επιμ. V. di Napoli, F. Camia, D. Grigoropoulos, D. Rogers και S. Vlivos, 317-36. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών.
- Κορρές, Μ. 1992-1998. “Από τον Σταυρό στην αρχαία Αγορά”. *Ηόρος* 10-12: 83-104.
- Κορρές, Μ. (επιμ.) 2009. *Αττικής Οδοί: Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Papadimitriou, N., Wright, J.C., Fachard, S., Polychronakou-Sgouritsa, N. και E. Andrικου (επιμ.) 2020. *Athens and Attica in Prehistory*. Proceedings of the International Conference Athens, 27-31 May 2015. Oxford: Archaeopress.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 2009. *Ο Μαραθών και το Αρχαιολογικό Μουσείο*. Αθήνα: Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση/Τράπεζα EFG Eurobank Ergasias A.E.
- Travlos, J. 1988. *Bildlexicon zur Topographiedes antiken Attika*. Tübingen: Deutsches Archäologisches Institut.
- Χατζηδημητρίου, Α., Ε. Βρεττού, Ε. Παπαθωμά και Ι. Μουτάφη 2010. “Νέα ευρήματα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Φούρεσι του Δήμου Γλυκών Νερών”. Στο *Πρακτικά ΙΓ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής*, 29-31 Οκτωβρίου & 1-2 Νοεμβρίου 2008, Παιανία, 47-80. Καλύβια Θορικού Αττικής: Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής.

Συνιστά η αρχαιολογία επιστήμη;

Η αρχαιολογία και η κρίση των κοινωνικών επιστημών

Παναγιώτης Αλεπούς

Η παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζει εν συντομία κάποιες γενικές σκέψεις για τον χαρακτήρα της αρχαιολογίας ως επιστήμης, σε σχέση και με άλλους επιστημονικούς κλάδους. Η αναζήτηση αυτή έχει διπλό χαρακτήρα. Αφενός, εξετάζει το βαθμό στον οποίο η αρχαιολογία συνιστά επιστήμη, με την έννοια της τεκμηριωμένης γνώσης. Αφετέρου, διατυπώνει μία προβληματική αναφορικά με τη σχέση (ή τη μη-σχέση) της με τις ονομαζόμενες κοινωνικές επιστήμες.

Κάθε απόπειρα επιστημονικής μελέτης προϋποθέτει, ασφαλώς, μια επιστροφή στις βασικές έννοιες και αρχές. Κατά συνέπεια, είναι ανάγκη, πρώτα και κύρια, να οριστεί στην παρούσα μελέτη ο όρος Αρχαιολογία. Βάσει, λοιπόν, της ετυμολογίας της, η λέξη αρχαιολογία προέρχεται από τα συνθετικά «αρχαίος» και «λόγος». Σε μία ελεύθερη απόδοση αυτό σημαίνει «λόγος περί των αρχαίων, δηλαδή «η σπουδή του αρχαίου κόσμου». Ως προς τη μεθοδολογία της αρχαιολογίας, θα γίνει εδώ αναφορά στη θεώρηση του διακεκριμένου πειραματικού φυσικού George F.R. Ellis.¹ Σύμφωνα με αυτήν, στην επιστημονική μεθοδολογία υπάρχουν δύο μορφές αιτιότητας: η από-τα-κάτω (bottom-up), όταν η αιτιότητα ακολουθεί πορεία από κάτω προς τα πάνω, και η από-τα-πάνω (top-down), όταν ακολουθεί καθοδική πορεία. Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός είναι ασφαλώς σχηματικός. Παρ' όλα αυτά, είναι χρήσιμος στο βαθμό που καταδεικνύει τη διαφορετική ροή σκέψης σε διεπιστημονικό επίπεδο. Αξίζει, ίσως, να αναφερθεί ότι, στη Νευρολογία, η αιτιότητα έχει έναν καθοδικό, top-down χαρακτήρα, κατά το ότι ο νευρολόγος έχει ως σημείο εκκίνησης το ανθρώπινο εγκέφαλο και κατέρχεται, μέσω του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος προς το υπόλοιπο σώμα. Αντίθετα, στη Χημεία, ο ειδικός έχει ως σημείο εκκίνησης το έδαφος, οπότε μέσω του σώματος επεξεργάζεται τα δεδομένα με τον εγκέφαλό του/της. Σε αυτήν την περίπτωση παρατηρούμε μια bottom-up προσέγγιση. Η αρχαιολογική μεθοδολογία χαρακτηρίζεται, κατεξοχήν, από μία από-τα-κάτω αιτιότητα, ακριβώς επειδή έχει διαμορφωθεί επί τη βάσει των κοινωνικών επιστημών. Αυτές, με τη σειρά τους, έχουν μορφοποιηθεί σύμφωνα με τις φυσικές επιστήμες.

Κοινωνικές επιστήμες και αρχαιολογία

Στο σημείο αυτό, θα γίνει μία προσπάθεια ορισμού των κοινωνικών επιστημών και μία σχηματική αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά και στους περι-

---

¹ Ellis 2008.

ορισμούς τους. Οι βασικοί πυλώνες του ευρύτερου κλάδου των κοινωνικών επιστημών περιλαμβάνει την κοινωνική ανθρωπολογία (social anthropology), την κοινωνιολογία (sociology), την πολιτική επιστήμη (political science), την ανθρωπογεωγραφία (geography), και την επιστήμη των οικονομικών (economics).

Η κοινωνική ανθρωπολογία, τουλάχιστον κατά την αρχική φάση της, επικεντρώθηκε εν πολλοίς στη μελέτη αυτόχθονων προ-βιομηχανικών πολιτισμών. Υπήρξε μία επιστήμη με έντονο αποικιοκρατικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της Βρετανικής και Γαλλικής αποικιοκρατίας. Κατά τις αρκετές τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, η κοινωνική ανθρωπολογία έχει ευθυγραμμιστεί με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες και, ως αποτέλεσμα, έχει καταστεί μία επιστήμη «μελέτης της καθημερινότητας» που επεκτείνει το ενδιαφέρον της και στο σύγχρονο βιομηχανικό πολιτισμό. Ως προς τους περιορισμούς της, αναφέρεται το γεγονός ότι μελετά κατά βάση ζώσες κοινωνίες και, ως εκ τούτου, δεν είναι σε θέση να προσφέρει διαχρονικές οπτικές με μεγάλο ιστορικό βάθος (σε αντίθεση με την αρχαιολογία και ιδιαίτερα την προϊστορική αρχαιολογία).

Η κοινωνιολογία είναι η επιστήμη που μελετά κατεξοχήν τις αστικές κοινωνίες. Πρόκειται για μία επιστήμη που δεν μελετά απλά τις κοινωνίες, αλλά κατασκευάζει και διαμορφώνει επιστημολογικές κατηγορίες σκέψης. Ως εκ τούτου, παρέχει και χρήσιμες οπτικές που αφορούν τον άνθρωπο και τη θέση του στον κόσμο. Παράλληλα, όμως, φαίνεται πολλές φορές να στερείται μίας ξεκάθαρης επιστημονικής μεθοδολογίας. Αυτό διαφαίνεται από τα συμπεράσματά της, τα οποία συνάγονται από την παρατήρηση της ανθρώπινης δραστηριότητας και η οποία καταλήγει ενίοτε σε μία αυτό-εκπληρούμενη προφητεία.² Παρατηρεί τους ανθρώπους και την κοινωνική αλληλεπίδραση αλλά το συμπέρασμα είναι συχνά επιδερμικό.

Η πολιτική επιστήμη είναι σημαντικότερη κοινωνική επιστήμη, υπό την έννοια ότι μελετά (και εν δυνάμει θεραπεύει) έννοιες, όπως τη δύναμη-ισχύ (power) και την κοινωνική επιρροή (influence). Ένα πρόβλημα που μπορεί να παρατηρηθεί είναι ότι αποτελεί περισσότερο μία συγκριτική παρά μία επεξηγηματική-αποσαφηνιστική επιστήμη. Ως προς την σχέση της με το παρελθόν, η ανάλυση της δύναμης-ισχύος επικεντρώνεται, κατά κύριο λόγο, στις βιομηχανικές κοινωνίες, αγνοώντας εν πολλοίς τον αρχαίο κόσμο. Επιπλέον, δεν γίνεται αναφορά σε ορισμούς. Το τελευταίο στοιχείο είναι έργο της πολιτικής φιλοσοφίας. Με αυτό, ο γράφων εννοεί ότι η πολιτική επιστήμη αναλύει τις διάφορες κρατικές και διακρατικές ανακατατάξεις χωρίς να ερμηνεύει τι σημαίνει, για παράδειγμα, δημοκρατία, ελευθερία, ή δικαιοσύνη. Ο πολιτικός φιλόσοφος, αντίθετα, θέτει ως σημείο εκκίνησης τους ορισμούς και πορεύεται, αντίστοιχα, προς μια ανάλυση

---

² Mouzelis 1995.

που είναι αποσαφηνιστική. Μολαταύτα, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι οι δυο αυτοί κλάδοι αλληλοσυμπληρώνονται, αν και ιστορικά μπορούν και να διχάσουν. Οι με πολιτικοί επιστήμονες και διεθνολόγοι κατηγορούν τους πολιτικούς φιλοσόφους ως αιθεροβάμονες, οι δε πολιτικοί φιλόσοφοι προσάπτουν ρηχότητα στους πολιτικούς επιστήμονες και τους διεθνολόγους. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι η αλήθεια πάντα διχάζει.

Περνώντας στην (ανθρωπο)γεωγραφία, αυτή είναι η επιστήμη που αναλύει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική συμπεριφορά επηρεάζεται από τις σχέσεις των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον. Η έννοια-κλειδί σε αυτή την περίπτωση είναι το «τοπίο» (landscape). Ως προς τους περιορισμούς και τα μεθοδολογικά προβλήματα, αναφέρεται ότι συχνά η σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος παρουσιάζεται επιφανειακά και με έναν τρόπο που ρέπει προς τον ντετερμινισμό. Θα μπορούσε, ενδεχομένως, να χαρακτηριστεί και ως «περιπατητική» επιστήμη (wandering science). Ο όρος αυτός έχει μια διπλή έννοια. Αφενός υποστηρίζει ότι η εν λόγω επιστήμη εκτυλίσσεται και πραγματώνεται ενσώματα, δηλαδή η επιστημονική διαδικασία δεν λαμβάνει χώρα αποκλειστικά σε ένα γραφείο αλλά περισσότερο διαδραματίζεται μέσω ενός «learning by doing». Αφετέρου, ο όρος «περιπατητική» δηλώνει τον κάπως ρηχό και επιδερμικό τρόπο με τον οποίο τα συμπεράσματα πηγάζουν από την εμπειρία, δηλαδή η Γεωγραφία, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, στερείται στέρεου επιστημονικού υποβάθρου, κατά το ότι ο γεωγράφος περιορίζει την δραστηριότητά του/της στα στενά πλαίσια ενός “learning by watching”.

Η επιστήμη των οικονομικών, τέλος, έχει κερδίσει μία αξιοζήλευτη θέση στον ακαδημαϊκό κόσμο, μια και ερευνά τη χρηματική (monetary) έκφανση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με μαθηματικοποιημένο τρόπο. Θέτει ερωτήματα και επιταχύνει προβλέψεις. Το βάρος, και εδώ, πέφτει στους σύγχρονους βιομηχανικούς πολιτισμούς και όχι τόσο στην αρχαία οικονομία. Παρατηρείται, σε αυτή την περίπτωση, μία διχοτόμηση μεταξύ των εννοιών της οικονομίας και των οικονομικών.

Μετά τη σύντομη αυτή επισκόπηση, θα επιχειρηθεί να διαπιστωθεί ο βαθμός στον οποίο η αρχαιολογία συνιστά κοινωνική επιστήμη. Αναφέρεται, καταρχήν, ότι η αρχαιολογία έχει έναν κοινωνικο-επιστημονικό χαρακτήρα με την έννοια ότι χειρίζεται στατιστικές μεθόδους, για να φωτίσει τις μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε κοινωνίες του απώτατου ή πιο πρόσφατου παρελθόντος. Επιπλέον, αποπειράται συχνά να αξιοποιήσει τις διαχρονικές της οπτικές, προκειμένου να διατυπώσει νόμους κοινωνικής αλλαγής και οργάνωσης.³ Το γεγονός αυτό εξηγεί εν μέρει και την ηγεμονική θέση που κατέχει στον χώρο των λεγόμενων ανθρωπιστικών σπουδών. Από την άλλη πλευρά, η αρχαιολογία διαφέρει

---

³ Βλ. Trigger 2005.

από τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, αφενός γιατί δεν δύναται να παρατηρήσει την κοινωνική συμπεριφορά απευθείας (σε ζώσες κοινωνίες) και αφετέρου, γιατί, όπως θα υποστήριζε και ο καθηγητής George Ellis, τα από-τελέσματά της δεν είναι επαληθεύσιμα (testable). Αξίζει να σημειωθεί εδώ η άποψη του Noam Chomsky που, με μία αδιαλλαξία, υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές επιστήμες (άρα και η αρχαιολογία στο βαθμό που χαρακτηρίζεται ως κοινωνική επιστήμη) είναι ψευδοεπιστήμες.⁴

Αν, όμως, η αρχαιολογία δεν είναι κοινωνική επιστήμη, τότε τί είναι; Μήπως είναι μία φυσική επιστήμη; Σε απάντηση αυτού του ερωτήματος, μία συγκριτική θεώρηση των κυρίαρχων γνωρισμάτων των φυσικών επιστημών (γεωλογία, χημεία, βιολογία, φυσική) θα ήταν χρήσιμη. Ένα από τα πλέον βασικά στοιχεία της έρευνας των φυσικών επιστημών είναι η ικανότητα πρόβλεψης (predictability). Η αρχαιολογία δεν διακρίνεται για την προβλεψιμότητά της αλλά, αντίθετα, χαρακτηρίζεται από υποκειμενισμό και από μία ενδοσκοπική ματιά των πραγμάτων. Ας σημειωθεί εδώ, ότι η λεγόμενη Σχολή της Κοπεγχάγης⁵ εισήγαγε εν μέρει τον υποκειμενισμό και στη σπουδή των φυσικών δεδομένων. Παρ' όλα αυτά, η αντικειμενικότητα στις φυσικές επιστήμες εξακολουθεί να ηγεμονεύει, καθώς εδράζεται σε επαληθεύσιμες και «επαναλαμβανόμενες κατάστασεις» (repeated circumstances).⁶ Σε κάθε περίπτωση, αν και η αρχαιολογία αξιοποιεί σε μεγάλο βαθμό τα πορίσματα και τις μεθόδους των φυσικών επιστημών, δεν μπορεί η ίδια να χαρακτηριστεί ως φυσική επιστήμη.

Η αρχαιολογία ως αρχαιολογία

Σε συνέχεια των παραπάνω ερωτημάτων και διαπιστώσεων, η ενότητα αυτή στρέφει το ενδιαφέρον στη σχέση της αρχαιολογίας με τον εαυτό της ή, διαφορετικά, στοχάζεται την αρχαιολογία ως αρχαιολογία. Τούτο συνεπάγεται μία εκτίμηση του συνόλου της αρχαιολογίας στη βάση των διαφορετικών σχολών σκέψης που εφαρμόζει ή έχει εφαρμόσει.⁷ Γίνεται, κυρίως, αναφορά στη Νέα (ή Διαδικαστική) Αρχαιολογία (New Archaeology), στη λεγόμενη Μετα-διαδικαστική Αρχαιολογία (Post-processual Archaeology), στη Γνωσιακή Αρχαιολογία ή Παλαιοψυχολογία (Cognitive Archaeology) και στις πιο πρόσφατες φαινομενολογικές προσεγγίσεις (Phenomenology).

Κύριος εκφραστής της Νέας ή Διαδικαστικής Αρχαιολογίας κατά τη δεκαετία του 1960 υπήρξε ο Lewis Binford.⁸ Η κατεύθυνση αυτή διακρίνεται από την έμφαση στις ποσοτικές μεθόδους στη στατιστική και στη δειγματοληψία, και

---

⁴ Chomsky 2002.

⁵ Cassidy 1992.

⁶ Ellis 2008.

⁷ Trigger 2005; Johnson 2018.

⁸ Binford 1962; 1965.

από τη γενικότερη υιοθέτηση μίας επιστημονικής (με την έννοια των θετικών επιστημών), μεθοδικής, αναλυτικής και τεκμηριωμένης μεθοδολογίας. Η διαδικαστική προσέγγιση ήρθε σε ρήξη με το κυρίαρχο έως τότε ιστορικό-πολιτισμικό μοντέλο ανάλυσης των αρχαιολογικών καταλοίπων. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες θεωρήσεις που αντιλαμβάνονταν τον Πολιτισμό ως Ιστορία, ο Binford και άλλοι εκπρόσωποι της Νέας Αρχαιολογίας προσέβλεπαν σε μία ανάγνωση του Πολιτισμού ως Σύστημα.⁹ Η διαδικαστική προσέγγιση υπήρξε κομβικής σημασίας για την εξέλιξη της αρχαιολογικής σκέψης και μεθοδολογίας. Παρ' όλα αυτά, έχει επικριθεί για τις κανονιστικές και ντετερμινιστικές της οπτικές.

Η Μετα-διαδικαστική Αρχαιολογία, με κύριο εκφραστή της τον Ian Hodder, αναπτύχθηκε ως μία αντίδραση στο εν πολλοίς ντετερμινιστικό πλαίσιο της διαδικαστικής σκέψης. Η προσέγγιση αυτή (ή μάλλον το σώμα ετερογενών προσεγγίσεων που την συναποτελούν) επιχειρεί την ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων από μία ευρύτερη προοπτική που, αν και επιστημονική, δεν αγνοεί τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της αρχαιολογίας. Ο Hodder προσέβλεπε σε μία ανάγνωση του παρελθόντος ως «αφηγήματος» που βλέπει ανάμεσα στις γραμμές και νοηματοδοτεί τον υλικό πολιτισμό εν συνόλω.¹⁰ Ένα από τα βασικά συνθήματα της θεωρητικής αυτής τάσης ήταν ότι «το σύνολο είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των επιμέρους».¹¹ Όπως και να έχει, οι μετα-διαδικαστικές θεωρήσεις άνοιξαν νέους δρόμους στην αρχαιολογική σκέψη, μιας και αποτέλεσαν την τρόπον τινά εφαρμογή της μετα-νεωτερικής σκέψης στην αρχαιολογία. Ένα από τα προβλήματα που εντοπίζονται σε σχέση με την Μετα-διαδικαστική Αρχαιολογία είναι η έμφαση στην ερμηνεία και στην υποκειμενική οπτική σε βάρος της αντικειμενικότητας.

Παράλληλα με τις μετα-διαδικαστικές προσεγγίσεις, αναπτύχθηκε η (λιγότερο πάντως επιδραστική) Γνωσιακή Αρχαιολογία ή Παλαιοψυχολογία. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία παραφυάδα της διαδικαστικής αρχαιολογικής σκέψης με κύριο εκφραστή της τον Colin Renfrew.¹² Ο Renfrew διέκρινε ότι στη βάση κάθε αρχαιολογικής διαδικασίας υπάρχει ένα κοινό ψυχολογικό υπόστρωμα. Υποστήριξε ότι ο ερευνητής δύναται να κατανοήσει διαδικασίες της σκέψης (thought processes) μέσω της εξέτασης του αρχαιολογικού υλικού. Ο γράφων έχει ενδοιασμούς ως προς την αποδοχή αυτής της θεωρητικής προσέγγισης και πρακτικής. Ο προϊστορικός άνθρωπος θα είναι πάντοτε ένας Άλλος και οι τοποθετήσεις της Παλαιοψυχολογίας θα είναι από υποθετικές έως και μεταφυσικές.

Περνώντας στην φαινομενολογία, αυτή είναι μία φιλοσοφική μέθοδος που εισήγαγε ο Edmund Husserl¹³ και επιχειρεί να μελετήσει τα πράγματα καθαυτά,

⁹ Βλ. για παράδειγμα Binford 1965.

¹⁰ Hodder και Hutson 2010.

¹¹ Hodder 1999.

¹² Renfrew 1982· Renfrew και Zubrow 1994.

¹³ Husserl 2001.

όπως φανερώνονται στη βιωμένη εμπειρία. Αργότερα, η θεωρία εμπλουτίστηκε από τις προσεγγίσεις του Martin Heidegger, ο οποίος στράφηκε στην μελέτη της συνείδησης και της υποκειμενικότητας στα φυσικά και στα διανοητικά φαινόμενα, και των Γάλλων υπαρξιστών.¹⁴ Δύο κύριοι εκπρόσωποι της φαινομενολογικής θεωρίας επί της αρχαιολογίας είναι οι Michael Shanks και Christopher Tilley,¹⁵ οι οποίοι έδρασαν κυρίως κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Οι Shanks και Tilley εξετάζουν τα αρχαιολογικά φαινόμενα σε άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον, σε μία προσπάθεια να «εισχωρήσουν» στη σκέψη των ανθρώπων του παρελθόντος. Εκ πρώτης όψευς, η φαινομενολογία είναι τόσο υποκειμενική όσο και η Παλαιοψυχολογία. Παρ' όλα αυτά, ο γράφων τη θεωρεί πιο αξιόπιστη κατά το ότι δεν έχει να κάνει τόσο με επιστημονικούς όρους και τεχνικές. Αντίθετα, κάνει έκκληση στη ενσώματη εμπειρία και στην κοινή λογική που, κατά τον Isaiah Berlin,¹⁶ είναι και η κατεξοχήν δικαιοδοσία της ιστορικής επιστήμης. Αναφορικά με τη σχέση αντικειμενικότητας, φαινομενολογίας και φυσικών επιστημών, ο Heidegger¹⁷ παρατηρεί ότι οι φυσικές επιστήμες βρίσκονται εν υπνώσει και, για λίγο μόνο, εγείρονται ώσπου να σωπάσουν και πάλι. Αυτό σημαίνει ότι οι φυσικές επιστήμες δεν μπορούν να διεκδικούν μία απόλυτη αντικειμενικότητα εκτός και αν επιστρέψουν στις ρίζες τους, οι οποίες δεν είναι άλλες από τις ανθρωπιστικές σπουδές.

Αντί επιλόγου

Ένα συμπέρασμα που μπορεί να συναχθεί από τα παραπάνω είναι ότι η αρχαιολογία δεν θα καταστεί ποτέ Επιστήμη με την αυστηρή έννοια του όρου, δεδομένου ότι είναι ένα αντικείμενο που ανήκει δικαιωματικά στη σκέψη. Η αρχαιολογία δεν μπορεί να καταστεί Επιστήμη, διότι έχει έντονο το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Αυτό το στοιχείο, όμως, είναι και η δύναμη της αρχαιολογίας, με την έννοια ότι ασχολείται με τον άνθρωπο, ο οποίος αξιωματικά είναι μη αναγωγικός. Η αρχαιολογία στο σύνολό της μπορεί να γίνει αντιληπτή ως έκφανση φαινομενολογίας. Αυτό συνεπάγεται ότι λειτουργεί ως αυτοκριτική της Επιστήμης.

Ως προς το μέλλον των κοινωνικών επιστημών κατά τις επόμενες δεκαετίες, κρίνεται πιθανό να απορροφηθούν από τις ανθρωπιστικές σπουδές με τέτοιο δραματικό τρόπο, ώστε ο Max Weber, ο οποίος διείδε ότι η γνώση θα κλειστεί κάποτε σε ένα «σιδερένιο κλουβί»,¹⁸ θα αποδειχθεί λάθος.

---

¹⁴ Βλ. Merleau-Ponty 2016.

¹⁵ Shanks και Tilley 1992' Tilley 1994.

¹⁶ Berlin 1954.

¹⁷ Heidegger 1999, 180-81.

¹⁸ Weber 2006.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berlin, I. 1954. *Historical Inevitability*. London: OUP. Reprinted in *Liberty*, Henry Hardy (ed) Oxford and New York: OUP.
- Binford, L.R. 1962. "Archaeology as anthropology". *American Antiquity* 28: 217–25.
- . 1965. "Archaeological systematics and the study of cultural process". *American Antiquity* 31: 203–10.
- Cassidy, D.C. 1992. *Uncertainty: the life and science of Werner Heisenberg*. New York: W.H. Freeman.
- Chomsky, N. 2002. Στο *Understanding Power: the indispensable Chomsky*, επιμ. P. Mitchell και S. Schoeffel. New York: The New Press.
- Ellis, G.F.R. 2008. "On the nature of causation in complex systems". *Transactions of the Royal Society of South Africa* 63(1): 69–84.
- Heidegger, M. 1999. *Τα Βασικά Προβλήματα της Φαινομενολογίας*. Αθηνά: Εκδόσεις Γνώση.
- Hodder, I. 1999 *The Archaeological Process: an introduction*. Massachusetts: Blackwell.
- Hodder, I. και S. Hutson 2010. *Διαβάζοντας το Παρελθόν: Τρέχουσες Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις στην Αρχαιολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Husserl, E. 2001. *Logical Investigations* (vol. 1 & 2). London & New York: Routledge.
- Johnson, M. 2018. *Αρχαιολογική Θεωρία: Μία Εισαγωγή*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Merleau-Ponty, M. 2016. *Η Φαινομενολογία της Αντίληψης*. Αθήνα: Νήσος.
- Mouzelis, N. 1995. *Sociological Theory: What Went Wrong? Diagnosis and Remedies*. London & New York: Routledge.
- Renfrew, C. και E.B.W. Zubrow (επιμ.) 1994. *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renfrew, C. 1982. *Towards an Archaeology of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shanks, M. και C. Tilley 1992 (β' έκδοση). *Reconstructing Archaeology: Theory and Practice*. London & New York: Routledge.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. London: Berg.
- Trigger, B.G. 2005. *Μία Ιστορία της Αρχαιολογικής Σκέψης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Weber, M. 2006. *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.

Περίληψεις Ανακοινώσεων

Έκτακτος ή «Έκτακτος»: Από τις συμβάσεις «Ε.Ο.Κ» (1992) στις συμβάσεις τύπου «Κ» (2021)

Μια αρχαιολογική διαδρομή και προτάσεις για την επαγγελματική αποκατάσταση των αρχαιολόγων στην Ελλάδα της κρίσης

Δημήτριος Κοντογιώργος

Στην παρούσα ανακοίνωση περιγράφεται συνοπτικότερα μια διαδρομή τριάντα (30) ετών στη δημόσια αρχαιολογία μέσω συμβάσεων σε Εφορείες Αρχαιοτήτων του ΥΠ.ΠΟ.Α, καθώς και η εξέλιξη του επιθέτου έκτακτος (προσωρινός) σε έκτακτος (εξαιρετικός) που χαρακτήριζε (και χαρακτηρίζει) τους επί συμβάσει αρχαιολόγους του ΥΠ.ΠΟ.Α. Βεβαίως δεν ήταν ποτέ θέμα ικανοτήτων ή αριστείας αλλά κυρίως μιας υποκρύπτουσας διαφοροποίησης μεταξύ των «μόνιμων» αρχαιολόγων και του επί συμβάσει προσωπικού. Μια κατηγοριοποίηση επιστημόνων εντονότερα εμφανής 30 χρόνια πριν, ελάχιστα εμφανής πιά. Επιπλέον, η εργασιακή «ασφάλεια» των επί συμβάσει αρχαιολόγων, όχι μόνο πριν 30 χρόνια αλλά και στο πιο πρόσφατο παρελθόν, ήταν άμεσα εξαρτημένη από τον εκάστοτε προϊστάμενο. Οι συμβάσεις τύπου «Κ» προσπάθησαν να βάλουν μια τάξη στο χάος που επικρατούσε, ωστόσο, αφενός ευνόησαν τους παλαιότερους και έχοντας πολλά πτυχία και προϋπηρεσία αρχαιολόγους, αφετέρου σχεδόν αφανίζουν οποιαδήποτε προοπτική επαγγελματικής απασχόλησης σε νέους συναδέλφους.

Είναι πλέον βέβαιο ότι και αυτού του τύπου οι συμβάσεις έχουν ξεπεραστεί από την ίδια την εποχή. Το επάγγελμα του αρχαιολόγου στη Ελλάδα ήταν και παραμένει σχεδόν αμφίβολο, καθώς σε καμία περίπτωση δε συνδέεται με τη αγορά εργασίας, ενώ η επιστήμη της αρχαιολογίας έχει μετεξελιχθεί. Είναι πια αδήριτη ανάγκη να απαγκιστρωθεί το επάγγελμα του αρχαιολόγου από τον εναγκαλισμό με το ΥΠ.ΠΟ.Α (που μπορεί να εξακολουθήσει να ασκεί υψηλή εποπτεία) και να μετεξελιχθεί σε ένα μοντέρνο επάγγελμα, ασκούμενο από ομάδες επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων που θα εκτελούν αρχαιολογικές εργασίες (σωστικές ανασκαφές, κτλ.), αποδίδοντας τα αποτελέσματα στον κρατικό φορέα, όπως συμβαίνει χρόνια τώρα σε πολλά κράτη. Με άλλα λόγια οφείλουμε στις νεότερες γενιές να αποδώσουμε μια προοπτική και ένα επαγγελματικό όραμα για να "θεραπεύσουν" την επιστήμη της αρχαιολογίας, με την ίδια αγάπη και -γιατί όχι- το ρομαντισμό που είχαμε οι παλαιότεροι.

Η εργασιακή πραγματικότητα σήμερα Η περίπτωση των γυναικών

*Ρίτα Χατζή
Μαργαρίτα Αρβανιτάκη
Ασημίνα Παπαθανασίου
Νατάσα Χουστουλάκη*

Η εργασιακή πραγματικότητα για το σύνολο των εργαζομένων, όσο και για τους σύγχρονους «νομάδες» της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, σκληραίνει όλο και περισσότερο χρόνο με το χρόνο. Οι γυναίκες αποτελούν ένα δυναμικό αριθμητικά τμήμα του κλάδου των αρχαιολόγων που βάλλεται ιδιαίτερα ως προς τα εργασιακά δικαιώματα, ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες. Πώς βιώνουν οι γυναίκες συνάδελφοι την εναλλασσόμενη εμπειρία εργασίας και ανεργίας; Ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν στο χώρο εργασίας τους; Η εργατική νομοθεσία τις προστατεύει ή όχι; Τελικά, υπάρχει διέξοδος;

Η επιδείνωση των εργασιακών δικαιωμάτων των συμβασιούχων αρχαιολόγων και η διαχρονική επιβολή μεσαιωνικών εργασιακών συνθηκών

Αρχοντία Μαυρίδου

Ο ορισμός του επαγγέλματος του συμβασιούχου αρχαιολόγου στην Ελλάδα υπήρξε διαχρονικά μια δύσκολη υπόθεση. Στην πραγματικότητα θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος ότι ο «εκκολαπτόμενος» αρχαιολόγος δεν γνωρίζει τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς εργασίας κατά την εισαγωγή του στην Ανώτατη Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Οι εργασιακές συνθήκες που θα βιώσει κατά την άσκηση του επαγγέλματός του ως συμβασιούχος θα συνυφανθούν από παράγοντες, όπως οι φορείς της εκπαίδευσής του και το περιεχόμενο των γνώσεων και των δεξιοτήτων που του παρέχουν, οι παθογένειες της δημόσιας διοίκησης και η ανυπαρξία σχεδιασμού του Πολιτισμού ως δημόσιου αγαθού που θα «παιδεύει» πολυπράγμονες πολίτες.

Το εργασιακό πλαίσιο, μέσα στο οποίο καλούνται να κινηθούν οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι είναι ασαφές και αχαρτογράφητο. Οι αλληπάλληλες αναθεωρήσεις, η ανατροπή κεκτημένων δικαιωμάτων, η μεταβλητότητα κριτηρίων, η επιβολή νέων «αξιολογικών μετρήσεων» χωρίς την συμμετοχή τους καθιστά αναγκαία την απαίτηση ανάταξης των επαγγελματικών δικαιωμάτων ενός πολυπληθούς επιστημονικού επαγγελματικού κλάδου, αυτού των «ισόβιων» συμβασιούχων Αρχαιολόγων, των διαχρονικά εργασιακών ομήρων. Η διαφύλαξη και υπεράσπιση της ενιαίας ειδικότητας ΠΕ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ αποτελεί προϋπόθεση για την βιωσιμότητα της επαγγελματικής ιδιότητας.

Η παρούσα ανακοίνωση είναι μια απόπειρα να καταγραφούν στοιχεία που σχετίζονται με την υποκειμενική διαχείριση της ειδικότητας ΠΕ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ από τις κεντρικές και περιφερειακές υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ, τη ρευστή διατύπωση των όρων που διέπουν την διαδικασία επιλογής προσωπικού ΙΔΟΧ, την αλλοίωση των αποτελεσμάτων υπό το πρίσμα της υποκειμενικής διαχείρισης των προσκομιζόμενων δικαιολογητικών, την παρείσφρηση αδιαφανών τακτικών ως προς την απόδειξη δεξιοτήτων ή εμπειρίας, την υποκριτική, παράλογη και τυπολατρική θέσπιση «προαπαιτούμενων» ειδικών προσόντων, την αδικαιολόγητη υποβάθμιση της αρχαιολογικής εμπειρίας, την εφαρμογή ταξικών περιορισμών, εν κατακλείδι τον επίπλαστο εργασιακό αποκλεισμό που επιτείνει δυσμενώς την μεγάλη ανεργία στον κλάδο των συμβασιούχων αρχαιολόγων.

Κύριο βάρος θα δοθεί στην συλλογή στοιχείων που προκύπτουν από την ανάρτηση προκηρύξεων επιλογής προσωπικού και οριστικών πινάκων κατάταξης υποψηφίων, η προσεκτική ανάγνωση των οποίων προσφέρει χρήσιμα στατιστικά στοιχεία για την εργασιακή επισφάλεια των συμβασιούχων αρχαιολόγων.

Είναι προφανές πως είναι επιβεβλημένη η επέκταση της έρευνας και στο πρόσφατο παρελθόν, ώστε η συλλογή περισσότερων πληροφοριών και στοιχείων να συμβάλλουν στην λεπτομερή καταγραφή του προβλήματος και να οδηγήσουν στην αναζήτηση λύσεων, αλλά και στην απαίτηση διαμόρφωσης και εφαρμογής ενός ισόρροπου συστήματος επιλογής ΙΔΟΧ και μόνιμου προσωπικού.

Ανασκαφή και τοπικές κοινωνίες: προς νέες διεκδικήσεις της αρχαιολογικής κοινότητας

Κώστας Βουδούρης

Θεωρώντας ως δεδομένη την ανυπαρξία σχέσεων, τόσο στο επίπεδο των ανασκαφικών διαδικασιών (σωστικών και μη), όσο και των αρχαιολογικών χώρων με τις τοπικές κοινωνίες, το ενδιαφέρον της ανακοίνωσης μου εστιάζεται στο πως θα ανα/δημιουργηθούν αυτές οι σχέσεις. Παραφράζοντας τον David Lowenthal, υποστηρίζεται εδώ ότι «το παρελθόν στο παρόν είναι ένας άλλος κόσμος σ' έναν άλλον τόπο». Αν αυτό αποτελεί απλά μια διαπιστωτική πρόταση, τότε, παρ' όλα αυτά, τα ζητήματα που προκαλούν διαρκώς αναθεώρηση κι απάντηση μπορεί να είναι: α) η ανάκληση κι η διαχείριση της Μνήμης και του Παρελθόντος, β) τα κενά στην Ιστορία (και στην Τοπική Ιστορία).

Αν η ανυπαρξία σχέσεων, η οποία αποτελεί απλώς μια διαπιστωτική πρόταση, ειδωθεί από τη μεριά των τοπικών κοινωνιών, τότε ένας αρχαιολογικός τόπος είναι ένα ακόμη κενό, περιφραγμένος κι απαγορευμένος «δικός τους» τόπος, εν τέλει ξένος σε σχέση με το τοπικό (ανθρωπολογικό, φυσικό και πολιτισμικό) περιβάλλον και τις διαρκώς αναδιαμορφωμένες κοινωνικές τους σχέσεις. Η ανα/δημιουργία αυτών των σχέσεων τοπικών κοινωνιών αρχαιολογικής κοινότητας αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα και αμφίδρομη διαδικασία. Πρωτίστως, όμως, αφορά την αρχαιολογική κοινότητα, η οποία οφείλει να επαναδιαμορφώσει την φιλοσοφία της και να επαναδιατυπώσει την πρακτική της στις σχέσεις αυτές. Η έρευνα για το παρελθόν δεν μπορεί πλέον να διατυπώνεται ερήμην των τοπικών κοινωνιών αλλά θα πρέπει να διερευνηθούν και να ενσωματωθούν οι σύγχρονες ανάγκες τους με τη σύζευξη της αρχαιολογικής θεωρίας και πρακτικής. Η επανασύνθεση αυτών των δύο μέχρι τώρα ξεχωριστών κόσμων πρέπει ν' αποτελέσει ένα νέο αφηγηματικό πρότυπο για την ελληνική αρχαιολογία.

Η παρουσίαση προτείνει ένα πιλοτικό πρόγραμμα διεκδίκησης της αναδιαμόρφωσης των σχέσεων μεταξύ των τοπικών κοινωνιών και της αρχαιολογικής κοινότητας. Το σχέδιο πρότασης που θα περιγραφεί, απευθύνεται αρχικά στο Υπουργείο Πολιτισμού και, στη συνέχεια, στους Συλλόγους Αρχαιολόγων (ΣΕΑ και ΣΕΚΑ). Έχει διττό χαρακτήρα και αναφέρεται α) στη δημιουργία σχέσεων κατά την διάρκεια της ανασκαφικής διαδικασίας, και β) στον τρόπο με τον οποία τα ανασκαφικά πλέον δεδομένα (αρχαιολογικοί τόποι, ερευνητικά αποτελέσματα) θα ενταχθούν εντός του corpus της τοπικής κουλτούρας και ιστορίας.

«Στη γειτονιά μου, την παλιά, είχα έναν φίλο»

Κοινωνικοποίηση της αρχαιολογίας στο πεδίο

Μαρία-Νίκη Κουτσούκου

Θόρυβοι εκσκαφικών μηχανημάτων, εικόνες αρχαιοτήτων, ματιές περαστικών, επισκέψεις κλιμακίων, κουβέντες περιοίκων, συλλογικές αντιλήψεις, επίμονες ερωτήσεις, αμήχανες απαντήσεις – όλα στιγμιότυπα της καθημερινότητας μιας «σωστικής» επαγγελματικής ρουτίνας.

Η αποκάλυψη αρχαιοτήτων κατά τις χωματοουργικές εργασίες, στο πλαίσιο έργων κοινής ωφελείας, συμβαίνει συχνά πυκνά. Τα μέτωπα που προκύπτουν στους δρόμους μιας κοινότητας φέρνουν αναπόφευκτα τους αρχαιολόγους σε επαφή, αν όχι αντιμέτωπους, με τους κατοίκους, τις Δημοτικές Αρχές και τους εργολάβους. Κατάλοιπα έρχονται και παραμένουν στο φως για λίγες ώρες, για κάποιες ημέρες ή για αρκετό καιρό. Ποιων επιστημονικών διαδικασιών γίνεται δυνάμει μάρτυρας –αν όχι κοινωνός– η κοινότητα, ποια η μέριμνα από πλευράς Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και αντίστοιχα της οικοδέσποινας Δημοτικής Αρχής, ποιες οι προβλέψεις στα χρονοδιαγράμματα και τους προϋπολογισμούς των Έργων; Ποια είναι η εμπειρία μας στα ευαίσθητα ζητήματα της «αρχαιολογίας της γειτονιάς»;

Η παρούσα παρέμβαση αποσκοπεί στο μοίρασμα εμπειριών από τον κόσμο των σωστικών ανασκαφών εντός αστικού ιστού. Αποσκοπεί στη σύνθεση καλών πρακτικών της σχέσης των κατοίκων με την πολιτιστική κληρονομιά του υπεδάφους τους.

Μαθησιακές δυσκολίες και αρχαιολογικοί χώροι και μουσεία Νέα προγράμματα και εφαρμογές

Εύη Μικρομάστορα

Η απαίτηση της σύγχρονης εκπαιδευτικής αντίληψης για την πρόσληψη μάθησης εκτός του σχολικού περιβάλλοντος (μη τυπική εκπαίδευση) αναδεικνύει την ανάγκη για την δόμηση μιας νέας κοινωνίας κριτικής σκέψης και πνευματικού προσανατολισμού. Σήμερα τα Αρχαιολογικά Μουσεία και οι Αρχαιολογικοί Χώροι, ανταποκρινόμενα σε μια ευρύτερη εκπαιδευτική και κοινωνική αποστολή, είναι σε θέση να προσεγγίσουν ομάδες με ιδιαιτερότητες και διαφορετικότητα. Η ερμηνευτική προσέγγιση των αντικειμένων βασίζεται πλέον όχι μόνο στα επιστημονικά τεκμήρια, αλλά κυρίως στον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται με ανθρώπους διαφορετικής μόρφωσης, ενδιαφερόντων, ηλικίας, κοινωνικής, οικονομικής και εθνικής προέλευσης. Με το σύνθημα «Μουσεία Ανοιχτά για όλους», τα παιδιά και οι ενήλικες με μαθησιακές δυσκολίες θα έχουν τη δυνατότητα να διευρύνουν τους γνωσιακούς ορίζοντές τους μέσα από την γνωριμία τους με τα πολιτισμικά αγαθά, χαρίζοντάς τους την ευκαιρία για την αυτοβελτίωση, την αυτοεκτίμηση, την ηθική και την ψυχική τόνωση, καθώς και την πνευματική ενθάρρυνση.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να παρουσιασθούν οι μέθοδοι, ώστε οι μαθητές αλλά και οι ενήλικοι με μαθησιακές δυσκολίες να οικειοποιηθούν το μουσειακό περιβάλλον και τον αρχαιολογικό χώρο. Προσδιορίζοντας τις ασυμβατότητες μεταξύ των χαρακτηριστικών των μαθησιακών δυσκολιών και της προσβασιμότητας στα πολιτιστικά αγαθά, είναι δυνατόν να οριστούν ειδικά προγράμματα και εφαρμογές, ώστε τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι να μεταμορφωθούν σε χώρους περισσότερο ελκυστικούς για αυτές τις κοινωνικές ομάδες. Η σύγχρονη Παιδαγωγική και η Ειδική Αγωγή προτείνουν: Αλλάζουμε, Προσαρμόζουμε, Διαφοροποιούμε. Η Αρχαιολογία, ως επιστήμη κατεξοχήν ανθρωπιστική και με λόγο συχνά ανατρεπτικό, οφείλει να ακολουθήσει.

ISBN 978-618-86702-0-4